

Віктор СТУС

**Повернення
з іносвіту**

Віктор СТУС

Повернення з іносвіту

Повісті, оповідання, новели

Сімферополь
Доля
2013

УДК 821.161.2
ББК 84.4 Укр
С 88

Віктор Стус
С 88 **Повернення з іносвіту.** — Сімферополь: Доля,
2013. — 312 с.

ISBN 978-966-366-

УДК 821.161.2
ББК 84.4 Укр

«Повернення з іносвіту» — це не просто назва однієї з повістей, винесена в заголовок книги. Це намагання повернути нас лицем до оточуючого світу, який інший, ніж на екрані телевізора та у більшості людей, проте досить повчальний. Автор ніби показує: дивіться, як ми живемо та грішимо. Більше того, він тематично перекидає місток від сучасної України у її давнину. Тим самим нагадує про істину, яку нікому й ніколи не слід забувати, а саме: сьогоднішнє життя витікає з минулого, а завтрашнє впливає з нинішнього. Помилки, яких допустилися пращури, безпосередньо зараз впливають на долю України і кожного з нас. Помилки, які робимо ми, відіб'ються на наших дітях, онуках і правнуках. Кожна наша дія та вчинок стає надбанням історії. То ж ми зобов'язані повсякчас аналізувати прожите й пережите, свої досягнення, промахи та повертатися у інший світ — любові, правди і совісті. Тільки в цьому спасіння України та її людності. Про все це в збірці.

Книга розрахована на широке коло читачів різного віку, фаху, уподобань, перш за все молоді.

ISBN

Отак ми й живемо

Оповідки
про Україну сучасну

Розділ I:
«ТАРАС СЕРЕД НАС»

*До 200-річчя від дня народження
 Т.Г. Шевченка*

Ранок на майдані

Губернатор одного приморського міста Іван Іванович Болванов крізь лобове скло службового «Мерседеса» запримітив натовп на майдані перед вікнами своєї адміністрації. Це ж якраз навпроти вікон його кабінету на другому поверсі. Спочатку подумав: «Варто б підійти до людей?» Та тут же відкинув добрий намір: «Закидають масою прохань та нарікань — не оберешся. Зіпсують настрої на весь день».

— Ти їзжай не до парадного під'їзду, а в двір, — наказав водієві. Вирішив дістатися до робочого місця з «чорного» ходу.

В кабінеті звично розтягнув занавіски. Цікаво, чому там, під біл-бордом, народ тирлується? Іван Іванович начепив окуляри, придивився і зацікавився. На квадратному блакитному щиті напис великими жовтими літерами: «Якби ви знали паничі, як люди плачуть живучи!». А там же ще вчора кра-

сувався його портрет з теплими привітаннями мешканців міста. Як-не-як, незабаром свято Перемоги. Треба ж народу компліментиків підкинути. На біл-борді поряд зі своїм буйною сивою чуприною трохи меншими червоними літерами красувався список усіх його надбань: маєтку, дачі біля моря, трьох іномарок і, навіть, квартира сина в Лондоні. І прямо під його грудьми з двома державними орденами за особливі заслуги золотаво вилискували у вранішньому промінні сонця букви: «І на оновленій землі врага не буде, супоста-та!» І підпис: «Тарас Шевченко».

— Яке кощунство! Яка зухвалість! Що за чортівня?! Куди міліція поїде? — гнівався вголос Іван Іванович, витер раптово спитніле чоло і кинувся до телефону, набрав номер чергового міліціонера:

— Це Болванов! — гаркнув у трубку. — Та не болван, а Болванов, голова міськадміністрації, дурню! Немеєдленно мене зв'яжи з начальником! Як немає? Виїхав на чрезвычайное проісшествіє? Яке може бути ЧП, коли на площі, під моїми вікнами таке неподобство! Несанкціонований мітинг! Робота мешає! Знайди мені начальника! Бистро! Я жду його в своєму кабінеті!

Люто хряснув трубкою об апарат (той аж загарчав — вдача господаря!) і бовкнув зозла:

— От йолоп! І держат же таких у міліції!

Тут же знову схопив трубку і нетерпляче натиснув кнопки.

— Прокуратура? Це Болванов! Чому перепитуєте? Ніяк не звикнете до моєї фамілії? Де прокурор? І він на ЧП? Та вони з начальником міліції змовилися чи що? Немеєдленно до мене на ковбур! Щоб

за п'ять хвилин він бут тут, як штик! Я йому про все популярно розкажу і покажу!

Його аж тіпало. Витяг з бокової кишені піджака хустку, впав знеможено у високе шкіряне крісло і почав нервово витирати піт з обличчя та шиї. Очі метали блискавки. А губи сичали:

— Казли! Настоящіє казли!

Кому це адресувалося, хтозна. Чи людям під білбордом. Чи правоохоронцям.

Оті кілька хвилин до приходу «силовиків» видалися йому вічностію. Нервово забарабанив пальцями по столу. Погляд упав на дорогий швейцарський годинник на зап'ясті. Блиск золота та діамантів заспокоював. Він, навіть, із вдячністю подумав про місцевого олігарха, який подарував такий шикарний годинник на день народження. Та в цей час у двері постукали. На порозі постали начальник міськуправління міліції полковник Пеньков, схожий на велета, з великою голоною головою, та прокурор міста Сіряк, худенький, згорблений чоловічок, з коротким чубчиком, залізаним вліво.

— Ви віделі? — накинувся на них Іван Іванович.

— Що? — здивувалися обидва.

— Ні чорта ви не знаєте! І куди смотріте?! У вас перед носом народ беспредельничає, а ви і в вус не дуете! Он полюбуйтеся на оте безобразіє! — і він ще ширше розсмикнув занавіски.

Пеньков і Сіряк з хвилину напружено роздивлялися білборд. Їхні обличчя суворішали, кам'яніли.

— Вам всьо ясно? То не просто слова! Це прізив до перевороту! Дійте! Немедленно! Закон на вашо-

му боці! — наказав глава міськдержадміністрації. — Про вжиті мери мені доложіть лічно!

Пеньков і Сіряк ледь не побігли до виходу. Ще за мить вони вже були на майдані.

— Разойтісь! — громовим голосом загорланів Пеньков. — Що, не слишіте? Була команда разойтісь!

Він почав напирати широкими грудьми на крайніх глядачів. За його спиною Сіряк швидко лепетав дзвінким голосом:

— Згідно новому Кримінально-процесуальному кодексу ви можете бути притягнені до адміністративної відповідальності за статтею...

Люди, які до цього спокійно роздивлялися білборд та посміювалися між собою, раптом найжачилися, згуртувалися, готові чинити спротив. Хтось із натовпу вигукнув:

— Дожилися! Вже не можна й на політагітацію глянути!

— Хто там? Побалакай мені! Так ще й на п'ятнадцять суток загримиш! — огризнувся Пеньков.

— За що? За правду? — почувся голос з іншого краю гурту.

— Це — не правда, а подрив авторитета городской власти! — гаркнув Пеньков.

— Таке карається згідно зі статтею,.. — почав було прокурор, та його перебив невдоволений натовп.

Передня жіночка, пригортаючи до себе хлопчину, якого, схоже, вела до дитсадка, щосили задзенчала:

— З усього видно, закони ви добре знаєте! Тільки поясніть нам, обділеним та обікраденим, що

копійки рахують, звідки у Болванова взявся чотириповерховий будинок? А маєток біля моря? А іномарки? Все це він придбав за зарплату?

— Це не ваше діло! Разберемося! Разойдіться по добру, по здорову! — крутився на всі боки Пеньков, з грізним виглядом роззираючись, наче боявся, що на нього нападуть.

На майдані збиралося все більше міщан. Натовп гудів, мов розтривожений вулик.

— Нехай Болванов вийде та прозвітує, як він своє добро нажив! — запропонував хтось.

Люди його підтримали і заскандували, повернувшись обличчями до вікон міськадміністрації:

— Болванов, виходь!

Він, зачувши ті крики, лякливо відійшов подалі від вікна. Його колотила зненависть, а руки тремтіли, як у пропасниці. Він то падав у крісло, то знову підскакував, мов ошпарений. Набрал номер «102» і випалив:

— «Беркут» — на майдан! Тут заколот!

А натовп не вгавав:

— Болванов, виходь!

За лічені хвилини на площу викотились два автобуси. Із них повискакували беркутівці у повному спорядженні. Навіть, Пеньков був здивований їхньої появи. Він такого наказу не віддавав. Люди ще тісніше згуртувалися. До них почали приєднуватися перехожі. Протистояння наростало. Люди взялися за руки. Пеньков відкритою долонею спинив беркутівців та, відчувши за собою силу, ще твердіше забасив:

— Расходісь! Кому гаварю?! А отого Тараса Шевченка, що закликає до неповіновенія, — показав

товстим вказівним пальцем на біл-борд, — ми знайдемо, і от наказанія він не відвертиться! Це справа моєї честі! Ми його за наклеп на порядних людей...

І тут натовп вибухнув реготом. Люди сміялися, аж за животи хапалися. Пеньков ніяк не міг второпати, чим це викликано. Він тільки розгублено озирався. Навіть беркутівці відверталися, ховаючи по-смішки.

Хтось з натовпу, давлячись сміхом, завважив:

— Так ще немає закону про наклеп!

— Сьогодні немає, то завтра буде! Ми зліпимо такий закон, що тому Шевченку мало не покажуться! — авторитетно пообіцяв Пеньков.

Та його обіцянки потонули у веселому гоготі людей.

З гурту вийшла бабуся в білій хустині. Вона підійшла до Пенькова, чемно зазирнула йому у вічі і тихо мовила:

— Таки поезія Тараса Шевченка і досі вельми актуальна. Он скільки людей зібрала. А вам, молодий чоловіче, я ладна хоч зараз дати уроки української літератури. Безкоштовно.

Пеньков зрозумів свою необачність і, втягнувши голову в плечі поміж полковничих погонів, гордо відступив до беркутівців. А старенька — де й голос узявся! — задекламувала, показуючи рукою на вікна голови міськадміністрації:

А той щедрий та розкішний
 Все храми будує,
 Та отечество так любить,
 Так за ним бідкує,
 Так із його, сердешного,
 Кров, як воду, точить!..
 А братія мовчить собі,
 Витріщивши очі!

Після її слів натовп ревнув:

— Болванова у відставку!

Здавалося, той заклик лунав на все місто.

Згодом у місцевій пресі з'явилася замітка про те, що Болванов Іван Іванович написав заяву на ім'я президента про добровільне складення повноважень голови міськдержадміністрації. Та поки що указу немає. Мабуть нелегко знайти такого співробітника, який би відповідав усім вимогам глави держави. Надійні кадри на вулиці не валяються.

Втім, міщани задоволені: Тарас Шевченко переміг.

Та чи надовго? Болванових ще багато в Україні. І пенькових теж. Не кажучи вже про сіряків...

18 березня 2013 року
Сімферополь

Гріх

— Докторе, я вас молю, благаю — зробіть аборт, — дівчина років двадцяти, гарна ззовні, тендітна, з довгою русавою косою, прикипіла до Якова Петровича гарячим поглядом. З блакитних очей на тремкі щоки одна за одною сповзали великі сльозини. Вона то блідніла, то зарум'янювалася, заламуючи руки у себе на колінах — нетерпляче чекала на згоду.

Лікареві явно не хотілося братися за таку операцію. Він нервово підняв окуляри, і вони, немов зачепилися за глибокі зморшки, повисли на високому чолі. Почав знімати білий халат, ковпак. Йому було шкода цю юну дівчину. Чомусь був упевнений, що з неї вийде чудова мати. Принаймні, так хотілося. У таких красунь народжуються симпатичні діти. Він підійшов до неї і по-батьківськи поклав руку на плече.

— Катре, Катерино, а раптом так станеться, що в подальшому ти не зможеш народжувати. І проклянеш той день і годину, а заодно й мене за те, що не відмовив тебе від цього кроку, — лікар намагався розчулити дівчину, зазирнути у вічі, але вона ще нижче опустила голову.

— Докторе, я все обдумала, перш ніж до вас прийти, — вона знову часто захлипала. — Думаєте мені легко далось оте рішення? Але я не хочу носити під серцем, а згодом ще й ростити байстрюка. Не хочу! Зрозумійте!

— А ти батька цього ненародженого малюка сповістила? — Яків Петрович все ще промацував варіанти, які здатні спинити дівчину. — До речі, де він?

— У Москві. Розкошує у своєму маєтку. Я в нього домогосподаркою працювала. Поїхала від безвиході на заробітки, та ось... і заробила, — заридала Катря, уткнувшись у руки на колінах. — Підпоїв він мене та й згвалтував.

— То слід було в поліцію заявити. Нехай би покарали негідника! — вирвалося у лікаря. І він гнівно стукнув кулаком по столу. — Таке не можна прощати!

Катря з ляку перестала схлипувати і, блимнувши довгими віями, вставилася в нього заплаканими очима. Та швидко отямилася.

— Не будьте наївним, докторе. Хто я, а хто він. Я нелегалка. Кому я там потрібна. А він крутий бізнесмен. Та йому підкупити правоохоронців — раз плюнути. Мене ще й винною зроблять.

— Так ти повідомила того «хазяїна життя» про свою вагітність? — допитувався Яків Петрович.

— Та сказала. Краще б мовчала, — розгублено пролепетала дівчина.

— І що він? — тепер уже лікар свердлов поглядом Катрю.

— Накричав, настрахав і сказав, щоб до вечора й мого духу в Москві не було, якщо хочу жити, — Катря долоньками витерла мокре обличчя і чомусь згадала Шевченкове: — «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями. Бо москалі — чужі люди, роблять лихо з вами».

— Ох, голубко моя безталанна, чому ж ти пода-

лася на чужину? — лікар дістав марлеву салфетку й подав пацієнці.

— А куди було подітися? Після закінчення інституту економіки не знайшлося ні роботи, ні заробітків у рідному місті. От і поїхала світ за очі за довгими рублями. Подруга зманила. Якби ж я відала. Хотіла, як краще, а вийшло... Якби я знала, що так станеться, то оббігала б оту Москву десятою дорогою. І що я матінці скажу? — знову захлипала, витираючи щоки салфеткою.

— Але ж аборт — то вбивство, — ледь чутно нагадав доктор.

— Та хіба ж я не знаю? Але не хочу народжувати від пройдисвіта! — у розпачі вигукнула Катря.

— А як же Божа заповідь — не убий? — моралізував лікар.

— Я в безвихідному становищі, докторе. До матері не поїду. Соромно. Жити мені ніде і ні за що. Буду поневірятися попідтинню? Як ота Катерина у «Кобзарі»? Я не хочу такого існування ні собі, ні дитині.

— Та, може, держава допоможе й громадській організації.

— Докторе, ви більше прожили на світі і бачите, що в нашій державі люди — це рабсила для олігархів. Вона їм потрібна для примноження капіталів. І все! Піклуватися про ближніх вони ніколи не будуть. Я не хочу мучитися усе життя заради того, щоб колись мій малюк, виріши, став слугою у багатія. Що це означає — я переконалася на власному досвіді, — голос дівчини з кожним словом ставав усе твердішим. — Будь-яка людина має бути вільною, щоб реалізувати свої

здібності, а не бути безправним рабом. Рабові не дозволять стати щасливим.

— Між іншим, Тарас Шевченко, на якого ти послалась, зумів же вирватися з кріпацтва, — нагадав лікар.

— А потім його запроторили в пустелю без права писати й малювати. То було вбивство. Хіба не так? Я не хочу такої долі ні собі, ні своїй дитині. Не хочу! — вона схилилась на коліна. Та на цей раз вона не плакала, а кризь зуби приречено вичавила: — Не бажаю плодити бідність. На мій погляд, що царизм, що демократія з її олігархатом-паханатом — одна сатана. Доки вони існуюватимуть, у нашого народу не буде майбутнього.

Яків Петрович зрозумів, що, аби переконати Катрю відмовитися від свого задуму, слід натиснути на доброту, співчуття, милосердя. Він знову підсів до неї й почав умовляти:

— Але ж, позбавившись плоду, ти візьмеш великий гріх на душу.

Вона відхилилася, наче хотіла краще розгледіти.

— Наш уряд чомусь не вважає своїм гріхом бідність та безправ'я людей. Мільярдери та мільйонери — також. Та я не про це. Докторе, зробіть те, що я прошу. Я хочу бути вільною. На коліна перед вами стану, — Катря вже збиралася це вчинити. — Для вас це ж не важко.

— То ти хочеш, щоб я твій гріх узяв на себе? — Яків Петрович швидко піднявся. Голос його був різкий, суворий. — Я цього не хочу!

Катря повільно піднялася й, забувши про сумочку на стільці, спроквола пішла до дверей. Взявшись за ручку, приречено мовила:

— Тоді мені залишається один вихід — з мосту та в воду... «Чорноброва Катерина знайшла, що шукала»...

Це був переконливий аргумент для лікаря — рядки з «Кобзаря». Він ступив до неї, шарпнув за руку:

— Іди до крісла! Я не хочу брати такий гріх на душу.

10 квітня 2013 року.
Сімферополь

Потолочена трава-мурава

— Я не проти твого проекту. Та добувай собі вапняк, скільки завгодно. В підгірній частині моєї області поклади тих каменюк — й твоїм дітям та онукам вистачить. Справжній Клондайк. Я на твоєму боці й руками, й ногами. У парі нам будь-які вершини здолати — раз чхнути, — щиро запевняв голова облдержадміністрації Валентин Бур'яненко, тлустих чоловічок з коротко підстриженою головою і банькатими очима. Він вивчаюче поглядом обшарював відвідувача, недбало покручуючи авторучкою між товстими пальцями. З кожним словом його повні губи округлювалися, мов у коропа.

— Я ніколи не сумнівався у вашій далекоглядності, — вдоволено усміхався Володимир Травкін, генеральний директор приватного підприємства, володар з десятка вапнякових кар'єрів. Дозвіл на їхнє відкриття він отримав саме за сприяння Бур'яненка. Тонкий та довгий, як жердина, він раз-по-раз пригладжував в'юнку шевелюру та чорні вусики під гачкуватим носом, схожим на воронячий дзьоб. Його темні очі туди-сюди бігали — з обласного начальника на широкий полірований стіл і назад. На мить спинялися на губенаторському чолі з довгими залисинами, наче там були записані відповіді на всі запитання. — Бачу, ви

мій сподвижник у цій делікатній справі. І якщо діло вигорить, то я не забарюся віддячити, чим тільки зможу.

— А для початку заради нашої дружби візьми на посаду одним зі своїх заступників мого сина. Красень. Атлет. Тільки-но закінчив інститут економіки і права. Не сумнівайся, не підведе. Хлопець башковитий. Під мою відповідальність. Понімаєш? То як? Береш? — м'яко чи то просив, чи то наказував Бур'яненко, і пронизував гострими примруженими очима співбесідника.

— Та я... — від несподіванки Травкін спочатку аж поперхнувся, сердито пожував тонкі губи, покрутив гострим носом, та швидко отямився і роблено заусміхався: — Та я, зрозуміло, не проти. Це велика честь для мене — мати в компаньйонах сина такої авторитетної людини. Головне — щоб дозвіл на видобуток вапняку був.

— Буде, буде! Куди він від нас подінеться. Тільки тобі, вельмишановний, треба трішки, так би мовити, попрацювати з членами комісії, заручитися їхньою підтримкою. Дозвіл має бути легітимним — щоб ніякі прокурори не прикопалися. Я, звичайно, де треба, натисну. Я це вмю. Одначе... Ти мене понімаєш?

— Та як не зрозуміти, пане голово? Я добре відаю, в якій країні живу. Така у нас специфіка — не підмажеш, не поїдеш. Я не бідна людина, для мене такі проблемки вирішувати не вперше, — піддакував Травкін, клюючи носом.

— Тільки змушений попередити — там, у міжвідомчій комісії, начальник екологічної інспекції Петро Кремень. Саме прізвище красномов-

не. З ним слід бути особливо обачним, — Бур'яненко підняв угору вказівний палець.

— А в чім річ? Йому що — гроші не потрібні? — Травкін змовницьки нахилився до Бур'яненка й захихикав. В його чорних очах застрибали бісики.

— Як без них? Вони всім необхідні. Але то такий патріот... Правду-матку так і ріже. Непідкупний, чорт його забирай. Корчить із себе правдолюба. Начитався Шевченка та й сипле його цитатами наліво й направо, — тяжко зітхнув голова і почував брижі на потилиці. — Він справжнісінький націоналіст. Там таке цабе з себе корчить.

— Не таких обламували! — запевнив Травкін і теж провів долонею по густій чуприні. — На світі немає безгрішних. Як кажуть, була б людина, а провина знайдеться.

— Він мені самому, як кістка в горлі, — Бур'яненко, підводячись із високого темно-бурого шкіряного крісла-вертушки, ребром долоні торкнувся кадика. — Та що поробиш — спеціаліст він знаний, з його думкою рахуються, користується авторитетом. До того ж, депутат облради. Просто так не підкопаєшся. Так що май на увазі.

— Спасибі за попередження. Щось придумаємо, — витягнувся над столом довготелесий Травкін.

На прощання вони обнялися, мов давні друзі.

А десь через тиждень членів комісії зібрали на вертолітному майданчику на околиці міста. Біля гвинтокрила вже порядкував власною персоною господар кар'єрів Володимир Травкін.

— Прошу на борт! — весело гудів він, по-лицарськи допомагаючи жіночкам підніматися східця-

ми. — Я спеціально найняв оцього «джмеля» — щоб зберегти ваш дорогоцінний час. З висоти оглянете місцину, де має бути кар'єр. І самі переконаєтеся, наскільки він безпечний для природного середовища та мешканців навколишніх поселень.

До салону Травкін забрався останнім, махнув обслузі та пілоту: мовляв, посадку закінчено, можна рушати. І вмовився поряд з Петром Кременем, кремезним, широким у плечах, з дочасно посивілою кучмою волосся, ще темними густими вусами і глибокими карими очима під широкими бровами.

Вертоліт швидко набрав потрібну висоту, крутнувся над солоним озером, що віддзеркалювало сонце, і взяв курс на південь до крем'яних гір, які, здавалося, підпирали блакитне небо, спиняючи хмарки. Петро Кремінь, як і інші члени комісії, припав до круглого віконця. Перед його зором унизу горталися пейзажі, один від іншого кращий. Гордість розпирала груди. Який же чарівний цей край у кінці травня — все навколо буяє, тягнеться вгору, квітує, переливається найрізноманітнішими барвами! Петро довго спостерігав, а потім, пересильюючи шум гелікоптера, раптом задекламував:

«Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють»...

Дехто з членів комісії підтримав Петра. І тепер уже декламували Тараса Шевченка хором. Травкін, що сидів поряд, похвалив:

— Як романтично! Я так і знав, що наш політ усім сподобається. Як тільки спустимося на землю, я запрошую всіх до намету на чай та каву. Треба ж кілька хвилин спочити після перельоту.

А Петро продовжував, дивлячись за вікно. І не тому, що підхваляє гендиректор (у нього свої види на цю подорож), а тому що природа заворожувала.

«Сади рясні похились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!»

На просторому майданчику на невисокому пагорбові, що нагадував стіл, вертоліт приземлився. Травкін спустився першим коротким металевим трапом і пропонував руку членам комісії — і жінкам, і чоловікам. Кремінь вдає, що не помітив послугу гендиректора, і майже збіг ступенями.

— Он у тій розкішній голубій палатці нас чекає кава і ароматний чай, заварений на місцевих травах, — Травкін ткнув долонею вниз.

Там, біля підніжжя столової гірки, під ясним

травневим сонцем синів намет, а навколо різнобарвні польові квіти — багряні, блакитні, жовті, червоні. І так на всьому обширі, куди дістає погляд.

Травкін збіг униз до намету, відхилив полог, пропускаючи членів комісії. Двоє дівчат у вишиванках зустріли їх хлібом-сіллю.

— За давнім українським звичаєм прошу шановних гостей скуштувати оцей коровай. Він готувався спеціально для вас, мої любі друзі, — припрошував Травкін.

Петро Кремінь прискіпливим поглядом окинув довгий стіл посеред намету за спинами дівчат. Чого тільки на ньому не було — тарелі бутербродів з червоною ікрою, ковбасними нарізками, свіжими помідорами, огірками, ківі, апельсинами, лимонами, зеленню. Посередині чималий нафарширований осетр. І поряд пляшки з коньяком, горілкою, винами, безалкогольними напоями.

— Та тут краще, ніж у найліпшому ресторані! — вигукнув здивований представник управління водного господарства Сергій Плескач, опецькуватий чоловічок з кругленьким пузаньком, і вдоволено потер долоні.

— Аякже! І все це для вас, дорогі гості. Щоб веселіше працювалося. Прошу! — Травкін широким жестом запросив членів комісії до столу.

Двоє юнаків, теж у вишиванках, підставляли білі пластикові крісла під кожного члена комісії. Розсадивши гостей, вони відкривали пляшки з горілкою та вином. Травкін власноруч відкорковував кримський п'ятизірковий коньяк. Всі були неабияк подивовані — це ж треба, сам гендиректор пригощає, схоже, свій хлопець, без гонору, як рівня. Та

яка рівня! Він радо прислужує їм — як оці офіціанти з ресторану.

— Призволяйтеся, вельмишановні друзі! Відчувайте себе, як удома! Скуштуйте наші скромні страви! — не переставав припрошувати Травкін, наливаючи коньяк членам комісії. Тільки тепер помітив, що в наметі немає Кременя. І насмішкувато спитав: — А де ж це наш головний еколог і шевченкознавець?

— Не чіпайте його! Нехай працює! І за нас також! — в тон йому відказав Плескач, накладаючи в свою таріль товстий шар ковбасної нарізки. Дехто із членів комісії теж захихикав.

— Не зручно яюсь. Піду покличу. А ви снідайте. На лоні природи завжди приємніше, — і, аби заохотити публіку, підняв келишок з коньяком.

— За вас, дорогі мої! Хай буде легкою ваша важка праця! — залпом вихилив келих, пожував скибку лимону і вийшов з намету, широкими кроками попростував до річечки, що тягнулася від далеких гір у безкраю широчінь степу.

Там Петро Кремень, опустивши руки в чисту прозору воду, змивав невдоволення, що в ньому забурлило після побаченого в наметі. То не спроста гендиректор закатав такий бенкет. Хоче приспати пильність членів комісії, задобрити їх... Прохолода води, здавалося, проймала все тіло.

Кинув погляд вздовж звивистого голутого русла, що губилося за гаями серед полів. Обабіч ледь проглядалися обриси двох невеликих сіл, що тонули в садах. Спостерігаючи за потоком води, він подумки позаздрив тамтешнім мешканцям: «Це ж яке щастя — мати у своєму розпорядженні таку чис-

тісіньку річку! Справжній скарб! Дуже мало залишилося на землі подібних джерел». І тут же подумав, що відкриття кар'єру може знищити і цю красу, і цю річечку, перетворити життя сільчан на муки. Бо вода, якщо й залишиться, стане мертвою. А мертва річка — то річка прокляття. З наваром буде лише одна людина — Травкін, «новий руський», який увійшов у довір'я керівникові області, заручився його підтримкою і здатен робити що завгодно, аби тутіше набити свої кишені. Доля ж цієї річечки, як і мешканців отих сіл для нього нічого не значить. Бо він чужинець. Якого дідька він дбатиме про їхнє благополуччя? Ці думки роєм крутилися в голові, бентежили сумління. То ж відвічне гамлетівське «Бути чи не бути?» перевертало душу. Він чітко розумів: доля цього неповторного куточку у його ріднім краю залежить від нього, Петра Кременя, точніше — від його підпису-закорючки.

— Так ось де ви! — почув за спиною деренчливий голос гендиректора і здригнувся від несподіванки.

Травкін присів поряд і теж втовкмачив руки у воду. — Не річка, а благодать! Жаль, звичайно, що доведеться пожертвувати нею. І не тому, що так хочеться. Є нагальна необхідність. Люди потребують робочих місць, солідних заробітків. Бо що то за життя — без достатку. Саме про це я дбаю, пропонуючи створити отут кар'єр.

— А вам не здається, що такими благими намірами ви стелите дорогу до пекла? Принаймні, для жителів отих сіл? Ви отримаєте прибутки, а вони головний біль на все життя. Он скільки ваших кар'єрів в області. Витягли з них вапняки. А хто їх

рекультивуватиме? Онуки? Правнуки? І вас совість не мучить? — Кремень випростався. Гендиректор теж. Стояли один навпроти одного, пронизуючи очима, як боксери на ринзі перед боєм.

— Ви про що, Петре Гнатовичу? — криво усміхнувся Травкін, не витримавши психологічного протистояння. — Я і в мислях нічого поганого не маю, а тільки добробут наших людей. Заради них усі мої старання і страждання. Краще ходімо до намету, дорогесенький ви наш шанувальнику Кобзаря, та там усе й обговоримо, — Травкін худю кістлявою рукою торкнувся мускулистого плеча Кременя. Але той повів плечима з боку в бік і кинув, не обертаючись:

— Йдіть! А я тут побуду. Подумаю. Природа підкаже правильне рішення, — Кремень відвернувся від Травкіна, наче його поряд і не було, роздивляючись чистий квітучий обшир.

— А хочете пораду успішного бізнесмена? Петре Гнатовичу, ви мене чуєте? — Травкін обійшов і став попереду.

— Розумні доводи я завжди чую, — Кремень уставився в його зіниці.

— Поменше згадуйте отого невблаганного Шевченка. Бо він заведе вас у глухий кут, з якого ви можете й не вибратися, — Травкін багатозначно з прижмуром окинув постать Кременя з ніг до голови. — Не раджу керуватися його заповідями. Вони застаріли. Зараз інші часи. Як каже губернатор Бур'яненко, ви мене розумієте?

Кремень повернувся до Травкіна всією могутньою статуєю, блиснув іскрами з-під густих брів.

— Так-так. Інші часи, — погодився і продекламував: «Кругом неправда і неволя, народ замуче-

ний мовчить». Ви хочете, щоб ми мовчали, спостерегаючи, як ви грабуєте країну, її надра?

— Хочете обуха батою перебити? Марні намагання. Читаючи Шевченка, ви дуже ризикуєте, Петре Гнатовичу. І, навіть, своєю кар'єрою. Не стійте на моїй дорозі разом з отим Шевченком, бо зімну, як оцю траву, — Травкін модними туфлями із крокодилячої шкіри розчавив квітку польового маку, його обличчя покритися багряними плямами злості.

— Ви мені погрожуєте? — Кремень гордо підняв підборіддя, його вуса настовбурчилися, кулаки стиснулися. Схоже, він був готовий до двобою.

— Що ви? Я попереджаю! Поки що. А далі видно буде. Йшли б ви краще до гурту та робили те, що й усі. Це в ваших інтересах. Але якщо упиратиметеся, то матимете великі неприємності, — Травкін на мить зазирнув у зіниці Кременя, і знову не витримав його проникливого погляду, квапливо опустив вії. Демонстративно крутнувся, збираючись піти. Та посковзнувся на соковитій траві на самім бережку, кумедно захитався і ледве не шубовснув у ручай.

— Обережніше, пане генеральний директоре, — засміявся Кремень, простягаючи руку, аби допомогти. — Це для вас перше попередження. А Тараса Шевченка вам не здолати. Разом з усією репресивною машиною. Ми не дозволимо!

— А це ще побачимо! Як кажуть, бабуся надвоє ворожила.

Травкін, кумедно хапаючись руками, наче клешнями, навкарачки видерся крутим схилом нагору. Швидко почимчикував до намету, підминаючи туф-

лями різнобарвні суцвіття. Позад нього слався глибокий слід прим'ятої зелені та квітів.

Кремінь розумів, що сьогодні вирішується: бути чи не бути кар'єру на цьому благодатному, Богом даному місці. І вертоліт, і той сніданок, що переріс у гулянку — то все заради того, щоб члени комісії поставили свої підписи під дозволом на виробіток вапняку. Але ж не можна губити цю первісну красу. Не можна!

Він знав: там, у наметі, вже лежать заготовлені акти й протоколи. І як тільки члени комісії поставлять на них свої підписи, ті папери «запрацюють» — невдовзі тут з'являться скрепери та бульдозери, і затріщить, заплаче земля, а разом з нею і мешканці цього краю. Поставити свій підпис на них — це вчинити злочин. Зникне ручай, висохнуть сади й городи, мешканці почнуть тікати з сіл. Хіба це по-людськи? То що робити? Як спинити майбутню вакханалію?

— Треба йти до намету й переконувати членів комісії не підписуватись, — вголос сказав самому собі, оцій траві, квітам та дзюркотливому ручаєві.

І він, аби більше не толочити молоду квітучу зелень, подався до намету своїм же слідом. Там повним ходом ішла гуляня. Коли Кремінь відхилив полог, Сергій Плескач, уже доволі веселий, підвівся і щосили гукнув:

— Я ж казав, що Петро Гнатович повернеться. Я був упевнений. Гей, хлопче! — ткнув пальцем у хлопця в вишиванці. — Ану, наплескай йому повний-повнісінький келих. Так би мовити, штрафну.

Хлопець набулькав у келих коньяк і подав Кременю. Той узяв. І зразу ж у наметі запанувала тиша.

Травкін з виделкою в правиці буквально прикипів поглядом до нього. А Плескач, тягнучи через стіл свій бокал, попросив:

— Петре Гнатовичу, ти авторитетний чоловіча. Тебе всі поважають. Скажи тост. Та такий, щоб захотілося випити оцей чарівний напій до денця.

Кремінь підняв свій келих, уважно обвів поглядом усіх і почав:

— Товариство, на нас лежить величезна відповідальність за долю цього чарівного куточку землі нашої України. А тому я з радістю осушу цей келих, якщо кожний із вас відмовиться поставити свій підпис на отих паперах, — кивнув головою позад себе на стіл у куті намету. — На моє переконання, тут має бути курорт, а не кар'єр!

— Петре Гнатовичу, ну, як же це! — заремствував Плескач. — Це не по-людськи. Пан Травкін так старався нам догодити, а ми...

— То відмовляємось візувати оті папери? — Кремінь підніс келих. Не дивився на Травкіна, але відчував: той ладен був спопелити його.

Члени комісії похнюпилися, опустили голови. Одна жіночка, представниця управління з земельних ресурсів, поставила на стіл свій келих і заперечила:

— Я за такий тост не п'ю. І ви, Петре Гнатовичу, не підбивайте нас на провокацію. Валентин Михайлович Бур'яненко дав однозначну орієнтовку — підписати відповідні протоколи. Бо він про інвестиції дбає. А ви... Хіба можна за таке пити?

Дехто з членів комісії теж обережно опустив келих. Серед них, навіть, Плескач, який завжди радий хильнути.

— Зрозуміло, — опустив руку й Кремень. — Що ж, пийте, гуляйте без мене. На все добре, — вручив повний келих хлопчині, що йому наливав, і рвучко вийшов з намету.

Розмашисто крокував вздовж річечки, що привітно плюскотіла рясними хвильками, до автомагістралі — вирішив добиратися своїм ходом. Його підібрав рейсовий автобус. Колихаючись у кріслі, він помітив вертоліт, що прямував до обласного центру. «Травкін поспішає попередити Бур'яненка. Можна лише здогадуватися, що він йому набуравить».

... На сесії облради з трибуни голова облдержадміністрації Валентин Бур'яненко, звертаючись до депутатів, так пояснював своє представлення про відсторонення від виконання обов'язків начальника екологічної інспекції Петра Кременя:

— Уявляєте, його, як пана, на вертольоті доставили на дослідження місцевості під майбутній кар'єр. Та він у робочий час, розумієш... Тільки уявіть — у робочий час! — самовільно залишив робоче місце, не завізував документи. Як наслідок — потенційний інвестор в особі Володимира Володимировича Травкіна, якого ми так настійно зазивали в регіон, збирається піти від нас. Це ж біда — інвестиції від нас втікають. І через отаких горе-керівників, як наш головний еколог і ваш колега-депутат. У зв'язку з цим я висловлюю недовіру Кременю. З таким фахівцем нам не по дорозі! — і сів на своє місце у переднім ряду.

— Треба послухати Кременя! Нехай пояснить свою поведінку! — почулося в залі.

— Правильно! — загули й інші депутати.

Петро Кремень, спокійний, упевнений у собі, вийшов до трибуни, звично пригладив кучму сизого волосся, розправив вуса, окинув добродушним поглядом присутніх у залі і промовив:

«У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світу зазирає, —
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину».

— Та ти по суті, Петре Гнатовичу! — нервово вигукнув Бур'яненко з місця. — Віршиками нас годують, розумієш!

— Так і я ж про це! — криво усміхнувся Кремень. — Справа в тім, що то було не виїзне засідання міжвідомчої комісії, а вилазка на лоно природи, яку влаштував Володимир Травкін. Так би мовити, прогулянка. Треба ж було людям відпочити після напруженої праці в робочий час. Спасибі інвестору. Він добряче постарався — організував усе на найвищому рівні. Закуска, випивка! Хіба ж міг я за таких обставин щось підписати? От я й вирішив, що мені там не місце й повернувся до міста попутним транспортом.

— Але ж інші підписали? — дорікнув Бур'яненко.

— Підмахнути документи у стані сп'яніння — це по-вашому порядно? Такі важливі рішення необхідно приймати на тверезу голову, після ретельного дослідження, а не під кутом сорок градусів, без відриву від чарки, — гнівно випалив Кремень, ви-

тер спітніле чоло і, звертаючись до депутатів, чітко сказав: — Я завжди чесно виконував свої обов'язки, хоч це декому не до вподоби. За своє місце я не тримаюсь. Рішення за вами, шановні. А щодо кар'єру, про який так клопочеться губернатор, моя думка така: на тій ділянці слід обладнати місце відпочинку, а не кар'єр. Якщо ми підемо на поводу в інвестора, діти й онуки нам не простять такий злочин.

Запала гнітюча тиша. І раптом на весь зал хтось сказав неголосно, ніби між іншим.

— Травкін там витолочить усю траву, а Бур'яненко йому допоможе.

Така гра слів, схоже, сподобалась учасникам сесії — і зала розрядилася реготом. А Бур'яненко з бурим від злості лицем зіскочив з крісла і, звертаючись до голови облради Віктора Сердюченка, вигукнув:

— Я наполягаю на голосуванні моєї пропозиції!

Спікер, намагаючись втихомирити залу, постукав вказівним пальцем по мікрофону:

— Ставлю на голосування подання голови облдержадміністрації Валентина Бур'яненка про недовіру начальникові екологічної інспекції Петру Кременю. Хто за? Раз, два, три, — і сам підніс догори долоню. — Чому там гальорка відсиджується? Сміливіше, народні обранці. Немає бажаючих?

Більше піднятих рук не було.

— От і добре! — знову хтось голосно сказав у залі.

— Вибачте, вельмишановний пане Бур'яненко, ваша пропозиції не набрала необхідної кількості голосів, — розвів руками Сердюченко.

Губернатор несамовито затряс кулаками.

— Я так цього не залишу! Я виведу всіх на чисту воду! Дехто ще каятиметься, що мене не підтримав! — і Бур'яненко, набундючений, мов півень, прожогом подався до виходу.

Після сесії депутати обступили Кременя. Поплескували колегу по плечу:

— Тримайся, мужайся, Петре. Закінчилося у тебе спокійне життя. Та й декого з нас. Бур'яненко кине в атаку правоохоронні органи, податкову.

— А нам Тарас Шевченко допоможе, — усміхався сумовито Кремінь.

Знав, Бур'яненко не простить непокори. Але то буде яма, в яку сам же й звалиться, — надто багато грішків у чинного губернатора, колишнього керівника обласного держфонду майна. При ньому розквітла прихватизація. А Травкіна слід остерігатися. Той може натравити свою «бойову команду», яку звично називають приватною охороною і якої боїться, навіть, міліція. Такі використовують будь-які засоби заради власних прибутків.

13 квітня 2013 року.
Сімферополь

Розділ II:
«КАВЕРЗИ ДОЛІ»

Біолокатор

Повість

Коли помаранчеве сонце черкнуло обрій, Василь Миколайович Архипенко прийшов додому. Жив він на четвертому поверсі навпроти скелястого плато з прадавнім скіфським городищем. Почувався кепсько, увесь розбитий, знеможений, голова гуділа, серце калатало — так завжди після довгого перебування в геопатогенній зоні. У прихожій спроквола стягнув з плечей невеликий рюкзак кольору хакі з необхідним причандаллям — його завжди брав з собою на дослідження, а потім запилені кросівки. З бокової кишені куртки вийняв біолокаційну рамку та маятник на довгому шкіряному шнуркові, поклав на полицю вмонтованої в стіну шафи. Йї знесилено присів на саморобний стілець, оббитий рудою тканиною. Не хотілося, навіть, рухатися.

— Ми з Барсом тебе заждалися, — вигулькнула з кухні дружина Віра, на ходу витираючи фартуш-

ком мокрі руки. Окинула зором чоловіка й аж сплеснула в долоні. — Що це з тобою, Василю? Увесь як вижятий лимон. Де тебе сьогодні носило? Наче по тобі нечиста сила топталася. Ану, глянь на мене! Чому ти такий блідий?

Вона кинулась допомагати чоловікові зняти вітрівку. Розправила її й начепила на вішалку. А пес Барс із породи такс, зіп'явшись на задні ноги, норовив шанобливо лизнути господаря язиком.

— Ой, Віруньчику, краще не питай. І не хвилюйся, все гаразд. Оце вимірював випромінювання в гепатогенній зоні навколо будинку по вулиці Джерельній, — втомлено відповів Василь, опершись ліктями на коліна й безсило звівши голову з сивим, коротко підстриженим під «їжачка» волоссям. — Ти краще скажи: у крані холодна вода є?

— Недавно подали. Але напір сильний. Так що поспішай, доки тече. Тобі моя поміч потрібна? Бо в мене там в духовці качечка зі сливами печеться, — озирнулася у бік кухні.

— Не турбуйся. Я ще ого-го, сам дотьопаю до душу, — Василь важко підвівся і опираючись об шафу, посунув до ванної кімнати.

Довго брѳохався у холодній воді. Спочатку пару хвилин тримав руки під струменем та шепотів молитву до Творця. Потім заліз у ванну і постояв під розпилювачем. Вода, за його переконанням, змиває втому, негативну інформацію, якої набрався від ГПЗ (геопатогенної зони). Так він завжди очищався. Коли закрутив кран, з насолодою відчув, як із середини тілом розливалось тепло, воно аж поколювало поверхню шкіри. І поверталися сили, веселий настрій. Доки

витирався довгим махровим рушником, нагадав про себе шлунок — засмоктало під ложечкою. Ще б пак, Василь зранку й крихти в рот не брав. Так захопився дослідженнями, що й про бутерброд в рюкзакові забув. Щоправда, раз-по-раз попивав водичку з півторалітрової пластикової пляшки. Її він набирав із великого баку, що побіля церкви. Сьогодні у нього була особливо відповідальна робота.

Як тільки зайшов до кухні, Віра, витягуючи з духовки масивну сковороду, прикритою лискучою фольгою, заторохтіла:

— То де ж ти вештався, що такий німецький у квартиру ввалився? Коли ти такий приходиш, то у мене інколи закрадається думка: а чи не в якоїсь сусідки гостював? Жартую, звичайно. Та все ж розкажи, заспокой мою жіночу цікавість.

— Розумієш, мешканці дев'ятиповерхівки на вулиці Джерельній попросили дослідити методом біолокації територію навколо будинку, — всідаючись за стіл, пояснював Василь. — Їхні тривоги не випадкові. Тільки уяви: за останні три роки, після новосілля, в цьому будинкові померло більше сотні людей.

— А що тут дивного: старі та хворі змушені помирати, — Віра поставила на стіл запашну качку зі сливами, високу таріль з вінегретом, два кришталеви келихи і пляшку уже відкorkованого каберне. Василь здивовано зиркнув на дружину. Хотів щось сказати, та вона випередила: — Чоловіченьку мій рідненький, ти за своїми ГПЗ забув, що сьогодні, на Купала, ми з тобою побралися двадцять п'ять років тому.

Василь долонею ляснув себе по лобі, підхопився з-за столу, легенько обійняв плечі дружини, ніжно тричі поцілував у щоку і винувато мовив:

— Віруньчику, ти вже мені пробач. Геть закрутився. І квіти не купив. Зараз збігаю.

— Ще чого! Качечка вичахатиме, вино випаруватиметься, а він десь мотатиметься. Тебе ризиковано відпускати — чого доброго, ще кудись завішся. Завтра купиш мої улюблені троянди.

— Віруньчику, я тебе й зараз так же кохаю, як і раніше, — виправдовувався, намагаючись її поцілувати в шию, але дружина ухилялася.

— А це ми перевіримо вночі, — багатозначно підморгнула Віра, накладаючи йому в таріль шматки качатини та вінегрет. — А поки що пригадай пісню: «Наливайте, браття, кришталеві чари». Васильку, не забувай про свої обов'язки, — підсунула поближче до нього келихи. А сама весело сміялася своїм дзвінким чистим голосом. Василь любив, коли дружина в такому настрої — це обіцяло неабияку ніжність.

Підняли келихи, легко ними дзенькнули і, як завжди, випили до дна, як вона каже, щоб і надалі була думка одна. Василь все прицмокував та прихвалював страви і золоті руки своєї кулінарної майстрині. Випили ще. А тоді Віра нагадала:

— Ми тут веселимося, а що ж у тому домі трапилося? Яке горе у людей?

Василь перестав жувати, довго витирив салфеткою руки. І тільки тоді тихо мовив:

— То страшний дім, Вірочко. З виду доглянутий, територія чиста. Але настільки брудна енергетика... Там навколо карстові печери на глибині з

півсотні метрів над тектонічним розломом. А під самим будинком потужний водний потік. До того ж, на тій ділянці давні скіфи ховали своїх небіжчиків. Згубне місце.

— Та хіба ж воно одне таке у нашому місті? — заперечила дружина.

— Біда в тому, що під тим будинком всі ці фактори нашарувалися один на іншого — і це тільки посилює випромінювання. Воно повсюди. Від нього нікуди не сховаєшся. Той дім нагадує високочастотний генератор великої потужності. Він удень і вночі опромінює мешканців. А від того інсульты, інфаркти, злоякісні пухлини тощо. Тому люди й мруть, як мухи.

Віра слухала та тільки кивала головою: яке ж лихо в людей. А потім спитала:

— То що ж робити? Як забезпечити мешканців?

— Треба відселити людей. Іншого виходу немає. Заради їхнього спасіння, — категорично заявив Василь.

— І ти оце їм сказав? — дружина зблідла, дивилася на чоловіка розширеними очима.

— А як же інакше? — щиро відповів він.

— І не подумав, що завтра жителі зберуться та підуть до мерії з претензіями. Будуть вимагати надати їм інше житло. А коли почнуть розбиратися, звідки такі дані, всі пошлються на тебе. І ти будеш крайнім у цій історії. Словом, відтепер спокій нам тільки снитиметься, — Віра схвилювано тремтячими пальцями м'яла в руках салфетку.

— Та не переживай ти так. Все буде гаразд, — заспокоював Василь. Піднявся, підійшов до неї зі

спини, ніжно обійняв великими ручищами, поцілував волосся на тім'ї.

— Хіба можна бути спокійною? В мерії ж наша донька Людочка працює. І не ким-небудь, а юристом. Якщо мер дізнається про твої дослідження, випруть її з роботи — як дати пити. У нас же вміють мститися. Або ж змусять її на тебе фабрикувати справу. Уявляєш, що станеться з нашою дружною сім'єю? Який же ти необачний, Васильку, — дорікала Віра і на її очах заблищали сльозини.

Віра склала пусті тарілки в мийку, схилилася над нею і мовчки, насуплена й розтривожена, довго їх вимивала та витирала. А, по суті, чекала, доки Василь піде до зали, ляже на диван та включить телевизор.

Він так і зробив. Але з голови не йшла розмова з дружиною. Вона, звісно, має рацію. Начальство у нас безконтрольне. Як захоче, так і вчинить. Апелювати до закону? Та хто на нього зважає. У нас так: у кого влада, той і правий. А почнеш доводити свою правоту, затягають по судах. І як же Людочку вберегти від наскоків «доброзичливців»?

Та його роздуми перервала Віра, присідаючи поряд на диван.

— А скажи, можна якісь нейтралізатори встановити в тому домі — щоб погасити оте трикляте випромінювання з ГПЗ? — спитала.

— Можна. Такі матеріали є — деякі мінерали, віск, повстя, глина, папір. Уже навчилися виготовляти й синтетичні плівки.

— Так, може, й поради людям ними скористатися? І не доведеться людей відселити чи дім зносити. Мешканці тобі повірять — і заспокояться. Як-

не-як, ти кандидат геологічних наук, один із кращих біолокаторів у нашому місті, — з надією чи то розпитувала, чи то умовляла дружина.

— Якби ж це допомогло! Всі ті матеріали здатні перекрити потік променів хіба що на невеликих ділянках та на смугах Хартмана. Та й то тимчасово, — приглушив звук телевізора Василь. — В цілому ж вони проблему не вирішують. Тим більше, не в змозі ліквідувати випромінювання, що йде від розломів, зсувів та підземних потоків.

— Та хто ж про це знає! Тільки ти та ще кілька фахівців у місті.

— Ти до чого ведеш?

— Васильку, ти б порадив людям скористатися тими природними нейтралізаторами — і начальство на тебе б не злостилося, і ми спокійнісінько жили.

— А мешканці того будинку нехай продовжують помирати? Так виходить? — Василь пригорнув дружину. — Та не клопочись. Все буде о'кей! Ти, мабуть, забула, що у нас сьогодні річниця одруження?

— Зачекай. А ще, наскільки я знаю від тебе ж, буцімто можна так встановити ліжко чи робочий стіл, щоб ті смуги проходили мимо — як у нас, — Віра уверталася від його намагань поцілувати. — І це можна порадити мешканцям.

— Віронько, дружинонько моя вірненька, якби ж це допомогло! Це, звичайно, зробити треба. Та воно не вирішує проблему. Там джерело випромінювання глибоко під землею. І воно буквально ріже той дім, удень і вночі пронизує людей. Якби ті промені були видимі, то вони б нагадували гільйоти-

ну. Я як фахівець не бачу іншого виходу, як відселяти людей, аби врятувати їхнє життя, — терпеливо пояснював Василь.

— Василечку, я боюсь за тебе, за доньку, за нас. Якщо ти ув'яжешся в ту катавасію, ми всі можемо постраждати, — трагічно мовила Віра.

— Я знаю, що найкраща позиція: моя хата скраю, — Василь похнюпився, нервово пальцями розминав скроні. — Я в тій зоні лише день пробув — та прибрів додому, як побитий. А люди ж щоднини в зубах отого невидимого дракона.

— Але ж що з нами буде? — схоже, Віра встигла себе добряче накрутити і тепер заламувала з розпуки пальці. Хтозна, як би вона ще вмовляла свого Василька, та замок вхідних дверей клацнув, з прихожої донісся дзвінкий бадьорий голос доньки:

— Агов, ви де? У мене надзвичайна новина!

Було чути, як вона на ходу знімає туфлі, відкриває тумбу, об підлогу шльопають капці. Василь і Віра, повернувши голови в її бік, застигли в напруженому чеканні.

Людмила впурхнула в кімнату, радо обійняла матір, потім батька:

— Вітаю вас з річницею весілля! Ось тобі, мамо, вишиванка, а тобі, батьку, імпортований рюкзак — він такий легенький, хоч і місткий. Бо той уже зовсім зістарівся.

— То що в тебе за новина, донечко? — приставляючи до своїх плечей вишиванку, спитала мати.

— О-о! Скоро й у нас з Іванком своя оселя буде! От-от почнеться спорудження багатоквартирного дому. Можливо, до нового року й новосілля спра-

вимо! Я така рада! — дзеленчала Люда. Здавалося, у неї сміялися не лише очі та вуста, а й душа.

— Ти так про це розповідаєш, буцімто вам у нас погано і ми вас проганяємо, — дорікнула мати.

— Та що ви таке кажете! Ми у вас — як в раю! Просто хочеться мати своє житло. Це ж природно, — Люда кинулася пригортатися та лашитися до матері. — І знаєте, хто мені допоміг втиснутися до будівельного кооперативу? Сам мер Борис Віленович! Значить, цінує мене як спеціаліста! А керує тим кооперативом його син — Борис Борисович. Наскільки я знаю, з міського бюджету вже й гроші перерахували. Та ви чому такі смутні? Не раді за мене?

Вона прискіпливо і водночас здивовано обвела поглядом батька та матір, наче хотіла дізнатися, чим вони спантеличені.

— Раді, безперечно, — лунко зітхнула мати.

— Ти краще скажи, де зводитиметься твій омріяний будинок? — ніби між іншим поцікавився батько.

— Там же, де й попередній — на вулиці Джерельній, — знову зашебетала Люда.

— Це поряд з дев'ятиповерхівкою? З видом на скіфське городище? — насторожився Василь.

— Там, там! А що? Поряд річка! За нею ліс! Краса! — не вгавала донька.

Запала мовчанка. Віра дивилася на чоловіка, ніби благала, щоб він не зіпсував настрої Людмилі. Василь раптом зблід, опустив голову, потер підборіддя. Потім тихо прошепотів, немов сам до себе:

— Значить, буде ще один будинок смертників...

— Ну, ти, батьку, як скажеш — хоч стій, хоч падай! — вигукнула збентежено донька. — Там чарівна місцина!

Люда ще довго описувала достоїнства майбутньої новобудови. Василь слухав, потирав долоні, кілька разів брав зі столику пульт управління телевізором і знову клав на місце. Донька, побачивши, що батько відсторонився від розмови, продовжували розхвалювати і проект, і чуйного мера. Василь підвівся, взяв за руки доньку, заглянув у зіниці.

— Скажи мені, я коли-небудь щось погане радив тобі? — спитав.

— Ніколи. А чому ти про це питаєш, батечку? Що тобі спокою не дає? — пригорнулася до нього Люда.

— Я б не радив тобі, як і іншим людям, погоджуватися на квартиру в тому домі. Якщо хочеш бути здоровою ти, твій чоловік, ваші майбутні діти та збираєтеся дожити до глибокої старості...

— Василю, припини страхати доньку! — втрутилася Віра.

— У чім річ, батьку? — все так же весело та недбало поцікавилася Люда.

— Справа в тім, що той дім теж знаходитиметься в гепатогенній зоні. А вона дуже небезпечна для здоров'я мешканців. Я щойно звідти. Особисто переконався.

— Та чим ти докажеш, що там дійсно небезпечно? — донька сіла біля батька з протилежного боку і взяла його за руку.

— Як завжди — біолокаційними рамками та маятником. Я сім раз разів перевірів, щоб мати

право отак заявити. А ти сумніваєшся в моїх здібностях? — пригорнув доньку Василь.

— Що ти?! Але ж ту місцину досліджувала спеціальна комісія. І жодного заперечення, — заглянула в його лице Люда, брови її сердито стрілися на перенісці, сірі очі потемніли. — То чому ж ти не передав їй дані своїх досліджень?

— Я свої сумніви висловлював ще місяць тому в управлінні архітектури. Але вони не звернули на це увагу, — Василь піднявся, підійшов до шафи з книгами, вийняв посібник з лозоходства.

— Значить, все гаразд, — категорично сказала донька. — Не могли ж там знехтувати такими пересторогами.

Василь гортав сторінки.

— Могли! Бо їх цьому не вчили. Біолокація для них — що темний ліс. Та й не посміли члени комісії заперечити сину мера? Це все одно, що самому меру! — Василь підвищив тон.

Тепер уже Людмила розгублено вмовкла, підсунулася до матері, приголубилась.

— Мамо, ну, чому у нас батько такий правдолюб? Як стане на своєму — нічим не зіб'єш, — жалілась вона Вірі. — Якщо мер дізнається, що автор усіх отих досліджень мій батечко... Не важко уявити, що буде. З черги на квартиру мене викинуть, з роботи попруть, стану я безробітною. Такій перспективі не позаздриш.

— І я ж оте йому цілий вечір втовкмачую, — голосно, аби якомога краще почув і Василь, дорікнула Віра.

Василь зробив вигляд, що не дочув. А про себе подумав: «Це ж вони ще не знають, що усі ті заміри

я вже передав ініціативній групі того будинку. А то б таку обструкцію мені влаштували...». Він напрувився на кухню й звідти гукнув.

— Дівчата, давайте починаємо. Коли в роті є щось солоденьке, життя стає веселіше.

* * *

Під міськрадою — пікет. Чималий гурт людей тримав транспаранти: «Ми хочемо жити, а не помирати!», «Ні! — забудові в ГПЗ!», «Пропонуємо меру і його сину переселитися в будинок на вул. Джерельній!».

Мер Борис Віленович Кирилов нервово тарабанив пальцями по столу, чекаючи на сина — теж Бориса. Треба було порадитися, як діяти далі. Будівництво слід починати негайно, бюджетні кошти вже виділено, пора освоювати. Бо ж скоро чергові вибори міського голови. Народ має переконатися в тому, що він, Борис Кирилов, дбає про їхні інтереси. Із сотні квартир десяток дістанеться черговикам. Хіба це не турбота? Звісно, про те, що на спорудження тих квартир спрямовано грошей значно більше, ніж за нормативами, виборці не повинні знати. А підлеглі чиновники мовчатимуть. Вони добре знають: той, у кого розв'яжеться язик, втратить посаду. Комісія по боротьбі з корупцією також нічирк, бо її очолює кум. Хвилює інше — невдоволення людей. Це тривожний сигнал. Але хто їх підбурює? І звідки мешканці дізналися про ту ГПЗ? Це може поставити хрест на бізнес-планах не тільки сина як керівника будівельної організації, а й його, Бориса Віленовича, особистих як міського голови.

Це не що інше, як підніжка з боку опозиції. Хто напоумив людей вийти під такими гаслами?

В кабінет без стуку, як до себе додому, зайшов син Борис, сердито шарпнув стільцем і всівся навпроти батька.

— Бачив, що біомаса затіяла? — спитав мер, насупивши брови.

— І, навіть, знаю, чия це робота! Мої хлопці розвідали, — недбало кинув син.

— То чия ж? Домкому?

— Бери глибше, батьку, — Борис закинув ногу за ногу. — Тут наука замішана. Є такий біолокатор Василь Архипенко. Кандидат геологічних наук. Викладач університету. Він походив зі своїми рамкою та маятником навколо нашого будинку та ділянкою, де збираємося ставити дев'ятиповерхівку, — і, будь ласка, вирок: та місцина шкідлива для здоров'я. Один він розумний, а всі дурні. А бидло його замірам повірило більше, ніж нашій комісії. І тепер стримить під твоїми вікнами з плакатами. Ганьбить і тебе, і все наше сімейство.

— Шарлатан! Нікчемний шарлатан! Та я його в баранячий ріг скручу! — гнівом налилося розчервоніле обличчя мера.

— Він хоче, щоб будь-яке будівництво велося з урахуванням гепатогенних зон. Уявляєш? — підкидав хмизу син. — Отакий розумака завівся у нашому місті. Він ще не раз попсоє кровіцю нашим архітекторам, проектантам та забудовникам. Ну, навіть нам такий клопіт? Я не бажаю, щоб якийсь біолокатор вставляв палиці в колеса мого бізнесу.

— Таких треба душити в зародку! — кипів мер. Він підтягнув поближче телефон, натиснув кноп-

ки. — Алло, Климовичу! Це мер! Впізнав? Я до тебе з претензією. Якою? Слухай, що це у вас там за наука така процвітає — біолокацією називається? У жодному вузі немає такої дисципліни, а тільки у вас. Це ініціатива твоя чи викладачів? І ти дозволяєш розвивати отаку лженауку? І навчати їй студентів? Більше того, їхні так звані дослідження призвели до того, що в мене під вікнами пікет. І тільки тому, що ваші лжевчені наговорили їм усякої всячини, попридумували нісенітниці про якісь гепатогенні зони. Це грозить зривом термінів будівництва. А перед виборами ще йб'є по моєму іміджу. Ти розумієш, що це означає? Добре, що тямиш. Словом, постав на місце того розумаку. Бо якщо я візьмусь — йому буде мало місця у моєму місті. Ясно? Про вжиті заходи мені доповіси. Особисто. І не тягни вола за роги. Сьогодні ж я маю знати. Не виводь мене з себе, Климовичу. Я поки що тебе підтримую.

— Гадаєш, він виконає твоє доручення? — спитав син.

— Куди йому подітися, грішному! Він хоч і доктор наук, та правда на моєму боці — бо ж всі силовики піді мною ходять, — гордовито, з відчуттям власної гідності батько сіпнув догори підборіддя.

— То що мені зараз робити? — поцікавився син.

— Як завжди, обнеси територію забудови парканом, вистав охорону із дебелих хлопців. І будуй, ніби нічого не знаєш, — порадив батько. — І не забувай: у тому будинкові десять квартир для моїх пільговиків.

— Обдираєш мене, батьку, як липку, — хитро примружився Борис.

— Ціна тих квартир — мої перевибори. Всі витрати ми пізніше відіб'ємо з наваром, — запевнив мер. — Зі збитками не зостанешся. Підкинемо тобі ще енну суму з бюджету.

— А що як ми трохи того — пошугаємо того кандидата? Так би мовити, для профілактики. Щоб і іншим не кортіло отаким біолокаторством займатися? — Борис багатозначно глянув на батька. В мене такі орли є! Будь-яке завдання зразково виконають.

— Тільки не вплютуй мене у ті розборки, сину. Та й себе теж. Моє ім'я для виборців має бути беззаперечно чистим, чесним і авторитетним. Ну, йди, бо в мене багато інших справ, — мер тихенько відтісняв сина до виходу.

Пікетники ще пару годин потупцювалися біля мерії під пильним оком міліціонерів, згорнули плакати та, знеможені спекою, розійшлися.

* * *

В розпал занять двері кабінету геології прочинилися і в ній показала б'ява голівка секретарки ректора. Дівчина поманила пальчиком Василя Миколайовича і зашепотіла:

— Вельмишановний ректор Іван Климович терміново викликає вас до себе на розмову. Там такий — хоч не підходь, блискавки метає.

— А в чому справа? — Василь Миколайович спитав, а в самого тенькнуло в голові: «Мабуть, це пов'язано з отим будинком для приречених». — Так у мене ж лекція.

— Велів негайно до нього на килим, — секретарка стенула плечима, мовляв, це від неї не залежить.

Коли Василь Миколайович, постукавши, переступив поріг кабінету, ректор, як за звичай, навіть, не підвівся і не подав руки. А з ходу напустився:

— Ви мене так підвели! Так підставили! — бідкався він, нервово постукуючи олівцем по столу в такт своїх слів. — Що за досліди ви проводите, не поставивши мене до відома? — ще частіше застукав олівцем ректор.

— Іване Климовичу, я займався радіоестезією, тобто лозоходством, у вільний від занять час — у свої вихідні. Хіба це заборонено?

— І для цього обрали місцину, де син мера зводить будинки для мешканців міста. Вам що, більше ніде цим займатися?

— Мене як фахівця попросили жителі... Там один дім уже стоїть на гепатогенній зоні, а інший на ній же збираються будувати. От люди й стурбовані. Як геолог, учений я не міг відмовити. А дізнавшись, що людям загрожує біда, не маю права приховувати від них правду.

— І тим самим накликаєш неприємності не тільки на свою голову, а й на мою, — ректор все дужче розпалювався, заходив позаду свого крісла туди-сюди. — Як ти цього не розумієш? Боюсь, якщо ти й надалі дратуватимеш мера та його оточення, то це може негативно позначитися на фінансуванні університету. Ти ж не початківець, який не розуміє, що батогом обуха не переб'єш. Ти знаєш мера — то бульдозер. Йому змести будь-кого — не проблема. За ним уся вертикаль влади — силовики, армія чиновників і, навіть, засоби масової інформації. Чи тобі з ним тягатися? Хочеш жити — умій підлаштовуватися. Невже мені тебе вчити?

— Дивно чути від вас отаке, — Василя Миколайовича розбирала досада, і він насмішкувато примружив очі. — Ми живемо в демократичній, правовій державі, де все робиться для блага людей, а влада належить народу, а не окремим чиновникам.

— Помрій, колего! Ми що, живемо в Європі? У нас, як і при комуністах, правий той, у кого більш прав, — схоже, ректору надоїла ця дискусія. Він знову всівся в крісло і щосили ляснув долоньями об полірований стіл. — Я тебе попередив, Василю Миколайовичу. Але потім на мене не нарікай. І не збираюся ризикувати власною кар'єрою та долею вузу через твої витівки. Не бажаю, щоб через це мене діставали різноманітними перевірками. І ти як мудра людина маєш зробити правильні висновки. Хіба ти не знаєш, який резонанс від ваших замірювань — біля мерії пікет! Мер Борис Віленович вимагає припинити будь-яке втручання у будівельний процес. Не ти, а він відповідає за благополуччя міщан. І він вправі...

— Але ж там геологічна ситуація далека від благополучної, — ще раз нагадав Василь Миколайович.

— Йому видніше. Він — керівник міста! — вигукнув ректор. — Моя тобі порада: з владою треба жити в мирі та злагоді. Прислухатися до її побажань і вимог.

— На мій погляд, владі вигідно знати проблеми від населення, а також доводи учених. Інакше вона відірветься від народу і перетвориться на державу в державі зі своїми законами та уподобаннями, — продовжував філософствувати Архипенко.

— Ми повинні допомагати владі! — починав гніватися ректор.

— Але не прислужувати! — відрізав Василь Миколайович.

— Колего, я все сказав. А свої революційні думки тримайте краще при собі, — ректор все дужче злився.

— Та хіба це революційні? Це ж звичайнісінькі, житейські, конституційні, — стояв на своєму Володимир Миколайович. — Я вас зрозумів, Іване Климовичу. Можна йти до аудиторії?

— Я доповім меру, що профілактичну роботу я з вами провів, — не підводячи голови, кинув у слід ректор.

— Говоріть, що підказує совість, — Василь Миколайович причинив двері і, прямуючи коридором, подумав: «Якщо наука керуватиметься принципом «Чево ізволіте», Україна завжди пастиме задніх на всіх напрямках розвитку. А мудрі вчені втікатимуть за кордон, аби реалізувати свої плани та здібності».

Не відомо, що розповів ректор мерові. Але на тому митарства біолокатора не закінчилися, а лише розпочалися.

* * *

Через пару днів посеред ночі його розторгала стривожена Віра:

— Дим! Василю, у квартирі дим! О, леле! Горимо! — кричала вона.

Він підскочив, мов опечений. Увімкнув світло. З прихожої тягнулася сиза цівка диму. Не тямлячи себе, Василь навстіж розчинив металеві двері. Вони палахкотіли. Самі загорілися ніяк не могли. Хтось облив бензином і підпалив. Василь мет-

нувся до ванної кімнати, ухопив відро води й хлюпнув на двері. Пасма полум'я спочатку затріщали, завихрилися. Він ще двічі облив водою двері. Обмацав. Цілі. Й, навіть, не покоробилися. Не встигли. Тільки фарба обвуглилася, облізла.

— Якась босота таке вчинила?! Нап'ється, наколеться — й шастає в пошуках пригод, — бідкалася Віра.

— А прибрела вона від мерії, — зо зла висловив припущення Василь.

— Ти гадаєш, звідти?.. — і Віра лякливо затулила рот долонею.

Василь промовчав. Ухопив відро з водою, швабру, ганчірку і взявся збирати воду під дверима. А дружині кинув:

— Іди відпочивай. Я сам упораюсь.

І мучився у здогадах. Врешті дійшов висновку: це попередження, намагання застрахати. Вранці відправився до відділку міліції з заявою. Свої підозри в ній не наводив. Просив лише вжити заходів до пошуку підпалювачів. Хоч розумів, що ніхто такою дрібницею займатися не буде. От коли б таке сталося з дверима мера — галасу було б на все місто, а то й на всю Україну.

Та тільки-но вийшов з відділку, пройшов метрів зо ста майже безлюдним тротуаром, як поряд з ним спинився вороний позашляховик. Троє дебелих парубійків в чорних безрукавках і таких же штанях та спецназівських масках накинулися на нього, скрутили за спиною руки й швидко заштовхали до салону, зав'язали очі. В ту ж мить автомобіль рвонув з місця.

— Що, дядьку, правду шукаєш? Ще й жалітися на нас поплентався до міліції? — хтось заричав у самісіньке ліве вухо.

— Буде тобі правда на тім світі! — загорланили в праве вухо.

— Ми тобі це обіцяємо! — гаркнули одночасно в обидва вуха.

Василь мовчав. Тільки болісно завертів головою, наче хотів повернутися від того крику. Затівати балачку з цими бевзями не було сенсу. Вони виконували чиєсь замовлення. А от яке — скоро стане ясно.

За півгодини машина спинилася.

— Вилазь! — скомандували викрадачі, буквально витягли його за петельки з салону й кинули на хвойну підстилку. Розв'язали спочатку очі, потім руки. Навколо високі сосни, вони тривожно гуділи густим верхів'ям під поривами вітру. Викрадачі не знімали масок.

Прямо біля ніг лежачого Василя в піщану землю увігналася лопата.

— Рий яму! — наказав один.

— Якщо вона вам потрібна, то й копайте! — продовжував лежати Василь.

Один із парубійків хотів спересердя пнути його ногою, та інший сіпнув вбік:

— Ти що, наказ забув? — схоже, він був за старшого.

— Підводься та копай яму! — у прорізі маски першого парубчача вирячилися темні очі.

— Повторюю для глухих: рийте самі, у неї ж і звалитесь, — байдуже відказав Василь, силкуючись роздивитися їхні обличчя. Та за масками не розіб-

рати. Проте із почутого він зробив висновок: його хочуть пострахати, заради цього і маски-шоу. Підпал дверей з того ж ряду.

— Ну, що ж, ми для такої відомої людини і самі викопасемо, — старший рвонув із землі лопату і почав гребти пісок прямо під ногами Василя. І, звертаючись до подільника, наказав:

— Підготуй зброю!

— Та вона завжди наготові!

— А ти ще раз перевір, аби не дала осічку!

Той витягнув з-під сидіння авто пістолет Макарова, кілька разів звів курок, направляючи ствол на Василя і сказав вдоволено:

— Працюватиме безвідмовно, — і ще раз прицілився в Василеву голову.

— Чому ж ти, дядю, такий незговірливий? — спитав копач. — Міг би нас ублагати. Щось нам пообіцяти. Скажімо, солідний викуп за себе. А ти мовчиш, наче все це стосується не тебе, а когось із нас.

— Саме про це я й думаю, — відказав Василь з іронією. — Ну, розправитесь ви зі мною. Вам від того буде легше? Сумніваюсь. Я ж казав, що риєте яму собі. І це правда. Вас як свідків в живих не залишать. Зариють десь у цьому ж лісі, як собак. Так що не я, а ви подумайте, що на вас, молодих здорованів, чекає. Я вам не заздрю.

Копач раптом сердито відкинув лопату, зі стиснутими кулаками нахилився над Василем. Видно йому нетерпеливилось відлупцювати бранця. Та він пересилив себе і гаркнув напарнику:

— Сховай свою пукалку! І неси сюди горілку!

Коли той подав пляшку, він злостиво відкрутив

пробку і почав виливати на Василя: на голову, груди, штани.

— А тепер зв'яжіть і мерщій в міліцію! Нехай там розбираються з цим хуліганом! — скомандував старший.

У відділку молодики щось нашептали черговому капітану міліції. Той викликав наряд. І Василь опинився в камері. Такого розвороту подій він не чекав. Почав вимагати адвоката. Стукати в двері.

— Ще раз грюкнеш — і викличемо психіатра! — пригрозив капітан. — Нашпигують тебе, чим треба, — швидко заспокоїшся. Сам нашкодив, а тепер ще й права качаєш. Горілкою від тебе тхне, як він алкаша, — за десять метрів.

— Та я не пив, — ухопився за ґрати Василь.

— Експертиза покаже.

— За що ви мене затримали? — допитувався Василь.

— Не пам'ятаєш?

— За намовою отих виродків? — Василь скрушно хитав головою у бік вулиці. — Не там порушників шукаєте, капітане.

Капітан велів привести затриманого до свого кабінету. Запропонувавши стілець, почав розповідати, незмигнуто дивлячись у вічі Василеві:

— Скажіть спасибі, що вони вас від розбійників врятували. А то хтозна, що могло з вами статися. Могли б і грохнути. За їхньою версією, якісь бевзі змушували вас у лісі яму копати. Та нагодилися вони, ваші спасителі, й визволили. Так що ми в ваших інтересах затримуємо вас. А їм ви маєте бути вдячні.

Василь не чекав таких пояснень і насмішкувато хмикнув. Ті халамидники все перевернули з ніг на голову. І тепер виглядають в очах міліції рятівниками. А він через них мало того, що лекції в університеті пропустив, так ще й в каталажці змушений відсиджуватися.

— Як затриманий, я маю право на дзвінок. Домашні повинні знати, де я, і марно не хвилюватися, — заявив Василь, протягуючи відкриту долоню до телефону.

— Будь ласка, дзвоніть, — капітан простягнув його ж мобілку. — Вони, навіть, телефон вам зберегли.

— Які ж вони турботливі! — проіронізував Василь. — То двері мені підпалили, то в ліс вивезли та змушували рити для себе яму, горілкою облили і в такому вигляді до вас доставили. Та за це міліція повинна їх нагородити! Вони ж, певно, сподіваються, що ви мене затримаєте на кілька діб. І все це, аби показати громаді, який я непорядний та невіривожаний.

— Та нащо вам переживати. Ви під охороною міліції. І перебуватимете тут, доки ми все в'яснимо, — запевнив капітан.

Василь набрав номер давнього друга Пилипа, викладача того ж університету. На щастя, той зразу ж відповів.

— Передай моїм, що я в міліції. За що? Сам толком не розумію. Мені здається, все це через мої дослідження ГПЗ. Вони дуже заважають забудовникам... з мерії. Люди не хочуть, щоб саме в такій смертоносній зоні зводили для них житло, і почали бунтувати. А заодно заспокой ректора і попередь журналістів.

Капітан перебив:

— От про журналістів ви марно нагадали. Зараз налетять роєм і почнуть жалити своїми запитаннями. Віддайте трубку! — і ледве не вирвав мобілку з руки Василя.

— Я б на вашому місці, аби уникнути непорозумінь, відпустив мене на всі чотири сторони, — зваживши на капітанову спантеличеність, запропонував Василь. — Затримувати безпричинно викладача університету, кандидата наук — це навряд чи прикрасить міліцію, на роботу якої й без того чимало нарікань.

Капітан кілька секунд розмірковував, покусуючи верхню губу, потім підсунув Василеві аркуш і авторучку:

— Пишіть, що претензій до нашого відділку не маєте.

Василь швидко написав заяву, відсунув капітанові. Той уважно прочитав, поклав до шухляди, віддав мобілку й тихо мовив:

— Тепер можете бути вільні. А щоб не сталося з вами ще чогось непередбачуваного, вас до домівки супроводжуватимуть два наших співробітники в цивільному.

— Навіщо вам зайвий клопіт, пане капітане? — здивувався Василь. — Я сам спокійно доберуся.

— Так буде надійніше. Я не хочу, щоб у цій справі міліція опинилася крайньою, — утаємничено відказав капітан.

І він мав рацію. Уже в під'їзді, ступаючи східцями, Василь помітив двох молодиків, які нібито безжурно бесідували. Запримітивши Василя, вони раптом сіпнули, висмикнули з сумок за плечима бейс-

больні бити. Та уздрівши супровід, кинули бити й метнулися вгору на дах. Один із оперативників подався навздогін, та невдовзі повернувся сам.

— Втекли, барбоси! Чимось ви перед ними завинили, — відсапуючись дорікнув оперативник.

— Та не їм, а їхнім хазяїнам. Спасибі вам, хлопці! — подякував Василь, натискуючи на кнопку дзвінка своєї квартири. — Все таки наша міліція нас береже, — і по-дружньому потиснув кожному правицю.

До нього кризь відчинені двері з обіймами та сльозами кинулася Віра:

— Вже на знала, що думати. Васильку, де ти був? Я звелася вся! Що лишень не лізло в мізки. Пішов до міліції — і пропав. Скільки таких випадків по телевізору наслухалася.

— Марно тривожилася. Саме міліція мене доставила до тебе цілим і здоровим, — напівжартома заспокоював її Василь. — Все добре, що благополучно закінчується.

* * *

А вранці ректор Іван Климович знову викликав Василя Миколайовича до себе. Звично походжав позад свого високого шкіряного крісла. І, навіть, не вітаючись, напустився:

— Вчора ви знову пропустили заняття! Це — вершина неподобства! Що ви собі дозволяєте! Про це звідкись знає мер Борис Віленович. І вимагає покарати вас належним чином. І я змушений вжити суворих заходів. Я оголошую вам догану. На перший раз. А щось подібне повториться, виноситиму ваше питання на вчену раду.

— Дивно. І звідки мер дізнався про мою відсутність? Хто йому доповів? — Василь Миколайович здивовано підсмикнув бровами.

— Не я! Не вистачало, щоб я доносив на своїх колег! — випалив ректор.

— Тоді звідки? — ще дужче здивувався Василь Миколайович.

— І дійсно, звідки? — ректор спинився навпроти і вже примирливо попросив присісти за приставний столик: — Василю Миколайовичу, то що ж все-таки сталося? Раніше я ставив вашу пунктуальність іншим у приклад, а останнім часом вас просто не впізнати.

Василь Миколайович й розказав про все, що з ним приключилося в останні дні.

— От що, шановний колего, догану я вам все ж вліплю. Для проформи. Але її треба узгодити з профкомом. Якщо ви там повідаєте все, що й мені, сподіваюсь, профком не дасть згоду. І я перед Борисом Віленовичем якось оправдаюсь. Ну, не хочу, щоб на мене накочувався отой бульдозер. Зрозумійте мене правильно, Василю Миколайовичу. Самі боріться. Але мене не втягуйте в ту боротьбу.

— Це не я втягую в неї, а мер, — підвівся Василь Миколайович. — На вас у мене немає образ. Комусь же й дипломатом потрібно бути, — і вийшов.

Ректор розгублено дивився йому вслід, притиснувши правицю до грудей навпроти серця.

А вдома увечері на Василя чекав ще один удар. На дивані в світлиці сиділа донька Люда, біля неї Віра. Вона лагідно гладила доньчину голову та примовляла:

— Все лихе минеться. Все буде гаразд.

Донька, яка завжди стрічала батька цілунком в щоку, навіть, очей не підвела. Нахилившись, сиділа хмура й печальна.

— От результат твоїх біолокаційних дослідів — доньку викреслили з черги на одержання квартири, — дорікнула Віра. — Я попереджала тебе: перш ніж щось робити, слід подумати про наслідки.

Василь, зморений, розбитий, але не зломлений, присів навпроти доньки, підвів її пониклу голівку.

— Поглянь на мене, рідна моя. Повір, я бажаю тобі лише добра. Ти ж не хочеш, щоб той дім на вулиці Джерельній став для тебе та інших людей джерелом нещастя? Там потужна геопатогенна зона. А тепер скажи, звідки ти дізналася про те, що тебе зняли з черги на житло?

— Сам Борис Віленович сказав. Запросив до себе в кабінет і повідомив. Та з такою злістю, наче я у нього щось украла, — Люда залилася слізьми. — Ще й додав: «Скажи спасибі своєму батечкові!».

Василь гірко всміхнувся:

— То він тебе використовує для психологічного тиску на мене. Це підло й підступно. Це один із давніх випробуваних методів приборкання непокірних. І він до нього вдався. Отака, бачте, у нас влада.

— Батьку, та я все добре розумію, — Люда обхопила його шию руками. — Одначе як це образливо! І яке приниження! Хіба це порядно, батьку?

— Про яку порядність може йти мова, якщо до влади дорвалися ті, хто в лихі дев'яності роки грабував людей, розорював підприємства, загрожував розправою, залякував?! А тепер роблять все, аби

зберегти та примножити свої капітали. З такими слід боротися, відтіснити їх від корита. І приймати з їхніх рук подачки — себе не поважати. Донечко, заспокойся, не рви душу на шматки і не журись. Оселя має радувати, а не ставати труною. Там не можна будувати! — Василь сів поряд на диван, прихилив до своїх грудей доньку — як тоді, коли вона була ще маленька. — На жаль, таким, як наш мер та його син, байдуже, що буде з мешканцями. Їм головне — зірвати куш.

Люда мало-помалу заспокоїлася. А потім, ніби між іншим, спитала:

— А можна нам з Іванком замінити старі меблі на нові?

— Та робіть, що захочете. Це ж ваш дім. Єдине прохання — коли ставитимете ліжко чи робочий стіл, покличте мене. Щоб уникнути смуг Хартмана. Я хочу, аби ви тут жили довго й щасливо.

— Обов'язково, — ще міцніше пригорнулася до нього донька.

* * *

Розголос про замах на життя та затримання Василя Архипенка з подачі бритоголових швидко поширився містом. Чутки, одна неймовірніша іншої, передавалися з уст в уста. Різні версії висували опозиційні засоби масової інформації. Мер Борис Віленович, аби збити цю хвилю невдоволення, терміново вирішив провести прес-конференцію для журналістів. На запитання, як він розцінює біолокаційні дослідження Архипенка, безапеляційно за-
явив:

— То звичайнісінький популізм. Він не має жодного стосунку до справжньої науки. Я б на місці Архипенка соромився після цього називатися вченим. Чому такий може навчити студентів? Він зриває терміни будівництва — і цим пишається. Підбурює людей проти влади. Все, що він робить, то шарлатанство вищої проби. Така його діяльність на межі божевілля. Я як мер змушений вжити відповідні заходи, щоб забезпечити в громаді спокій та злагоду. Це мій прями́й обов'язок.

Журналіст радіо «Свобода» спитав:

— Ви скрізь стверджуєте, що для вас головне — благополуччя виборців.

— І не лише виборців, а всіх мешканців міста — від малого до старого, — перебив його мер. — І роблю все, щоб виправдати їхнє довір'я.

— То чому ж ви не забороните споруджувати дім на ділянці, небезпечній не тільки для нинішнього, а й прийдешнього покоління? — продовжив журналіст. — Замість того, щоб детально у всьому розібратися, ви очолюєте гоніння на ученого. Оце такі ваші методи переконання?

— Ви, молодий чоловіче, як і всі незалежні ЗМІ, дуже суб'єктивні. Стоїте на позиції тільки однієї сторони — в даному випадкові отого так званого біолокатора. Чому ж ви не інформуйте про те, що своєю сумнівною діяльністю пан Архипенко протидіє створенню нових робочих місць, забезпеченню черговиків житлом, у тім числі ветеранів війни та праці. Хіба це в інтересах громади? Я дбав і завжди дбатиму про покращення життя мешканців міста. Сподіваюсь, вони це оцінять і знову на виборах віддадуть голоси за мою кандидатуру.

— А можна ще одне запитання? — не вгавав журналіст. — У своїй декларації ви відзвітували тільки про отримані доходи, а чому не вказали про свої видатки, які в десятки разів вищі від вашої зарплатні?

Виручати мера довелося його прес-секретареві:

— Запитання не по темі. На цьому прес-конференцію закінчено.

Насуплений мер, доки журналісти розбирали свої диктофони, поспіхом залишив приміщення.

* * *

Та прес-конференція після обнародування в газетах і телебаченні мала неабиякий резонанс. Опозиційний телеканал подав її разом зі своїм журналістським розслідуванням про будинок, де так часто помирають мешканці. Коментарі буквально заповнили інтернет. У міському транспорті тільки й розмов про це. Провладні ЗМІ, мов за командою, повторювали вираз мера про біолокатора Архипенка як про людину, яка буцімто з корисливих мотивів протидіє спорудженню житлового будинку. Громада почала розколюватися: одні підтримували мера, інші — ученого, їх було більше. Врешті одного ранку біля мерії зібрався численний натовп з тими ж плакатами, що й раніше: «Ми хочемо жити, а не помирати!», «Ні! — забудові в ГПЗ!», «Пропонуємо меру і його сину переселитися в будинок на вул. Джерельній!». Люди вимагали пояснень. Сподівалися, що до них вийде сам мер. Та марно.

До натовпу підійшов молодий держвиконавець у супроводі двох міліціонерів. Він розгорнув перед собою лист паперу.

— Рішенням суду, який щойно відбувся, мітинг без дозволу забороняється. Прошу розійтись і не порушувати закон про мирні зібрання.

— А ми не мітингуємо. Мовчки стоїмо. Якщо у нашого начальства є совість, то воно вийде на відверту розмову, — обурився один із пікетників, який тримав транспарант.

— Рішенням суду, — ще гучніше повторював держвиконавець, — ви всі маєте залишити майдан. Інакше...

— Кого захищає ваш суд: наші інтереси чи чиновництва? — наперед вихопилася молода жінка, енергійно жестикулюючи. — Я народжувала трьох синів, щоб вони померли від нехлюйства й байдужості влади? Якщо мер не вийде, ми самі до нього подамося!

— Які до мене претензії? — розводив руками держвиконавець. — Я змушений виконати рішення суду, інакше...

Та його вже ніхто не слухав. Ця заборона на мирне зібрання ще сильніше збурила людей.

— Гайда до мера!

І юрба посунула до будинку міськради. Та на східцях перед входом їх спинив загін «беркутівців».

— Пропустіть! — заволали люди.

— Не велено! — «беркутівці» виставили поперед себе чорні кийки та білі щити.

— Та що ж це за демократія, коли начальство відгороджується спецназом? — лунало в натовпі.

— Вам же популярно сказано: є рішення суду, — наполягав держвиконавець.

Натовп почав тиснути на охоронців. Ті відступили до парадних дверей. Люди напірали. І тут у їхній бік ударив білий струмінь.

— Нас травлять сльозогінним газом! Нелюди! — загуділа юрба. — Отака їхня правда! Озброїлися проти свого народу — і що хочуть, те з ним і витворяють.

— Розходьтєся! — кричав держвиконавець. — Інакше доведеться відкривати кримінальну справу!

Володимир Миколайович, якого мер викликав на розмову, в цей час саме підходив до будинку мерії. Його покоробило таке дике нецивілізоване протистояння. Це ж як треба було начальству віддалитися від народу, щоб застосовувати такі варварські методи боротьби з ним! Неконституційні заборони суду іменем держави України. Кидання на людей незаконного формування від назвою «Беркут». Відгородження шлагбаумами, пропусками, вартовими не тільки на вході, а на кожному поверсі. Це не що інше, як зазнайство, а точніше — страх перед народом, який утримує все оце чиновництво, всю правоохоронну систему — її використовують проти своїх же годувальників. Це квазідемократія! Від неї до диктатури і авторитаризму олігархії один крок. Хто має захистити права людей? Де той гарант Конституції? Його немає. Саме це й бісить людей. Вони вже не знають, де шукати правди проти сваволі чиновників та так званих законників-правоохоронців? В Європейському суді з прав людини? Але ж по кожному випадкові не будеш туди звертатися. Та й навіщо ті клопоти європейцям?

І тут Володимир Миколайович побачив, як над головами людей почали здійматися чорні кийки. І він кинувся у натовп.

— Стійте! Схаменіться! Не кулаками та кийками слід домагатися правди та справедливості! Так ніколи не буде злагоди в суспільстві!

Здається, його почули. Дехто з пікетників почав відходити від дверей. «Беркутівці» опустили кийки.

Архипенко кинув погляд на вікно мера. Той, схоже, спостерігав за отим конфліктом, який сам же спровокував. На його крупному обличчі застигла презирлива гримаса самовдоволеної людини. На кілька секунд їхні погляди стрілися.

— Товариство, не слід ломитися в зачинені двері, — голосно настановляв Володимир Миколайович пікетників. — Треба створити таку ситуацію, щоб не люди, а чиновники навстіж розчиняли перед ними всі двері.

— Ти й насмішив? Але як це зробити?

— Прийняти закони, які б змушували їх так чинити, — відказав Архипенко.

— Шановний, та ти що — з Місяця звалився? Наші депутати-кнопкодави ніколи не приймуть такі закони проти себе, — біля нього все більше збиралося пікетників.

— Значить, слід обирати таких, які дбатимуть не про свої шкурні інтереси, а про громадські, про державні! — говорив Архипенко.

— От тебе ми б обрали! — почув з натовпу. — Але ж тебе не допустять до виборів. Знайдуть сто причин, аби зняти твою кандидатуру.

— Порядні люди у владі не потрібні! Там ціняться махінатори, крадії, хабарники, — вигукували люди.

— Ви праві. Та все ж обирати слід надійних людей, — сказав Володимир Миколайович.

Ще раз глянув на вікно мера. Той стояв з тією ж презирливою посмішкою. І, здається, махнув йому рукою: мовляв, заходь. Володимир Миколайович опустил очі, попрощався з пікетниками, повільно спустився східцями й пішов геть. У нього відпало будь-яке бажання зустрітися з мером. Йому здалося, що саме там геопатогенна зона.

7 травня 2013 року

Землетрус у Криму

Йосип проснувся від дзенькоту в шафі — ходунном ходили кришталеві келихи, розписні тарелі. На великій люстрі подзвонювали висульки. Що за напасть? Невже землетрус? Він нервово розштовхав дружину Софію.

— Підводься! Швидше! Вдягайся і мерщій з хати! Землетрус-с-с!

Дружина підхопилася, заметалася кімнатою, хапаючи одіж. Йосип у піжамі кинувся до полиці з книгами, висмикнув товсту теку.

— На! Тут документи і валюта! Та біжи ж швидше на подвір'я! — всунув Софії теку і рвонув до шухляди.

Тремтячими, неслухняними пальцями намацав ключ від сейфу, схований під картиною. О, лишенько! Який код? Зі страху з голови вилетів. Ага, згадав! Натиснув кнопки. Рвучко сіпнув дверцята, цапнув мішечок з коштовностями, вкинув його до кишені піжами і прожогом вискочив на ганок.

Ніч. Чисте небо всіяне зорями. Унизу за його парканом шепочуться морські хвилі. Аж раптом знову струс. Другий. Третій. Йосип здригнувся, несамовито роззирнувся.

— Де взялася оця біда на наші голови! — зойкнула Софія і притислася до Йосипа, обіймаючи теку. — Коли цей землетрус скінчиться?!

І раптом вона легко відсторонилася, кілька секунд, мов заворожена, вдивлялася в темінь. А потім повільно витягнула долоню у бік пагорба. Там величезний кран, поблискуючи багряними ліхтарями, піднімав величезну болванку і кидав на сваї. Гуп! Іще гуп! Молот, падаючи з висоти, гамселив залізобетонні стовпи. Аж земля здригалася від тих ударів.

— Ну, й сволоцюга наш сусід! — щосили вигукнув Йосип, наче хотів, щоб будівельники його почули. — Це ж треба додуматися — посеред ночі отак бухати!

— Що йому, пакоснику, дня мало? — Софія наварилася у бік крану. — Блазень! Пройдисвіт! Хапуга!

Йосип промовчав, взяв теку в дружини і попростував до палацу — його радість, його фортецю. Збудував всього кілька місяців тому. Три поверхи. З просторими нішами. Так і сяє у місячному світлі. Краса! Про який мріяв — такий і спорудив. Щоправда, довелося чималу суму вкласти в будівництво. Якби він не працював начальником дорожнього управління, то навряд чи «назбирав» потрібну суму. Довелося покрутитися. Не раз ризикував, приписуючи та недописуючи. Та всі ті страхи позаду. Тепер у нього дах над головою з видом на Ведмідь-гору — усім на заздрість. От тільки сусід трапився — де такі й беруться? Ні з ким не рахується. Аякже, велике цабе — в якомусь міністерстві працює звичайнісіньким «шнурком». А корчить із себе ледь не міністра. І де він гроші бере? Бач, як розмахнувся! На зарплату такі хороми не зведеш...

— Йось, ти б сказав, щоб він отак більше не лякав. Хіба це по-людськи? — човпала східцями за спиною Софія. — Невже вночі будувати краще, ніж удень?

— Я його розумію, — відізався Йосип, відкриваючи сейф. Витягнув з кишені торбинку з коштовностями і акуратно поклав на поличку. — Він не хоче привертати увагу влади. Хто вночі шастатиме з перевітками? Ніхто. Усі ревізори сплять.

— Так чого ж боїться? — допитувалася Софія.

— Пояснюю для наївних: самовільно захопив земельну ділянку, нишком будується, а потім поставить селищну раду перед фактом — дім стоїть. І депутатам нічого не зостанеться, як узаконити новобудову, — Йосип почимчикував до ліжка, м'якого, затишного, італійського виробництва. — Спати хочеться.

— І ми отаке терпітимемо щоночі? — щиро обурювалася Софія, лягаючи поряд. — Може, до міліції подзвонити, щоб утихомирили.

— Та ти що! Прийдуть, почнуть розбиратися. І стане відомо, що й ми побудувалися на самозахопленні, — аж жахнувся Йосип. — Так що не ремствуй! Займись аутотренінгом, розслабся і переконуй себе: я спокійна, мені добре, я щаслива!

Софія мовчки кілька разів перевернулася то на один, то на інший бік, вимкнула лампу на тумбочці і важко зітхнула:

— Що ж, доведеться терпіти.

Проснулись, коли ясне сонце піднялося над Ведмідь-горою. Софія глянула у вікно. Від гори на

хвилях до самого берега лягла світла доріжка. Вона поторгала Йосипа:

— Поглянь, яка краса! Заради неї все можна стерпіти. Лише б справжнього землетрусу не сталося.

12 березня 2013 року

І знову «мертві душі»

Як тільки перерва, Дарка, завідуюча відділом обласної філії Пенсійного фонду, чорноброва, швидкоока смуглявка, весело гукала:

— Дівчаточка, запрошую на каву! Є цукерки та печиво!

— Яка ж ти у нас турботлива — як матуся, — озивалася котрась.

І за хвилину в гостьовій кімнаті вже шумів нікельований електрочайник, на тарілочках — гірки шоколадок, печива та пряників і бадьорий гомін співробітниць. Вони (так склалося, що тут працювали одні жінки) ділились своїми враженнями про відвідувачів, розповідали кумедні історії чи анекдоти. Дарці було приємно слухати оті теревені, а в кінці чаювання подяки від колежанок за пригощання. Тоді вона відчувала себе людиною самодостатньою, яка може здивувати своєю щедрістю та добротою, — а це неабияке задоволення. Тепер зрозуміло, чому деякі олігархи створюють благодійні фонди — милосердя це в людській натурі від народження. На жаль, далеко не всі багатії цим користуються.

Якось після роботи вулицею міста простували удвох — Дарка та її подруга Ярина, теж молодиця років сорока, з досить привабливим личком та мало привабливою повнотою.

— Дарино, не можу тобі не дивуватися останнім часом. Таке враження, буцімто ти стала мільйонеркою. За власний рахунок увесь відділ частуєш, — Ярина допитливо глянула на подругу, ніби хотіла побачити відповідь на її обличчі.

— Я не мільйонерка, але можу собі дозволити таку розкіш. Отака я! — Дарка злегка штовхнула подругу плечем.

— Скарб знайшла чи спадщину отримала? — допитувалася Ярина.

— Якби ж то! І не перше, й не друге, — запишалася Дарка й кокетливо заусміхалася, блиснувши лукавими карими очима.

— Чоловік зайнявся нафтовим чи газовим бізнесом? — уже не без іронії продовжувала розпитувати Ярина.

— Знову не вгадала! — веселилася Дарка.

— Тоді залишається один варіант — спонсор. Так тепер, здається, називають коханця, — Ярина спинилася й підозріло окинула подругу насмішкуватим поглядом.

— Тихіше! — Дарка змовницьки приклала пальця до нарум'яених губ.

— Та ти що!? — у Ярини широко округлилися сірі очі. За мить вона зашепотіла: — І не боїшся, що чоловік дізнається?

— Ти поганой думки про мене. Хіба я не конспіратор з багаторічним стажем? — Дарка лівою рукою перехопила косметичку, а правицю артистично поклала на круте стегно. — Чи я гірше естрадної зірки?

— Ой, Дарко, я б так не змогла! — часто закліпала довгими віями Ярина. — Ризикуєш, подруго. І дуже.

— Ризик, звісно, є. Але я все продумала до найменших дрібниць. Не те, що чоловік не прикопається, а, навіть, слідчий, — Дарка роблено хизувалася перед подругою.

— Так він багатий? Ну, не муч душу — розкажи, — Ярина взяла Дарку під руку, і вони, шепочучись, закрокували далі бульваром під густим таємничим шатром високих каштанів.

— Я в нього не питала. Тільки знаю, що він такими сумами крутить, що нам і не снилося, — Дарка скоса позирала на подругу, яка слухала, мов зачарована, і ледве утримувалася, щоб не розсміятися.

— І чим він тебе уже побалував? — Ярина ще тісніше притислася до бочка подруги.

— Недавно купив спальний гарнітур італійського виробництва. Така благодать! — з напускною серйозністю майже проголошувала Дарка.

— І там, либонь, ти з ним...

— Ще не встигли, — груди Дарки розпирав сміх.

— А як же чоловік?

— Антон? Та хіба йому до нас? Мій спонсор подарував йому, тобто мені, японську малолітражку — так мій чоловічок біля неї упадає ліпше, ніж коло жінки. Йому не до мене, — Дарка відчувала, що скоро через сміх, що підкочується до горла, не зможе далі грати роль чиєїсь фаворитки.

— Яка ти відчайдуха! А я все чогось страхаюся. Боюся, щоб на мене якийсь чужий чоловік не глянув. Бо ревнивий у мене Микита — жах! Відверто кажучи, я тобі трохи заздрю, — Ярина важко зітхнула.

— Що поробиш, подружко. В цьому пекельному світі доводиться хитрити, йти на різні авантюри заради матеріального благополуччя. Хочеш жити —

умій вертітися. Хіба не так? — сказавши це, Дарка посмутніла. Де й ділася та напускна грайливість. І вона раптом сумно зронила: — А взагалі-то мені страшенно надоїла оця боротьба за виживання. Радості від неї не багато, а гіркоти — по шию. Як у багні. Хочеться жити вільно, заможно і відчувати себе щасливою у повному розуміння цього слова. І не вдаватися до сумнівних авантур.

На розі вулиць подруги розсталися. Кожна в задумі пішла своєю дорогою в різні боки.

А наступного ранку начальниця філії Марина Остапівна, широко розчинивши двері свого кабінету, з порогу голосно повідомила:

— Дівчата, завтра до нас прибуває комісія з перевіркою. У кого які недоробки — завершуйте. Наша контора має показати приклад порядності та добросовісності для всього Пенсійного фонду. Я на вас покладаюся, дівоньки.

Дарка зблідла, опустила голову. Ні на кого не дивлячись, аби заспокоїтись, взяла зі столу блюдце з чашкою і направилась до гостьової кімнати за чаєм. Її рука затремтіла — чашка з брязкотом впала на підлогу й розлетілася на друзки.

Всі в кабінеті спантеличено оглянулися на неї. А Ярина весело гукнула:

— Посуд б'ється на щастя й удачу! Все буде гаразд, дівчата!

— Тільки на це й сподіваюсь, — тихо проказала Дарка, нахилилась над розбитою чашкою й блюдцем. Ярина кинулася їй допомагати збирати.

...Ревізія знайшла неймовірне. Виявляється, Дарка протягом року умудрялася перераховувати бюджетні кошти Пенсійного фонду на рахунки по-

мерлих пенсіонерів. На неї завели кримінальну справу, звільнили з посади. Ярина була ошелешена такою новиною. І якось подзвонила Дарці:

— Як там ти, подруго?

— Чекаю на суд. Він і поставить в цій ганебній історії крапку, — захлипала трубка. — Яка ж я дурочка!

— Так, може, твій мільйонер допоможе? Яким вплине на суддів? Грошики здатні багато чого в цьому світі, — натякнула Ярина.

— Яринко, та не було в мене ніякого коханця, як і його дарунків. То я все придумала, щоб ви не питали, звідки в мене кошти на угощення. Хотіла покозиряти перед вами. Хотіла виглядати у ваших очах багачкою. Гадала, що козирного туза спіймала, а зосталася з нікчемною шісткою. Скільки віршовочці не витися, а кінець буде. Простіть мене, голу-боньки!

І телефон Дарки відключився.

11 березня 2013 року

Собаче буття

До великого супермаркету під'їхав шикарний чорний джип. З нього хапливо вискочив сухорлявий, невисокого зросту водій, відчинив задні дверцята, зсадив на асфальт двох жвавих русочубих хлоп'яків років семи-восьми в біло-блакитних футболках. Потім, люб'язно вклонившись, подав руку огрядній жінці, матері отих дітей. З іншого боку крізь передні дверцята, крекчучи, самостійно вивалився високий тлустий чолов'яга з дорідним черевом, за яким і носків босоніжок не видно. Схоже, крутий бізнесмен.

— Яка жарінь! — забасив він, озираючись навколо. — Все-таки в машині набагато ліпше.

— Звичайно, милий, — обізвалася дружина. — Там же кондиціонер, прохолода, блаженство. Та що поробиш — ми ж обіцяли малечі купити самокати.

— Ох, ці дітки! Чого заради них не стерпиш? — потягнувся руками догори бізнесмен. — Ану, гвардійці, хапайте мене за пальці та ведіть до своїх самокатів!

Малюки з обох боків вчепилися за товсті вказівні батькові пальці.

Та за кілька метрів сімейство помітило на обочині худого сивобородого дідка, який навколішки на ящиківі з-під єгипетських апельсинів просив милостиню, витягнувши поперед себе червоний пластмасовий стаканчик. Одягнений у стару

військову плямисту уніформу, він весь час кланявся, просячи:

— Подайте Христа ради! — його зачовганий картузик так нависав над чолом, що обличчя не було видно. Таке враження, що то був якийсь манекен, а не людина.

Бізнесмен невдоволено хмикнув:

— І тут прохачі! Як вони наділи! Хоч би від супермаркету їх повідганяли. Псують настрої порядним людям.

— Подайте Христа ради! — квилів дідок та ще частіше закивав кашкетом.

— Тату, я хочу йому дати копійчку, — сказав один синок, не зводячи погляду з дідка.

— І я! — відізвався й другий синок.

— Ще чого! Він працювати не хоче! Всівся отут, як барин, і виманює чужі грошики! — сердито відказав батько.

— Розвелосся оцих волоцюг, — підтакнула й мати. — На всіх ніякої зарплати не вистачить.

— Я — інвалід Афганістану. Безпритульний. Подайте Христа ради! — тихо промовляв дідок і все так же кланявся.

Бізнесмен наблизився і, ніби ненароком, зачепив коліном червоний стаканчик. З цього на асфальт висипалося кілька монет, деякі покотилися прямо під ноги дітей. Малюки кинулися збирати оті копійки.

— Не смійте! Ще якоїсь зарази підхопите! Бачите, який він нечупара! — вигукнула мати й кинулася до хлоп'яків.

— До мене! — гаркнув бізнесмен дітям. — Сам збере! Хоч таку роботу виконає!

— Спасибі й на тому. Хай вам Господь дасть щастя, — мовив старий, ще нижче опустивши картузик.

— Я вам наказую: ніколи нікому не давайте навіть копійки без вигоди. Інакше самі станете прохачами, — навчав батько. — Чули? Нехай держава про них дбає.

— Хіба такі потрібні державі? Вона про них давно забула. От вони й порозлазилися, — заперечила мати.

— А нам вони не потрібні й поготів! — відповів батько.

Сімейство рушило далі. Малюки ні-ні та й оглядалися з винуватими очима на дідка. А водій, ввімкнувши веселу музику, відкинувся на сидінні, раз-по-раз поглядаючи на старого.

І тут же навпроти прохача об'явився старий рудий пес, худий, облізлий, кульгавий на одну ногу.

— Що, теж в Афгані воював? — сумно пожартував старий. — Навряд. Мабуть, отакий крутий своєю іномаркою збив на дорозі. Для них це раз плюнути — збити собаку чи людину і за це не відповідати, — кивнув головою у бік бізнесмена, що гордовито вів своїх нащадків до супермаркету.

Пес, наче розумів дідову мову, то піднімав, то опускав вуха, виляв хвостом, дивлячись, як старий тремтливими кистями збирає розсипані монети.

— Бачу, голодний. Зачекай трішки. Ось зберу своє багатство, а тоді й тебе пригощу, — балакав дід. — Давно я ні з ким порядним не розмовляв. Та й з ким? З отакими підприємцями? Багаті бідного не розуміють. Понабивали животи всякою всячиною й хизуються. А душі чортам віддали.

Дідок нарешті зібрав копійки в стаканчик, поставив на ящик між колін, з-поза спини підтягнув торбу і вийняв звідти краєць черствого хліба в целофановому пакеті. З трудом розломив його навпіл. Одну половину обережно поклав на асфальт перед собакою. Той вхопив хліб зубами і, притискаючи лапами, став гризти.

— Їж, їж, голубчику! То ще трішки поживеш, полюбуєшся оцим світом, — філософствував старий. — Хоч яке у нас з тобою життя?

Пес здивовано глянув на дідка, ніби щось хотів сказати.

— Правильно ти мислиш — собаче у нас з тобою життя. Я, навіть, жалкую, що ще в Афгані в бою не віддав його за Батьківщину, виконуючи нікому не потрібний інтернаціональний обов'язок. Оце б зараз не принижувався перед усяким пузатим непотребом, — розмірковував старий, відкушуючи шматочок крайця.

Обоє — людина і собака — смачно прицьмакували, жуючи черствий хлібець.

А невдовзі сімейство бізнесмена вийшло з супермаркету. Хлоп'яки з новенькими самокатами, а батько й мати з тлустими пакунками. В ту ж мить водій вискочив з машини й, мов слуга, побіг їм назустріч, забрав пакети в жінки.

Проходячи мимо прохача, один малюк, притискуючи до себе самокат, радісно вигукнув:

— О, знову той самий дід! І біля нього собака. Тату, правда, вони дуже схожі?

Бізнесмен вдав, що не почув, відвернувся в бік джипа. Рвучко відчинив дверцята, втиснув на пе-

редне сидіння свою огрядну біомасу і нетерпляче скомандував:

— Поїхали! Швидше!

Джип загарчав і за мить зник за рогом вулиці. Дідок і пес, зиркаючи один на одного, дожовували краєць хліба.

16 червня 2013 року

«Благодійник»

— Який же наш кандидат в депутати до районної ради Іван Іванович Іваненко благодійник! Іншого такого не знайти! — розсипалася в компліментах на батьківських зборах в ігровій залі завідувача дитсадком «Сонечко» Олена Олегівна Одарченко, досить таки повненька низькоросла кароока жіночка в квітчастій вишиванці і синій спідниці. Її лагідний голос брав за душу. Вона щедро жестикулювала і раз-по-раз приязно зиркала на кандидата в депутати — високого, широкоплечого, з короткою рудою стрижкою, в новому імпортному костюмі та синій краватці. — Тільки погляньте, як він відремонтував оцю залу — любо-дорого подивитися. Казка! В спальнях нові ліжечка поставив, обладнав спортмайданчик. Обіцяє до опалювального сезону замінити систему опалення. З нею ми мучимося п'ять років. І все завдяки йому — нашому Івану Івановичу! Можна багато добрих слів сказати про цю людину. Я вважаю, що саме його слід підтримати на виборах. І закликаю за нього віддати наші голоси. Він — наша надія та опора!

Знадвору кризь відчинене вікно з боку спортмайданчику чулися веселі дитячі голоси. Батьки та матері тієї малечі стояли напроти кандидата та завідувачої дитсадком, переминалися з ноги на ногу, якось підозріло нишком поглядали один на одно-

го. Приміщення, звісно, не для зборів — тіснувате, в ньому низенькі стільці лише для дітей. Та не в них справа.

— Інші кандидати, — Олена Олегівна багатозначно подивилася на Івана Івановича, — не рівня йому. Вони відбулися тим, що поприносили м'ячки, книги та інші дрібнички — ото й увесь їхній вклад в благополуччя нашого дитсадка. Так що робіть вибір, дорогі наші батьки, — голосуйте за Івана Івановича Іваненка. Хто ще хоче добре слово мовити про нашого кандидата?

Обізувалися двоє молодих матерів. Вони повторили майже те саме, що й завідувача. І пообіцяли віддати свої голоси за такого щедрого благодійника. Попросили кандидата встановити ще й новий паркан навколо дитсадка. Іван Іванович на знак згоди кивав головою та повторював:

— Зроблю, зроблю!

Олена Олегівна вже збиралася закрити збори. Та слово попросив дідусь одного вихованця — Пилип Пилипович Пилипенко, колишній голова колгоспу, людина поважна й заслужена, депутат селищної ради. Він ступив наперед і, хитрувато примружившись, спитав:

— Олено Олегівно, ви так рясно осипали Хомутця компліментами — хоч до Героя України представляй. Кажете — він благодійник. А я хочу спитати Івана, за який кошт все це придбано та відремонтовано? За власні грошки чи за наші кривні податки?

Іван Іванович зашарівся, опустил очі. За нього поспішила відповісти завідувача:

— Зрозуміло, за власні. Інакше й бути не може!

— А я інше знаю — увесь цей ремонт здійснено за бюджетні гроші, тобто за наші з вами. Ми, значить, податки платимо, а лаври йому дістаються, — Пилип Пилипович суворо дивився на Хомутця, чекаючи заперечення.

Хомутець ще дужче почервонів, не знаючи, що сказати. Та його, такого богатира, знову виручила низенька Олена Олегівна:

— І чого ото присікалися до Івана Івановича? Чоловік таке благо зробив, а ви йому ще й дорікаєте. Якось незручно виходить. Пилипе Пилиповичу, схаменіться.

— Наскільки мені відомо, оті кошти, ота манна небесна, впала за розпорядженням райдержадміністрації, та де там — облдержадміністрації, — Пилипенко підняв догори вказівний палець, наче вказуючи, звідки. — Щоб задобрити нас перед виборами. І щоб ми, як телята, чередою помчали на виборчі ділянки, аби правильно мекнути.

— Пилипе Пилиповичу, думайте, що говорите, — заступилася Олена Олегівна, усміхаючись, підійшла й м'яко хотіла опустити його правицю з піднятим пальцем. — Я не знаю і знати не хочу, де Іван Іванович узяв гроші на ремонт та на покупки. Не про це річ. А про те, що сьогодні наш дитсадок — як нова копійка. Хіба це не доказ турботи нашого кандидата про дітей?

Та для Пилипа Пилиповича це був не аргумент. Він щиросердо обурювався:

— Але ж влада, надаючи преференції своєму кандидату, обманює нас. А я не бажаю, щоб мене за дурня мали.

— Пилипе Пилиповичу, майте совість! — перебила його завідуюча. — Та хоча б і так! Якщо Іван Іванович домігся, що саме на наш дитсадок влада виділила кошти, то це йому великий плюс. Значить, уміє відстояти наші інтереси!

— Олено Олегівно, якби я був зятем районного губернатора, як оцей Іван, то й у мене були б кошти на різну передвиборчу благодійність. Звісно, з бюджету, — гнівався Пилипенко.

— В тому немає нічого поганого. Можна бути впевненими, що й надалі під Івана Івановича виділятимуться кошти на вирішення наших з вами проблем, — все таке же переконано завідуюча захищала велетня.

— Циганка надвоє ворожила. Поживемо — побачимо, — безнадійно махнув рукою Пилип Пилипович. — Ти от що мені скажи, Іване. А правда, що ти займаєшся рейдерством і що під твоєю правицею орудує група бойовиків з захоплення чужого майна? Кажуть, під час нальоту на консервний завод в колишньому моєму колгоспі вашу бан..., вибачте, команду пов'язала міліція. Та нібито тесть-губернатор визволив. Міліція, навіть, кримінальну справу побоялася відкрити...

Схоже, кандидат в депутати не чекав такого каверзного запитання. Його очі забігали туди-сюди. Він глибоко втягнув повітря і хотів щось сказати, та його випередила Олена Олегівна.

— Пилипе Пилиповичу, ну це вже наклеп! Хіба ж ми для того зібралися, щоб розбиратися в тому, чого не було, — фиркнула вона.

— Дивно! А чому це ви, шановна, за кандидата розписуєтесь? Нехай він сам відповість. Ми хочемо

його послухати. Правда, земляки? — Пилип Пилипович звернувся до зібрання.

— Дайте врешті-решт слово кандидату! — загула громада.

Іван Іванович, якого такі слова в жар кинули, підняв вище підборіддя, розправив широкі плечі, поправив галстук. На щоках грали жовна. Він кивнув двом бритоголовим молодикам спортивної статури, які стояли в дверях.

— Виведіть цього наклепника з зали! Досить людям голови морочити чутками та пустими теревенями!

Молодики хотіли було кинутися до Пилипенка, та дорогу їм заступили чоловіки й жінки. Зрозумівши, що назріває конфлікт, кандидат поблажливо сказав:

— Гаразд, не чіпайте цього дядька. Я йому через суд правду розкажу й покажу! — пригрозив Іваненко, впившись у Пилипенка нищівним поглядом.

І тут в переднім ряду підняла кістляву ручку сухенька бабуся в білому платочку — Катерина Кирилівна Кириленко, ще кілька років тому вона викладала в молодших класах місцевої школи.

Натовп затамував подих. Всі знали про її сумну долю. Не так давно у неї намагалися відібрати хату. Схоже, комусь із «батьків» міста приглянулася — аякже в центрі селища, з великим городом. Не ділянка, а, як люди балакають, «золоте дно». Спочатку поночі їй заварили хвіртку. Вона попросила сусіда — він розпиляв місце зварювання. Через три дні їй забили великими цвяхами вхідні двері — ні увійти, ні вийти. Довелося їй, немічній, вибиратися через вікно. Катерина Кирилівна зая-

вила в міліцію. Оперативники покрутилися та й поїхали. А вночі бульдозер в оточенні молодиків прикотив до її палісадника, розтрощив паркан із штахетів і почав прямо під вікнами причілка рити котлован.

Катерина Кирилівна тоді неабияк перелякалася. А раптом той бульдозер зачепить її хату? Вона з острахом крізь шибку розглядалася, що робиться надворі. І так до сходу сонця. Вчителька знову до міліції. Дільничний приїхав, походив, позаглядав.

— То що мені робити? — спитала в нього ошелешена жінка.

— Моя порада — продайте хату й город тим, хто хоче купити, і тікайте звідси, — відказав дільничний.

— Та як же це? Я тут піввіку прожила. З чоловіком, Царство йому Небесне, своїми руками будували. Скільки сил в нього вклали. А ви радите все це покинути? — розплакалася Катерина Кирилівна. — Та як вони сміють?

— А в них все по закону. Вони представили суду документи, з яких випливає, що ваш город — насправді не ваш, — пояснював дільничний, ховаючи очі.

— То брехня, фальсифікат! Чому ж мене на той суд не запросили? Я б їм всі папери показала. А в них чорним по білому — це моя оселя разом з ділянкою землі! — старенька знеможено опустила на поріг своєї хати. — Умру отут, а не дозволю виродкам заволодіти неправедно моїм двором.

— Я б на вашому місці не противився. Там такі сили замішані, що й ми їх боїмося, — дільничний говорив, проте погляд так і не підіймав.

— Я так цього не залишу! Буду скаржитися! До президента дійду! — бідкалася Катерина Кирилівна. — Я декого запам'ятала з отих бандюків.

— Я вас попередив. А як ви вчините — ваша справа, — дільничний згорнув свій записник і подався геть, так і не глянувши в обличчя колишньої вчительки.

А опівночі під її вікнами знову заgrimів екскаватор, жахаючи стареньку. Певно, нападники сподівалися, що серце літньої людини не витримає — і справа сама собою вирішиться...

Тут на зборах Катерина Кирилівка ступила крок до кандидата в депутати і, прискіпливо дивлячись на нього знизу вгору, тихо вимовила:

— А я тебе впізнала. Це ти керував отими молодиками, які вночі крутилися біля моєї оселі.

Люди так і зацікавилися. Ніхто не сподівався таке почути про кандидата в депутати. А Катерина Кирилівна тихо продовжила:

— Це ти, молодий чоловіче, віддавав команду троцяти мій паркан і рити котлован. А тепер ти прийшов просити, щоб я віддала за тебе свій голос? Спочатку стань людиною, а потім лізь у народні обранці.

Іван Іванович знітився, не зронив і слова, втягнув голову в плечі та, зігнувшись, рушив до виходу. Люди перед ним розступилися. Він вискочив з приміщення, мов ошпарений.

— Мабуть, Іван Іванович відчув себе кепсько. Тут у нас така задуха, — схоже, завідувача дитсадком намагалася хоч чимось виправдати таку швидку втечу кандидата.

— Оце так кандидат! — сумовито сказав Пилип Пилипович. — Отакий захисничок забере у виборців останнє! Хто висуває таких персон? Кому вони потрібні? І навіщо? Щоб захищати чи грабувати народ? І як отаких до виборів допускають наші правоохоронці? Тільки такі можуть бути опорою корумпованої влади.

— Як же надоїло жити в такій державі. Хоч би швидше Господь забрав до себе мою душу. Щоб усього цього не бачити й не чути, — видихнула Катерина Кирилівна, важко опустила на дитячий стілець й затулила обличчя долонями.

...А Іван Іванович Іваненко таки став депутатом. Як? Ніхто не знає. Бо ж головне, як повелося, не те, хто та як голосує, а як рахує...

18 червня 2013 року

«Гладіатор»

Ресторан з відкритою терасою на березі моря під пишними розкидистими соснами. Тиха лірична музика під акомпанемент хвиль, що все шумливіше гортали гальку. У віддаленому куткові за невеличким столом самотній літній чоловік — акуратно підстрижені сиві вуса й борідка, в легкому соломяному брилі, в роті погасла трубка, на плечах легка сіра куртка. Старий тут з самого вечора. Він ось уже тиждень приходить сюди, як тільки вересневе сонце влягається за невисокі сизі гори.

Він заgrimів стільцем. Схоже, щоб привернути увагу бармена та офіціантки — дівчини та хлопця, які знічев'я стиха розмовляли біля стійки.

Дівчина, білява, усміхнена, з ясними синіми очима, у вишитому фартушку, повагом підійшла до гостя.

— Що бажаєте? — спитала, подаючи меню.

Старий, навіть не глянувши на неї, розгорнув папку на тій сторінці, що і вчора, тицьнув тонким довгим пальцем навпроти п'ятизіркового коньяку, лимону та горішків. І знову задумливо вставився в морську далечінь, наче збирався там щось углядіти.

Дівчина на таці принесла замовлення, відкоркувала коньяк і стала наливати в келих. Набулькала порцію. Старий здивовано подивився на неї, зім'яв у кривій посмішці синюваті губи і наставив

над келихом великого пальця вниз. Дівчина продовжила повільно наповнювати. І коли напій майже сягнув вінця, він перевернув великого пальця вгору. Що означало — досить. Саме через оті жести офіціанти поміж собою називали його Гладіатором.

Того келиха йому вистачало на весь вечір. Він тут же, притримавши дівчину за руку, поглядом вказав на гроші на столику. Завжди розраховувався наперед. Чи щоб не забути після випитого, чи з іншої причини — одному йому відомо. Підносив келих до вусів, робив маленький ковток, вкидав у рот тоненьку скибку лимону та кілька горішків. І знову не зводив очей з моря. Навіть після того, як воно темніло. Що шукав він у тому мороці?

Отак з вечора до пізньої ночі. Уже опівночі, коли гості порозходилися, дівчина, втомлено опершись на стійку бару, запропонувала барменові:

— Приготуй каву. Бо на ходу засну.

— А Гладіатору хоч би хни, — напарник кивнув у бік старого.

— Інколи мені здається, що він зібрався нас пересидіти. Поглянь, вихилив тільки половину келиха. Якщо смакуватиме такими темпами, то ми тут до світанку стримітимемо, — сердилася дівчина, пригублюючи гарячий напій.

— І ніхто його не шукає. Старий же. Родичі могли б збентежитися. Чи, може, він самотній? — припустив бармен.

— Схоже, на те, — зітхнула дівчина. — Та мені від того не легше.

— А, може, вередливий. То рідня й рада, що він десь вештається та мізки не компостує, — висував версії бармен. — Втім, не виключено, що йому ніде

спати — от він тут і куняє. А мені вже додому хочеться.

— За дружиною скучив?

— Чому б і ні. Я ще молодий. Коли стану таким, як оцей Гладіатор, то теж не поспішатиму додому і надоїдатиму офіціантам — до півночі попиватиму коньяк та смоктатиму люльку, — ошкірився бармен від власного дотепу.

— Але чому він з моря очей не зводить? — дівчина краєм ока глянула на Гладіатора. — Ніби когось звідти чекає. А море сьогодні розшумілося. Висока хвиля пішла.

— Певно, десь заштормило. Одначе в старого грошенята водяться — замовляє кращі коньяки, — завважив напарник. — Слухай, а давай його розіграємо.

— Яким чином?

— Знайдемо йому племінника — не справжнього, а підставного. Чи просто співбесідника.

— Пізно кинувся.

— Та ні. У мене тут у барі по сусідству дружок працює. Йому когось розіграти — раз плюнути. Артист від Бога. Все одно в цю пору байдики б'є. У нас клієнтів мало, а в нього ще менше. То як моя ідейка? — хлопець запитально уставився на дівчину.

— А чому б не спробувати. Все ж веселіше буде, аніж скніти біля твоєї стійки, — погодилася офіціантка.

Бармен швидко зник. І хвилин через десять з'явився у супроводі товариша. Той представився Іллюшею. Худий, з впалими вилицями, в потертих джинсах і сорочці, зав'язаній вузлом на животі. Підморгнув дівчині й попрямував до старого.

— Дозвольте? — спитав.

Старий скося зиркнув на нього з-під солом'яного бриля і махнув кистю в бік стільця: мовляв, сідай.

— Який же я нещасний, — почав жалітися Іллюша. — А все тому, що в мене грошей катма, — значуще потер вказівний і великий палець. — Немає грошеньт — немає дівчини. Бо ж, щоб поближче познайомитися, треба б її в ресторан повести. Залишається одне — випити з горя та досади. Так теж нізачо. Отакий я безталанний!

Гладіатор, схиливши бриля набік, довго роздивлявся того балакуна у тьмяному світлі ліхтаря. Потім подзеленчав келихом об край тарелі з горішками. Офіціантка — тут як тут. Старий виразно показав великим пальцем на співбесідника, потім на бокал. Це означало: налий і йому. Дівчина принесла ту ж пляшку з рештками коньяку. Гладіатор знов настовбурчив великого пальця над келихом нежданого гостя.

Старий підняв свій келих. І стукнувся з Іллюшиним. Надпили. Він посунув таріль з горішками до парубійка. Знову підняв посудину, пропонуючи дзенькнути. Так вони ще кілька разів порушували тишу.

Бармен з дівчиною з цікавістю спостерігали за ними біля стійки.

— Ілля, мабуть, забув, навіщо я його запросив, — нервував бармен.

— Схоже на те. Ти ба, як вони здружилися. Ну, про що можна розмовляти з німим? — сердилася дівчина.

— А він що, німий?

— Так мені здається. Уже тиждень сюди приходять оцей Гладіатор та тільки великим пальцем орудує, — і вона передражнила, настовбурчивши великого пальця донизу.

— Піду нагадаю Іллі про його місію, — бармен взяв для виду пусту таріль і попростував до столика. Уже й нахилився до вуха парубійка.

Та в цю мить старий чітко промовив:

— Спасибі тобі, друже, за цього хлопця. Такий балакучий та дотепний. Я навіть не сподівався, що у вашому барі є така незвичайна послуга — розважати самотніх людей.

Бармен від несподіванки так і заляк, зігнувшись. Ілля теж завмер з відкритим ротом. А Гладіатор, усміхаючись, витягнув із внутрішньої нагрудної кишені куртки п'ятисотгривенну купюру і поклав бармену на таріль.

— Це тобі за таку необхідну послугу, друже, — і знову поліз до кишені. — А це отій красуні, що біля стійки. Коньяк з її рук просто чудовий, — і поклав на таріль ще таку ж купюру.

Бармен не знав, що й казати та як себе вести в такій неординарній ситуації. Стояв мовчки розгублений.

— А це тобі, молодий чоловіче, — поклав дві купюри перед Іллею. — Хоч гроші в цьому житті небагато значать, та інколи потрібні. Я б хотів, щоб ти колись зміг повести в ресторан гарну дівчину, скажімо, таку, як ота офіціантка. Красуня! І мене згадав.

— Та ви що! — запротестував Ілля. — З нашого боку це схоже на грабіж.

— Заберіть, будь ласка, гроші. Вони ще вам пригодяться, — нагодилася й дівчина.

— Я бусе одно їх витратив на коньяк. Та не встигну. Бачу, моя хвиля пішла, — сказав Гладіатор, підводячись.

— Такого ще з нами не траплялось. Нам совісно ні за що гроші отримувати, — ображено мовила дівчина.

— А ти поцілуй мене в щоку, щоб на душі спокійніше стало, — зненацька попросив старий, скинув бриля й підставив зарослу сивиною щоку.

Дівчина поцілувала.

— От за це слід випити! — щиро сказав старий, знову накинув на сиву голову бриля й високо підняв келих. — За вас, мої дорогі! Будьте усі здорові! Живіть довго! Нехай вам щастить! — і вихилив до дна. — А тепер мені пора. Моя хвиля пішла.

Дівчина й двоє парубків презирнулися. Мовляв, про яку хвилю мова. Та старий хутенько залишив терасу і зник у пільмі.

... А вранці на набережній побіля буна переполох. Хвилі прибили до берега тіло утопленика. В кишені його куртки, застебнутій на «блискавку», міліціонери знайшли записку, ретельно запаковану в целофановий пакет: «Я (такий-то). Онкохворий. Не сила терпіти муки. Від них мене врятувала моя хвиля. Будьте усі здорові! Живіть довго! Нехай вам щастить!». А неподалік на березі знайшли солон'яного бриля, присипаного галькою.

Коли дівчина і бармен прийшли на зміну, вони були ошелешені цією страшною новиною. Дівчина розплакалась. Бармен подзвонив своєму приятелю. Зібралися за столиком Гладіатора. Налили по порції коньяку. Були смутні та схвилювані.

— У мене таке відчуття, наче я винний у смерті Гладіатора, — сказав Ілля.

— Жаль, не зрозуміли ми його щедрість. Краще б він приходив сюди щовечора і попивав свій коньяк, — додав бармен. — Ми б його безкоштовно обслуговували.

— Та хто ж знав, що в голові чоловіка. А нам ніколи було дізнаватися, — схлипнула дівчина. — Надто ми всі заклопотані та байдужі.

Море ще дужче розхвилювалося. Заходило на шторм.

8 квітня 2013 року

Украли корівку

Ранок. Осіннє сонце ще не викотилося на обрій. А в хаті пенсіонерів Маланюків, як повелося, уже всі на ногах — дід Микита та баба Тетяна.

— Бабо, ти тільки послухай, що на світі робиться! — гукнув дід Микита, сидючи на дивані перед телевизором та лускаючи кукурудзяні качани, бабі Тетяні, яка поралася на кухні. — Та скоріше!

— Що там у тебе горить? — невдоволено озвалася Тетяна. — Що я не бачила у тому ящику? Одні шоу! — однак швидко стала на порозі зали й, витираючи фартушком руки, уставилася в екран.

— Чуєш? Мільярдери-пахани купляють маєтки за кордоном! — Микита тицьнув рукою в бік телевізора.

— Та хіба то новина?! Не вперше і не востаннє. Таке враження, що вони тут, в Україні, не збираються жити, а це територія, де вони заробляють капітали, — Тетяна, балакаючи, вслухалася в слова ведучого.

— Ти тільки уяви! Один придбав в Англії замок за 130 мільйонів фунтів стерлінгів! В доларах це скільки буде мільйонів? А в гривнях — понад півтора мільярда! От босота! От вурки! Це ж він наших людей ограбив і сховав зароблене нашими мозолями за кордоном! — дід спересердя ляснув долонями по бильцях старенького, потертого крісла.

— А нам, хто все життя прогорбився на полях та фермах, сунули по тисячі гривен пенсії — живіть та радійте! Отака вона справедливість! Діди та батьки наші воювали за незалежність країни. Ти в Афгані під кулі ліз. А вони тим часом прибирали до рук народне майно — і твоє, і моє, і наших дітей та онуків, — видно, бабі стало шкода себе, вона схлипнула, підтягнула до очей фартушок.

— Окупанти так чинили та фашисти! Все тягнули собі! — розкип'ятився й дід. — Якби я знав, що до влади прийде отака згряя, не пішов би воювати. Я життям ризикував, щоб мене дурили? За Родіну-мать! Інтернаціональний синівський долг! Яка Родіна? Який долг? Родіна стала мачухою!

— Та годі вже тобі серце рвати, — торкнулася його плеча Тетяна.

— Ні, ти тільки подумай — півтора мільярда гривен коту під хвіст! — ніяк не міг заспокоїтися Микита. — І таку обдералівку називають ринковою економікою. Хоча б перед світом посоромилися про це язиками чесати. Люди без совісті — от хто нами править!

— Микито, вимкни оту заразу, бо біля неї звихнуться можна, — заспокоювала його баба.

Дід ухопив пульти і, злий та розстроєний, натиснув кнопку, швиргонув на диван. Крекчучи, хапаючись за колісь поранені коліна, повільно підвівся, взяв палицю.

— Кровопивці! Моджахеди! Батьківщиною торгують! — і спираючись на костур, почалапав на кухню, пробіг очима по столах. — Що це ти тут розвела?

— Та сьогодні ж онуки прийдуть. Треба ж чимось смачненьким їх пригостити, — поставила на плиту каструлю з водою. — Вареничків наварю з сиром. З сметанкою підуть — аж за вухами лящатиме.

— А це що за писулька? — Микита взяв з підвіконня папірець.

— Це рахунок. З сільради принесли. Тепер будемо й за корову платити податок, і за пасовисько. Вже не знають, як нас до нитки обібрати, іроди! — заторохтіла Тетяна.

— Та вони в сільраді що — показалися? І так ледве кінці з кінцями зводимо. Ні за що мазюку для суглобів купити, а вони податки придумують. Не будемо платити — і квит! — дід порвав рахунок на дріб'язок і кинув до відра з сміттям.

— Якби ж це допомогло. А то ще й пеню припаяють, — зітхнула з болем у голосі Тетяна. — А як прийдуть та почнуть вимагати?

— У мене на такий випадок ружжо є, — дід почув потилицю, потім уже спокійніше до Тетяни:

— Ти б ото не затівала поки що варку, а пішла б корову подоїти та попорати. Бо скоро й у череду гнати.

Баба мовчки витерла руки, ухопила цебер і подалася з хати. Через пару хвилин вбігла, мов ошпарена, і, запинаючись, вигукнула:

— Ой, діду, корови нема!

— Як то нема! — здивовано вирячився на неї дід. — Що ти верзеш?

— Пропала Марта! Зникла! Разом з налигачем! — Тетяна голосно затужила. — Мабуть, через город вивели. Що ж воно в світі діється?!

— А Рярко? — почовпав до порогу дід.

— Та лежить, як мертвий. Чи то приспали його, чи отруїли. Ой, лишенько на наші голови! — Тетяна заламувала в нестямі руки.

Микита, шкутильгаючи, мерщій до сараю. Там пусто. Тільки кізяки в жолобі.

— От фашисти! От нелюди! Украли! Попались би — розстріляв! — лаявся дід, роздивляючись, куди могла подітися їхня годувальниця Марта.

— Треба швидше в міліцію, — обізвалася за спиною баба. — Може, зловлять по гарячих слідах.

— Скільки вже таких крадіжок у селі було? Когось спіймали? Жодного! Втім, біжи до дільничного, заявляй. Хоч все без толку. Наша міліція ворюг береже. Тут мафія працює, — дід знеможено присів на стілець, яким зазвичай баба користувалася при доїнні, потім обережно піднявся та й став розгублено посеред двору, який, здавалося, опустів без Марти. — Ні, таки візьму ружжо й піду по сліду отих бандюків.

— З твоїми битими-перебитими ногами тільки злочинців ловити. Схоже, й наша корівка пішла на оті закордонні маєтки. А я ж хотіла онучат побалувати свіженьким молочком, — щоками Тетяни невпинно текли сльозини.

Микита таки подався до хати і вийшов з дробовиком.

— Руки аж чешуться. З яким задоволенням стрільнув би в тих іродів!

— І сів би за ґрати, — баба хапалася то за цебер, то грабарку.

— А мені вже один чорт скоро у світ предків відправлятися. Зате на одного крадія стало б менше, — аби не мовчати, розпатякував дід.

— Ти інколи щось як змелеш — хоч стій, хоч падай, — знеможено відказала Тетяна.

Дід стояв біля хати з рушницею, баба в сльозах безцільно сновигали двором. Помовчали, а тоді Микита обізався:

— От про що я подумав, стара. Тепер не доведеться сплачувати податок з корови. І за папу теж. І сіно не треба заготовляти, і збіжжя. Мити та чистити сарай не потрібно. За водою до колодязя не ходитимемо. Ніякого клопоту. Заживемо у своїй хаті-барлозі без турбот, як оті клятві олігархи в своїх закордонних маєтках.

— Ну, ти, діду, й зрівняв! — злилася Тетяна. — Тут і без твоїх жартів душу кішки шкребуть.

— А що? — теревенив дід. — Хоч перед смертю безтурботно поживемо.

— На наші мізерні пенсії? — вколола Тетяна.

— А син та донька навіщо? Нехай допомагають. Не все ж ми їм, — не вгавав дід.

— Таке скажеш! — все дужче сердилася баба. — Вони самі перебиваються з води на воду. Хіба забув — донька в декреті, зятя скоротили на металургійному комбінаті, роботу шукає. Яка з них поміч? Ти тут на хазяйстві залишаєшся, а я побігла до дільничного. Може, чимось пособить у нашім горі.

— Біжи, біжи, підіймай його з ліжка, — гірко усміхнувся дід.

Та тут, стукнувши хвірткою, у двір вбігла зарюмсана молодиця — сусідка-одиначка Валентина — і запричитала здаля:

— Катастрофа! У мене корову вкрали. Замок зламали — і вивели! Як же я житиму?

— Видно, одна банда орудувала, — похитав головою дід, перевіряючи, чи заряджена рушниця. — Бандити грабують. Держава грабує. Що вони, що вона — одна сатана. Правда тільки в оцьому стволі! Більше ніде її немає.

— Чому таке лихо на мене звалилося? — бідкалася сусідка.

— Бо в такій країні ми живемо, — буркнув Микита.

— Суцільне беззаконня! — побивалася в сльозах Валентина.

— Закони є, та не для нас писані, — не відривався від дробовика дід. — Бо совісті у людей немає — і в тих, хто краде, і в тих, хто нами керує, і в нас, що таку владу обираємо. — Він клацнув затвором, прицілився в небо. — Тільки оце ружжо нас, бабо, врятує, якщо прийдуть хату забирати. А прийдуть, бо нам нічим буде податок за неї платити. — Й почав філософствувати: — Дідам революція та голод дісталися, батькам — війна, а нам — грабіж та прихватація. Європа живе, а ми все боремося. Нині з корупцією, яка наступає по всіх фронтах — від адміністрації президента та Верховної Ради до дрібних чиновників на місцях. А ви чому стоїте, мов привезені. Кругом марш до дільничного!

Тетяна з Валентиною за його командою швидко подалися з двору.

— Нехай пошукають правду, побігають по інстанціях. Менше скучатимуть без діла, — дивлячись їм услід, прошепотів Микита. Відчув, як у лівому боці зацеміло серце. Він опустив ружжо, швидко дістав із нагрудної кишеньки таблетку нітрогліцерину і вкинув у рот. Та й осунувся прямо біля

порогу. На щастя, біль відступила. — Ще повоюємо. Ще є порох у порохівницях.

Через деякий час повернулися Тетяна та Валентина.

— Дільничний обіцяв розібратися, — сказали.

— Аякже, розбереться. Я ж думаю, що мій єдиний захист — оце ружжо, — Микита ласкаво погладив ствол. — Трапиться вимагатель чи ворюга — рука не здригнеться.

...Минув місяць. Тетяна й Валентина знову подалися до дільничного. Той, ховаючи очі, запевнив:

— Ведеться слідство. Не турбуйтеся. Розберемося.

Ще через місяць він повторив те ж саме. А дід і баба вирішили більше не заводити корівку. Хотіли б, та ні за що її придбати. І тепер вони дивляться телевизор. Особливо подобається передача «Світське життя», де багатії розкошують, хизуються своїми прикрасами та дорогущими нарядами. Ніні, Тетяна, в'яжучи онукам шерстяні шкарпетки, й зітхне скрушно:

— У тих нарядах та коштовностях часточка й нашої Марти.

19 травня 2013 року

Сигнал

Рано-вранці Антон, будучи у ванній кімнаті, почув надсадний дзенькіт дзвінка. Ще й ще. Як же не вчасно! Врешті, витираючись рушником, він заглянув у «глазок». Впізнав спантеличену сусідку Параску Миколаївну. Відчинив навстіж вхідні двері. Старенька, показуючи обома руками кудись надвір, аж заїкалася від хвилювання:

— Там таке! Не приведи, Господи!

— Та що? Катастрофа? Армагедон? — хотів віджартуватися Антон. Він уже не раз переконувався, що літня жінка здатна робити з мухи слона.

— Ще вчора був дитячий майданчик, а сьогодні — пропав, — жваво жестикулювала сусідка.

— Як це? — Антон у здивуванні відсахнувся назад.

— А ти вийди й подивись. Ти ж у нас депутат міськради, — не вгавала Параска Миколаївна.

— Гаразд, зараз буду, — неохоче пообіцяв. Його ще не покидала досада, що жінка щось придумала.

Швидко одягнувся, східцями спустився вниз. На виході з під'їзду уздрів за густими деревами високий паркан з дюралевого профілю. За ним виднілися дашки бульдозера та двох вантажівок.

Подивитися на ту чудасію вже повиходило чимало мешканців і з інших під'їздів. Тільки й чулися жіночі нарікання:

— Звечора тут бавилися діти, і от вам — здрасті! — нові хазяї.

— І бритоголових мордоротів нагнали, аби їх охороняли.

— Багатії, що хочуть, те й творять у нашому місті.

— Ніякої управи на них немає.

До Антона підступило кілька чоловіків, сердитих, зосереджених.

— Що нам влада пояснить? — звернувся вусань, дядько Яким, не відриваючи погляду від огорожі.

— Для мене це теж — як сніг серед літа, — стенив плечима Антон.

— Ти не барись! Виясни! Інакше ми цей паркан завалимо к бісовій матері, — попередив вусань.

Його підтримали інші мешканці.

— Що за самоуправство?!

— У громади не удостоїлися, навіть, дозволу спитати!

— Куди влада дивиться?

— Та вона заодно з самозахватчиками...

— Я скоро повернуся, — пообіцяв Антон і бігцем піднявся до своєї квартири. Набрив номер телефону приймальні міськради.

— Голови немає. Ігор Йосипович оглядає об'єкти. А мобілку ми не даємо.

— Та є в мене його номер, — спересердя клацнув трубкою. І тут же натиснув кнопки мобільного телефону. Почув, як завжди, веселе:

— Боронін на «дроті»!

— Як це розуміти, Ігорю Йосиповичу? — кип'ятився Антон. — Якісь нахраписті самоуправці окупували дитячий сквер на вулиці Квітковій, позносили гойдалки, карусельки, драбинки... Як

підпільники, нишком встановили паркан... Нагнали техніки...

— Знати не знаю, друже, — невдоволено зізнався Боронін.

— А хто має відати? Ви ж голова! — напосідав Антон.

— Спитай щось легше, друже. Наскільки мені відомо, це рішення суду. А його ми зобов'язані виконувати. Вибач, але це питання не до мене, — неохоче виправдовувався голова.

— Але ж думку громади оті зайти могли б спитати? — допитувався Антон.

— От що, друже, є сили значно вищі, ніж громада, — виправдовувався голова.

— Та це ж справжнісіньке рейдерство! — Починав кричати в побілку Антон. — З цим треба кінчати.

— Ти хочеш, щоб я грудьми став поперек рішення суду? Не сміши. Мене ще й притягнуть до відповідальності за його невиконання. Зрозумій, друже, як тільки я заїкнуся, мене зметуть, ще й «вовчий» квиток видадуть, — схоже, Ігор Йосипович намагався переконати, що треба змиритися, не піднімати кипіш. — Не рви собі душу. І мені не псуй настрої з ранку. Як суд вирішив, так і буде.

— Але ж не виключено, що ухвала суду сфальсифікована! — стояв на своєму Антон.

— Друже, це не моя справа. Моє діло виконувати. І крапка! — голова бажав якомога швидше закінчити неприємну розмову.

— То який вихід, шановний пане голово? — Антон все ще сподівався на поміч.

— Що ти від мене хочеш? Я проти вертикалі влади не підю! Ясно? — з роздратуванням випалив Боронін.

Антон зі злістю вимкнув мобілку. Перевдягнувшись в робочу одіж і подався з квартири. Біля паркану чоловіки перегукувалися з бритоголовими охоронцями спортивної статури.

— Ну, що скажеш, депутате? — стрів його той же вусатий дядько Яким.

— Начальство робить вигляд, що нічого не трапилося, — глухо відказав Антон. Наблизившись до огорожі, звернувся до охоронців: — Я — депутат міськради Антон Приходько. Покличте старшого.

— Я за нього, — насмішкувато обізвався молодий басок і захихикав.

— Як звати тебе? — спитав Антон.

— Воно тобі треба? — пролунало у відповідь. — Йшов би ти звідси, народний обранцю. Подалі від гріха.

— Що за тон? За яким правом отут звели паркан? Що тут планується будувати? — кричав Антон.

— Є рішення суду! — знову почулося з-поза паркану.

— Покажіть!

— Воно у хазяїна!

— Покличте його!

— Тут його немає! І сьогодні не буде!

— Дайте номер його телефону!

— Не велено! — відповідав, наче насміхався охоронець.

— Тоді самі його попередьте, що громада власноруч зносить паркан.

— Тільки спробуйте!

— То ж давайте вирішувати мирно! Покличте хазяїна! — все ще сподівався на перемовини Антон. Балачка починалася спочатку.

— Дядя, йди ти на... А то кликну рєбят — вони тобі швидко покажуть дорогу! — роздратовано розрядився лайкою співбесідник за парканом.

Чоловіки й жінки, які чули ту перепалку, навпербій вигукували невдоволення. Тоді хтось кликнув щосили:

— Мужики, ану навались! Зараз ми покажемо ому хамлові, як треба розмовляти з народом!

Два десятки чоловіків, з ними й Антон, натиснули на паркан. Він заскрипів, вигнувся.

— Будете по закону відповідати за псування чужого майна! — горланив хтось із охоронців з того боку.

— Попереджаємо, ми змушені захищатися! — докинув інший охоронець.

— Мужики, ця банда ще й загрожує нам у нашому ж дворі! Ще раз навалилися! — продовжував командувати той же мешканець.

Паркан впав. Десяток охоронців в камуфляжній формі дружно відступили на середину майданчика. Згуртувалися біля пікапа. На його даху один парубійко в темних окулярах встановлював якийсь дивний шестикутник з рупором на короткій підставці у бік наступаючих.

— Попереджаємо, ступите ще крок, і ми ввімкнемо оцю установку! — гукнув парубійко в темних окулярах. — Тоді вам каюк!

Розлючений натовп, не звертаючи уваги на застереження, ринувся до автомобіля та охоронців.

І тут шестикутник на пікапі зашумів. З рупора понеслося якесь скавчання, вищання, булькання. Люди спинилися. А потім майже всі вхопилися долонями за голови, затулили вуха, завертіли в різні боки, ніби хотіли позбавитися отих їдких надокучливих звуків. Розвернулися й чимдуж подалися назад. На їхніх обличчях страх, біль, розпач.

— Біжіть! Летіть! І щоб духу вашого тут не було! — почувлося улюлюкання бритоголовців.

Антон перескочив через паркан разом з усіма. І коли люди опинилися поза огорожею, ота какофонія припинилася. Але тіло було гаряче, наче побувало в «мікрохвильовій печі». Мешканці один за одним стали віднімати руки від вух. І всі якись бліді, знеможені, стривожені, нажахані. Антон сам собі не міг пояснити, що то було — фокус чи невідома звукова зброя? Люди, змучені й принижені, мовчки розходилися по квартирах. Вони програли цю битву з рейдерами.

Антон прийняв холодний душ — стало легше. Через годину його фізичний стан майже нормалізувався. Відчувалася ще якась слабкість. Але то пuste. Він зателефонував до міського відділку СБУ. Пояснив, що відбулося на майданчику. Спитав, що то за апаратура.

— У нас такої не було й немає, — відповіли. — Але за кордоном уже такі установки нібито випускають.

— То, виходить, рейдери вже й вас випередили, — з'ехидничав Антон. — А, значить, у них більше влади, ніж у служби безпеки?

— Такого бути не може! — відказала трубка. — Розберемося.

А на майданчику уже наступного дня закипіла робота, почалося будівництво торгового центру. Мер міста Боронін, не дивлячись на запрошення та скарги мешканців, так ні разу й з'явився біля новобудови. Може, на нього заочно подіяла та установка. Хоча, подекували, був інший стимул.

20 травня 2013 року

Повія і Христос

— До зустрічі, солоденька, — засміявся її черговий клієнт Пантера (так він представився), відчиняючи перед нею важкі металеві двері бурякового кольору.

Марія, ховаючи лице за довгим розпущеним волоссям, прошмигнула мимо нього, хутко задріботіла східцями вниз.

— Та ліфтом краще! — Пантера кинув їй навздогін, його язик заплітався від випитого коньяку.

Вона знову промовчала. Їй хотілося якомога швидше дістатися додому. Вискочила з під'їзду на нічну вулицю, спинила таксі. Їй був противний той самовдоволений, опецькуватий, кругломордий Пантера з масним прищавим тілом. Бр-р! Та чорт з ним! Вдома хвора мати. Лікарі знайшли онкологію. Як там її матінка? Хвилюється, що донька так довго відсутня. Та хіба їй розкажеш, що той «кабанчик» не відпускав.

Мати справді чекала на неї. Приготувала її улюблені млинці. Марія ще біля порогу відчула їхні пахощі.

— Мамо, як ти? — спитала, пильно вглядаючись у її бліде, сіре обличчя.

— Як завжди. Бік пече. Та це минеться. Не звертай уваги. Он млинці з медом тебе на столі дожидаються, — мати весело заусміхалася, вдаючи безтурботність.

— Які ароматні! Спасибі, мамо. Я тільки на кілька хвилин у душ. І потім ми з тобою посмакуємо, — Марія швидко попростувала до ванної кімнати. Їй нетерпеливилось змити масні доторки отого триклятого Пантери. Мочалкою віддраювала тіло до почервоніння, наче збиралася зідрати шкіру. Та коли вийшла з ванної у свіжому синьому халаті і з рушником на голові, з-під якого вибилися кілька в'юнких жмуточків волосся, мати, любовно оглядаючи її, радо мовила:

— Яка ж ти у мене красуня! Очей не відвести!

— Не перебільшуйте, мамо, — Марія, притримуючи рушник на голові, нахилилася й ніжно поцілувала неньку в щоку.

— І куди ті парубки дивляться! Хоча б діждатися мені онуків, — зітхнула скрушно.

— Та дочекаєтеся, мамо. Я вам обіцяю, — Марія сказала, а сама винувато ховала очі.

Вони довго теревенили про майбутнє, малюючи світлі радісні картини. Марія відчувала себе щасливою.

— Та ми засиділися, донечко, — спохватилася мати. — Пора й до ліжка.

Марія провела її до кімнати, діждалася, доки мати вляжеться, турботливо вкрила ковдрою, ще раз поцілувала та побажала доброї ночі. А тоді й сама подалася до спальні. Перевдягнулася в легку блакитну нічнужку. Уже лежачи в постелі, все думала-гадала, де знайти гроші на мамину операцію. Та з тією думою з заснула. А посеред ночі підхопилася злякано. Їй приснився той самий опецькуватий товстун. Він, мов чувал, навалився на неї та несамовито гвалтував — наче розпинав її тіло. А її

душа стогнала й кривавилася. Марія жахнулася і підскочила на ліжкові. Палко зашепотіла:

— Господи, Ісусе, сохрани й помилуй! І відверни від мене усяку нечисть!

Дівчина на колінах поповзла в куток, де на низькому журнальному столику стояли ікони Спасителя та Матері Божої, й стала хреститися, просячи в них по черзі помочі, тричі прочитала «Отче наш». На кухні вийняла з шафи пляшку зі святою водою, прямо з горличка зробила три ковтки, бризнула на лице. А потім запалила свічку, що купила в церкві, і нею перехрестила себе з голови до пояса. Трохи відлягло. Прислухалася, чи не розбудила матінку. Тихо. Їй босоніж подалася до постелі. А в голові мигнула думка: «Все це не спроста. Треба сходити до батюшки на сповідь та причаститися».

Вранці, не снідаючи, подалася до храму. Вистояла всю службу. А тоді, ніяковіючи попросила батюшку, висповідати її та відпустити гріхи. Вислухавши, той попередив:

— Якщо ще раз порушиш клятву Богові, не сподівайся на щасливу долю. І тим самим самостійно відчиниш двері до пекла. Полюби Господа Ісуса Христа в собі — і отримаєш благодать Божу, і він почує всі твої прохання, і допоможе.

Перш ніж податися додому, нагодилася до маминого лікаря за порадою.

— Коли необхідно мамі лягати на операцію, — привітавшись, спитала.

— Не пізніше, як через два тижні. Затягування ризиковане, — лікар пильно глянув на Марію поверх вузьких окулярів.

— О, Господи! — вирвалося у неї. — Скільки коштів потрібно на операцію?

— Приблизно тисяч сорок. Гривен, розуміється, — лікар опустил очі, аби не зіткнутися з розпачливим поглядом поблідлої дівчини.

— Та де ж я їх візьму? — на довгих віях викотились сльозинки.

— Так сутужно? — лікар розуміюче зітхнув.

— Зовсім на міліні, — її голос злегка тремтів.

Лікар стеновав плечима й тихо порадив:

— Подумайте. Заради матері чимось слід пожертвувати.

— Так, так, — Марія попрощалася і швидко, аби не розплакатися, ступила з кабінету в коридор.

До квартири увійшла тихо — матінка й не почувала. В своїй кімнаті впала на коліна перед іконами Ісуса Христа та Матері Божої й почала благати:

— Господи, зглянься. Увійди в моє становище. Допоможи. Порадь, де роздобути кошти на операцію матінки. Я не хочу продавати своє тіло всякому непотребу, бути знаряддям чиеїсь втіхи. Я тобі в цьому поклялася в храмі. Спаси мою душу, Господи. Тільки на тебе сподівання.

Вона довго вдивлялася в лик Ісуса, наче чекала відповіді від ікони. Та все хрестилася. І тут, мов підказка, майнула думка: «Треба йти до управління охорони здоров'я».

Марія важко піднялася, заглянула до маминої кімнати. Та дрімала, схрестивши руки на грудях. Бліда, з темними кругами під очима. Прислухалася — рівномірно дихає. Дівчина тихцем прихилила двері. Через хвилину уже простувала до закладу

охорони здоров'я з надією, що там допоможуть. Та начальниця, дорідна, тлушта жінка, уважно вислухавши її, ніяково вибачилася:

— Ми б і раді вам допомогти, та на це нам не передбачено фінансування. Страхової медицини у нас немає.

— Але ж на лікування депутатів та міністрів виділяються кошти, — не втерпіла Марія.

— Так ви ж не депутат і не міністр, — на обличчя начальниці лягла гримаса невдоволення. — Я лиш можу порадити: пошукайте благодійників. Може, й відгукнуться.

— Так гроші на операцію потрібні терміново, — Марія ледве не розплакалася.

— Та ви заспокойтеся. Світ не без добрих людей. Може, змилюються. Всі ж під Богом ходимо, — заспокоювала начальниця.

— Мабуть, доведеться з протягнутою рукою в підземному переході милостиню просити. На державу ніякої надії, — Марія навіть не глянула на начальницю і вискочила з кабінету.

Сердита, знервована простувала вулицею. Думки роїлися в голові, на серці — туга та відчай. «Хоч бери та квартиру продавай, щоб мати гроші на операцію. Може, до цього мене спонукає Господь? — міркувала. — Але де ж тоді нам з мамою жити?». Так і брела, заглиблена в тривожні мислі. Раптом почула знайомий голос:

— Марійко, привіт! — з вікна іномарки, що причалювала до бордюру, помахував рукою все той же опецькуватий клієнт, отой прищавий прищепа Пантера. — А я тебе спочатку не впізнав. Дивлюся, тротуаром ледве не біжить така фігуриста та принадна

панночка. Виявляється, то ти, моя солоденька. Та спинися хоч на хвилю!

Машина загальмувала, з неї незграбно почав вилазити здоровань. Марія мовчки збиралася прошигнути мимо, та він ухопив її за руку.

— І куди б я ото поспішав? Може, покатаємося? — притягнув її до себе. Від нього несло перегаром.

— Матері погано. Біжу гроші шукати на операцію, — рвонулась, аби визволитися.

— Так чому ж від мене хочеш втекти? — він нахабно притискував її до свого живота, що нагадував пузир. — Може, я посланий тобі богами?

— Скоріше хіттю, а не богами. Пусти! — запрочалася.

— Ой, не скажи! Краще поясни по-людськи. Я ж не бовдур, щоб не зрозуміти. Як-не-як, бізнесмен. І не в останньому десятку, — здоровань ображено розняв обійми, але Маріїну долоню притримав.

Марія в серцях і виклала йому все про матір та про операцію. Згадала й про свої моління, і про церкву, і про управління охорони здоров'я.

— Кепські твої справи, голубко, — мовив Пантера.

— Я й без твого нагадування знаю. Пусти на решті! Долоня геть затерпла від твоїх лапиць!

Пантера відпустив і сказав, витріщившись на неї випуклими зіньками з-під припухлих повік:

— Але я можу зарадити у твоїй біді.

— Яким макарком?

— А ти не здогадуєшся, моя солоденька?

Марія сердито зміряла його з ніг до голови і випалила:

— Здогадуюсь.

— То в чому справа? Навіщо ми дорогоцінний час втрачаємо на пусті теревені? Поїхали зі мною, красуне! — широко відчинив перед нею дверцята авто.

— Я ж Ісусу присягалась! Як ти цього не розумієш! — її почало трясти.

— Тоді в нього й грошики проси, — Пантера ткнув великим пальцем у небо.

— Я й просила.

— От він мене тобі й послав, — весело заусміхався Пантера, певно, зі свого жарту.

— Кошунствуєш!

— Вважай, як заманеться. Але випадкових зустрічей не буває. Ясно?

— І ти міг би мені дати в борг сорок тисяч гривень? — Марія запитально підняла на здорованя блакитні очі.

— Чим віддавати будеш? — криво заусміхався Пантера.

— Почну працювати, зароблю і віддам, — розгублено мовила дівчина. — А взагалі-то не знаю.

— Зате я відаю — натурою! Поїхали, відпрацюєш, — Пантера уже збирався потягти її до автомобіля.

— Та зажди! Що ж мені з присягою Ісусу робити? Гріх же який! — ледве не плакала Марія, відсторонюючи його руки, що нагадували клешні вгороданого рака.

— Гріх — матері не допомогти, — дорікнув Пантера. — До речі, ти кому присягала?

— Богові.

— Ні, іконі.

— Ти бачила Бога?

— Ні. Але я відчуваю...

— Та не мели дурниць. То все придумки людські. Не даром кажуть, на Бога надійся, а сам не плошай. Так що не плошай, моя солоденька! Коротше, я приїду за тобою увечері. І привезу всю суму! Приготуйся, чарівнице!

Марія розгублено і розчулено дивилася на Пантеру. І думала: «Невже отаке одоробло — спасіння моєї матінки?».

— То згода? — здоровань поліз у салон.

Дівчина ледь помітно кивнула головою.

— Я знав, що ти розумниця, — і наказав водієві рушати.

Марія, стоячи на тротуарі, заплющила очі. Їй не хотілося дивитися на світ. А в голові ворушилася думка: «Мамо, матінко, яка ж я безталанна»...

26 лютого 2013 року

Ой, сусідко, сусідко

Семирічна Олеся зранку, як тільки мама відправлялася на роботу, зганяла прутиком червоно-чорного півня зі штахетин паркану, ставала ніжками на нижню поперечину, ручками хапалася за верхню. Набирала повні груди повітря і дзвінко горланила у бік сусідчиної хати через вулицю:

— Тітко Дарино, віддай мого батька! Годі його на прив'язі тримати!

І так майже щохвилини. Аж доки голосок її не починав хрипіти і не ставав схожим на півнячий. Тоді дівчинка чимчикувала в глибину двору, вмошувалася за стіл під хатою, обома руками брала кухоль молока, що залишила для неї мама, поспіхом випивала. При цьому краєм ока спостерігала, чи не майне мимо двору тітка Дарина. Щоб ще раз нагадати: пора повернути їй, Олесі, татка. Бо вона за ним дуже скучила. Їй хочеться, щоб він щовечора читав їй віршики чи казки, пригощав цукерками, у вихідні дні катав на велосипеді на передньому сидінні. То було справжнє щастя! А його розрушила тітка Дарина. Взяла та й повела татка до своєї оселі. І так довго не відпускає. Ну, навіщо він їй?

Олесі здавалося, що та тітка прив'язала мотузкою його, мов бичка, до стійла, і він не може сам вивільнитися. А що тітка Дарина прив'язала татка,

то вона не сумнівалася. Це вона почула від маминої подруги, коли жінки шепотілися між собою.

А все почалося відтоді, як мама тяжко захворіла. Їй довго довелося лежати в лікарні. Татко сам і по господарству порався, і прав, і куховарив. Як повелося, після роботи та в неділю. Сусідка Дарина й визвалася йому допомагати. Готувала борщі, каші, салати. Олеся й гадки не мала, що за все це тітка, як плату, забере батька. Спочатку він вчашав до тітчиної хати ночами. Та коли мама повернулася з лікарні, батько зібрав свої пожитки і перекочував до тієї хитрої Дарини. Мама дуже плакала та побивалася. Олеся, як уміла, намагалася розрадити, допомогти. Та швидко зрозуміла: без татка не обійтися. Але як його повернути?

То ж коли мама вранці, чмокнувши їй в чоло, відправлялася на роботу, Олеся поспішала до паркану, саме до того місця, де любив кукурікати півень. Хльоскала прутиком — і когут, сердито набундючившись, шумно злітав у палісадник. Отоді наставляла Олесина черга обіймати штахетини.

— Тітко Дарино, — щосили кричала вона, — віддайте мого батька!

Та так голосно, що інколи із інших сусідніх хат виходили старі баби, слухали те надривне «віддайте» і скрушно хитали головами. Що вони могли пораяти? Заборонити дівчаті горланити? Так воно ж просить своє. Підросте — порозумнішає.

Тітка Дарина наче не чула той крик. Принаймні, вдавала. На очі дитині та її матері старалася не показуватися. Батька теж не видно. Мабуть, він поспішав на роботу тоді, коли Олеся ще спала, а повертався після заходу сонця. Втім, той дитячий клич

так просто не минувся. Одного ранку Олеся запримітила, як тітка Дарина вийшла через хвіртку на бокову вуличку. Ще вчора її там не було, а за ніч з'явилася. Мабуть, татко змайстрував, щоб донька не докучала. Та вона не з тих, хто швидко здається. І Олеся стала верещати ще сильніше:

— Тітко Дарино, віддайте мого татка!

І знову до хрипоти. Батько не відзивався. Та одного разу, коли мами не було вдома, він підійшов, привітався. Хотів покудлати ти її біляву голівку — колись це дуже подобалося Олесі. Цього разу вона відсахнулася від таткової руки. Він простягнув їй пакетик шоколадних цукерок. Вона вдарила по ньому рученям — цукерки вивалилися на землю під батькові ноги.

— Донечко, навіщо ти так? Я ж люблю тебе. Скучаю за тобою, — говорив татко ледве чутно.

— Не обманюй! Ти тітку Дарину любиш! — Олеся насупила брівки, зиркаючи з-під лоба.

— Донечко, навіщо ти щоранку отак кричиш? Це так не гарно. Люди пальцями на тебе показують. Хіба тобі не соромно? — намагався пояснити батько.

— Ні, не соромно. Це ж не мене, а тебе, такого сильного, тітка Дарина прив'язала. Та так, що не відв'яжешся, — дорікнула Олеся.

— Донечко, ти ж така розумниця. Не слід бучу здійсмати на вулиці. Давай домовимося: ти перестанеш горлати, а я тобі за це куплю комп'ютер. Там безліч усяких ігор. Буде тобі забавка, — батько з мольбою дивився на дівчинку.

Олеся на мить задумалася. А потім з її оченят бризнули й покотилися щоками рясні сльозини:

— Купи його тітці Дарині. Ми з мамою обійдемося без нього. Я маму не зраджую, — розвернулася й побігла від батька до хати.

Та після тієї розмови Олеся більше не чіплялася за штахетини, не чути її дзвінкого голосу на вулиці.

Замість неї на паркані розкошував червоно-чорний півень з яскравим гребенем і раз-по-раз вичавлював із себе:

— Ку-ку-рі-ку!

Поспішав, ніби боявся, що його прогонить дівчинка. Та марно. Прутик мирно лежав під причілком.

17 квітня 2013 року

Тернове кохання

Мотоцикл «Ява» мчав вузькою степовою ґрунтіркою. Обіруч буйні пшениці, що дозрівали під ясним червневим сонцем напередодні купальських свят. Романа, сидячи на задньому сидінні, в легкому квітчастому халатику притислася до Сергія усім тілом, обійняла його груди під клітчатою сорочкою. Ті доторки збуджували все його єство. Зустрічний вітер не дозволяв говорити. Тільки доторки.

От і їхній терник. Сергій, майже не стишуючи швидкість, завернув за нього, вимкнув двигун і натиснув на гальма серед запашної трави, що сягала пояса.

— Яким розлогим та пишним став цей кучерявий терник за десять років, що пробігли від часу нашої останньої зустрічі, — зіскакуючи з сидіння, щиро дивувалася Романа.

— Подорослішав, набрався сили, як і ми з тобою, — відказав Сергій, ставлячи мотоцикл на підніжку.

Він підійшов до неї ззаду й губами торкнувся ший. Вона різко повернулася до нього і пристрасно вицілювала його щоки ніжними пухкими устами. Він провів руками по її талії, на крутих прутких стегах долоні спинилися. Вона пальчиками, що ледь тремтіли, розстібала його й без того розхристану сорочку. Він жадібно припав до її уст своїми. Так і

застигли у довгому поцілункові під блакитним небом серед степу поряд з терником та пшеницями.

Та за мить вони вже були без одягу. І впали на її халат поміж високих трав, де гули джмелі та бджоли. Навколишній світ для них зник, принаймні вони перестали його відчувати. Були тільки він та вона. І ненаситна, все проникаюча жага...

— Я десять літ чекав цієї миті. Яка ж ти медова! — постогнував він.

— Я й гадки не мала, що так може бути солодко, — шепотіла й вона.

І з ними погоджувалися джмелі та бджоли, збираючи нектар із квітів, що ніжно колихалися над Романою і Сергієм.

Потім, знеможені коханням, довго лежали, застигнувши в обіймах. Врешті вона лягла горілиць, затримавши його долоню на своїх грудях і задивилась в манливу блакитну височінь. Сергій краєм ока завважив: щаслива посмішка застигла в кутиках червоних націлованих уст.

— Пригадую, які ми з тобою десять років назад були наївні, чисті та смішні, — ледь чутно озвалася вона. — Скільки разів з тобою ми приїжджали сюди вечорами на твоєму мотоциклі. Сідали під оцим терником, дивилися на зорі, сором'язливо обіймалися, ледь торкаючись устами. І нам було від того так хороше! Більшого блаженства не було й потрібно.

— А зараз? Хіба тобі гірше? — Сергій торкнувся губами її складочки між персами.

— Що ти! Мені так приємно і радісно, як ніколи до цього! — засміялася вона, куйовдячи його темне волосся. — Ти ж у мене такий! Ну, такий! Але тоді

ми були інші. Нам вистачало лиш доторків та зірок у безкінечному нічному небі.

— Я й тоді тебе жадав. Тільки не знав, як до тебе підступитися, — весело, напівжартома мовив Сергій, цілуючи її груди.

— Безсоромнику! Ти не розчарувався, пізнавши мене?

— Я на сьомому небі, — і часто задихав, провівши долонею по гладенькому стегну.

— Сергійку, любий, зачекай. Давай поговоримо. Ми ж стільки не бачились. Стільки води утекло з тих пір, — вона перевернула його на спину, затулила собою сонце, і задивилася своїми великими сірими очима в його зіниці.

— Що ж, розповідай, перша любов моя, — він лагідно перебирав звисаючі пасма її русявого волосся.

— Відверто? Чи так, як тобі хочеться чути? — чомусь спитала.

— Ясна річ, щиро. Помилку ми з тобою нарobili більше, ніж треба.

— Пам'ятаєш оту записку під каменем біля мого двору?

— Ще б пак! Вона й вирішила подальші наші стосунки. Жалкую, що тоді її накалякав, — він торкнувся губами її волосся. — Я тоді страшенно ревнував? Мені таке понарозказували про твої стосунки з Віктором...

— І марно серце рвав. Між нами нічогісінько не було. Просто він був добрим приятелем. Підтримував мене у скрутні хвилини...

— Не вірив я в звичайну дружбу між дівчиною й парубком. Тим більше з одруженим.

— Як я тоді ридала над тим папірцем, якби ти тільки знав, — і на її віях забриніли сльозини.

— Та годі, годі! То було давно, — він цілунком легенько зняв ті краплини смутку.

— Та записка все перевернула в моєму житті, — кілька разів шмигнула носом.

— Голубко моя, вибач, що я тоді завдав стільки болю, — він обійняв її та перебирав густе пахуче волосся. — До речі, де твоя товста та пишна коса?

— Я її відрізала після того, як дізналася, що ти одружився.

— Вона мені так подобалася!

— Тому й відрізала. На зло тобі. І собі. А тоді вийшла заміж за першого ліпшого. Він військовий. Людина добра. Не зобижає. Але я його не кохаю, — голос її затремтів, як оса, що потрапила в сіті павука між терновими гілочками.

Трохи помовчали. Коли Сергій помітив, що Романа заспокоїлась, спитав:

— У тебе діти є?

— Син, — повеселіла вона. Схоже, їй приємна згадка про нього. — Він — моя відрода на цьому світі. А в тебе?

— Донька. Красуня й розумниця, — з гордістю сказав він.

— А ми могли б мати спільних дітей, — задумливо прошепотіла.

— Так ще не пізно, — Сергій знову почав її пестити та вицілювати.

— Жаданий мій, ти мене з розуму зводиш. Який ти гарячий.

— Знудився за справжнім коханням...

І знову карколомний політ над степом, і навколишній світ розтанув, і тільки жагучий шепіт:

— Милий...

— Мила...

Вони довго лежали біля тернику на зім'ятих траві та халаті під високим яскраво-блакитним небом, взявшись за руки. Навколо все так же гуділи джмелі та бджоли, перелітаючи від квітки до квітки. Може, задрімали, а може, просто забулись. Лагідне передвечірнє сонце торкнулось далекої лісосмуги.

— Сонечко моє, а ти б погодився заради нашого кохання залишити свою сім'ю? — раптом обізвалася Романа.

Сергій, схоже, не чекав такого запитання. Він аж здригнувся від несподіванки. Хотів швидко відповісти, та в горлі звідкись узявся ком. Довелося кахикнути.

— А ти? — в свою чергу спитав він.

— Я спитала перша. Втім, скажу — хоч зараз на край світу з тобою, — і палко до нього пригорнулася.

— А як же твій син? — уникав прямої відповіді Сергій.

— Я візьму його з собою, — рішуче прошепотіла у саме вухо Романа. — Ти не проти?

— Звісно, ні, — якимось неохоче погодився він. — А як ти подивишся на те, щоб з нами жила моя донька?

— Навряд чи дружина тобі її віддасть, — теж уникала прямої відповіді Романа.

— Ти права. Не віддасть. Бо для неї донька — найбільша цінність на світі.

— Як для будь-якої матері.

Вони знову лягли горілиць, поглядами заглибившись у передвечірнє синіюче бездоння неба. Уже не тримались за руки. Між ними на витолочену траву впали перші тіні від квітучої запашної трави. І джмелі та бджоли уже не гули навколо них — полетіли до своїх домівок. Романа тихо зашебетала:

— Мені так хороше, як з тобою, ніколи не було.

— Мені теж.

— Я після цього не зможу лягти в ліжку зі своїм чоловіком, — вона повернула голову в його бік.

Сергій продовжував незмигнуто дивитися в синяву.

— Тебе ж ніхто на це не присилує, — обізвався він після короткої паузи.

— Воно то так. Але що ж то буде сім'я, Сергійку? — мовила ще тихіше, але, видно, в її грудях здіймалась хвиля розпачу.

Сергій замість того, щоб її заспокоїти, вибачаючись, сказав:

— Я обіцяв доньці сьогодні допомогти вирішити задачку з фізики...

— А мені так не хочеться їхати додому. Я б хотіла ще отут залишитися, — завважила вона, ніби не чула його слів.

— Але ж все одно доведеться відправлятися, — спокійно і, як здалося Романі, майже байдуже сказав Сергій і чмокнув її в щоку.

В тому цілункові вона не відчула тепла. Сіла й тихенько потягнула край халату з-під Сергія.

— Ясно. З тобою все ясно, любий, — рука її затремтіла.

Він притримав її свою прохолодною долонею, намагався заглянути в очі. Та вони були прикриті довгими віями.

— Я хотів би з тобою ще зустрітися, — Сергій намірився її обняти, та вона запротивилася.

— Ти хочеш мати мене за коханку? — спитала прямо.

— Та що ти! І в гадці такого не мав! Але ж, сама розумієш, для утряски всіляких сімейних проблем потрібен час, — Сергій все ще прагнув її обняти. Потягнувся губами до грудей.

Та Романа, мов ужалена, підхопилася.

— Відвернися! Не гоже задивлятися на чужих жінок, милий, — наказала вона й відступила до терника. І тут в очі кинулися тернові шпичаки під рясним листям. Швидко зодяглася.

— Сонце моє, відвези мене додому, — повернулася до Сергія й вимушено всміхнулася.

— Звичайно, звичайно, — швидко згодився він, застібаючи сорочку. — Мені здалося, ти образилась. Все буде гаразд, кохана.

— Поїхали! — тепер уже вона його підганяла. — А то мене синок заждався.

«Ява» глухо забухкала в передвечірній степовій тиші. Романа зручно вместилася позад Сергієвої спини, вхопилася за ручку. Він лівою рукою торкнувся її зап'ястя, потягнув до своїх грудей — аби вона його обійняла так, як удень на шляху до терника. Та вона спокійно, але твердо вивільнили руку і взялася за ручку.

— Так надійніше, — прошелестіли її уста.

І помчали вони через поле до села. Обабіч пахли досягаючі пшениці, починали свої хори невга-

мовні цвіркуни. На кряжу він вимкнув двигун, і «Ява» докотилася аж до великого гранітного каменя біля її двору. Сергій глянув на те місце, де колись поклав записку, через яку вони розсталися. І на душі стало тоскно. Він відчував себе винним.

Вона якось кумедно простягнула йому долонька. Так прощаються давні друзі, а не закохані.

— У мене таке відчуття, буцімто ми бачимося востаннє, — і криво всміхнулася.

— Не кажи так! Краще назви мені твій номер телефону. Я обов'язково подзвоню. І ми про все домовимося, — в його голосі боролися відчай і надія.

— Навіщо, милий мій Сергійку. Нам було так добре! І так гарно ніколи більше не буде. Бо ми не вільні люди. Ми одружені. За помилки юності треба розплачуватися. А рвати при зустрічах щоразу душу на шматки — це, значить, мучити один одного, — Романа ніжно помахала пальчиками, різко відхилила масивну дерев'яну хвіртку, беззвучно зникла за нею.

Йому, сидячи на «Яві», захотілося знову написати записку й покласти під камінь. Але на цей раз з вибаченнями. Однак під рукою не знайшлося ні клаптя паперу, ні авторучки. Він камінцем надряпав на брилі номер свого телефону. Кілька разів натиснув на сигнал, сподіваючись, що Романа ще вийде. Пискливий звук пронизав тишу. Довго ждав. Але ніхто не з'являвся. Сергій запримітив: в її вікні погасло світло. Він зняв ногу з гальма — і мотоцикл покотився з гірки вздовж села так тихо, що жодна собака не гавкнула.

Його та Роману все далі розділяла темна глуха ніч. А над головою насмішкувато переморгувалися зірки.

6 березня 2013 року

Любов на трьох

— Прошу до вагону! Займіть свої місця! Через п'ять хвилин елетропотяг рушає! — біля вагону загукала дзвінкоголоса провідниця в форменій сорочці з погонами та темній спідниці.

Леонід, стрункий юнак з довгою темною шевелюрою й сірими очима, перед тим, як піднятися у вагон, вхопив валізу, наспіх чмокнув Надійку в щоки, погладив її товсту довгу косу. Вона ж, збентежена розставанням, обхопила його рученятами, заплющила карі очі, притислася всім тілом і зашепотіла:

— Дзвони мені, будь ласка, щодня. І повертайся якомога швидше. Я так тебе кохаю.

Уже зі свого купе Леонід помахав їй одними пальцями, по-хлоп'ячому задер ніс догори і жартома показав язика. Вона стояла й гадала, що б те значило. Чи так він намагався її розвеселити, чи, може, хотів сказати: впіймала облизня? Неприємний жест. Врешті розцінила його як невдалий жарг. Інакше й не могло сприймати її любляче серце. Вона справді дуже кохала свого Леоніда. Якось у найсолодші хвилини, розчулена поцілунками, зізналася, що ладна за нього життя віддати. Тоді він ще міцніше її обійняв і мовив, що не вартий такої жертви, йому досить того, щоб вона його просто самовіддано кохала.

Надійка постояла на пероні, доки останній вагон зник за поворотом. Байдужі рейки, як дві змії, вилискували на сонці. Поряд гамірливо перегукувалися дратівливі пасажири. Додому йти не хотілося. Там на неї чекала самотність, що неабияк дошкульяла, та старенька матінка. А коли Леонід поїхав, то здалося, що все навколо поблякло, втратило сенс. Та ще отой дразливий язик спокою не давав — як насмішка. Спіймала себе на думці, що не зовсім довіряє коханому. Хтозна, як він там, на водному курорті, себе вестиме. Раптом стріне кращу за неї? Повернеться й скаже: «Розлюбив. У мене інша є». Що тоді їй, нещасній, робити? Стрибнути з отого перехідного містка на рейки під потяг? Подумки назвавши себе дурепою, Надійка, ні на кого не дивлячись, повагом подалася пероном вздовж колії на привокзальну площу, де на кожному кроці таксист пропонували свої послуги.

Та раптом її окликнув знайомий голос:

— Надіє! Зажди, будь ласка!

Вона часто забликала, роззирнулася. До неї, оминаючи людей, поспішав друг дитинства Дмитро. Хоч він був вищий від багатьох у натовпі, та помахував рукою високо на головою — щоб помітила. І щиросердо усміхався, в синіх очах буяла радість, а в голосі тепло й ніжність.

— А я на тебе чекаю! Прошу до моєї вітчизняної іномарки (так він завжди величав свою сіру запорізьку «Славуту»). Он вона там, в кінці стоянки, — обережно взяв Надійку під ліктем і повів поміж автомобілів.

— Звідки ти цього разу дізнався, що я тут? — насторожилась дівчина.

— Це мій секрет.

— Знову шпіонив? — на її гарне личко лягла тінь невдоволення.

— Яке це має значення. А чому ти така сумна та кисла сьогодні? Нездоровиться? — Дмитро намагався зазирнути в її очі, та вона, помітивши це, відвертала личко в протилежний бік.

— Дмитре, ну, яка тобі різниця, що в мене на душі чи в голові? — Надійка починала нервувати.

— Мені є діло до всього, що пов'язано з тобою, — все так же весело відповів юнак, відкриваючи передні дверцята. — Куди тобі?

— Звісно, додому. Куди мені ще? Там на мене мама чекає.

І вже кермуючи широким проспектом, не зводячи погляду з дороги, він запропонував:

— Може, десь спинимося, зайдемо до кав'ярні, погомонимо?

— Про що?

— Про нас з тобою.

— І тобі не надоїло за мною бігати? — сердито спитала й насупила брови.

— Ні. Бо я тебе люблю, — просто й відверто сказав юнак.

— Смішний. А якщо я тобі накажу не лізти в моє життя...

— Я не послухаюсь. Бо я тебе кохаю. Ти ж бігаєш за своїм Леонідом. Тому що любиш. То ж не забороняй і мені впадати за тією, кого я люблю. Ти краще розкажи, чом така хмарна та бліда? Аж боляче на тебе дивитися.

Дмитро розповідав про всяку всячину, аби хоч трохи розважити Надійку, відволікти від гнітючих

думок. Та так і вибралися за місто. Вона відмовчувалася та тільки на знак згоди хитала головою, думаючи про своє. При цьому її каштанова коса погойдувалася на високих грудях. А потім, не зводячи погляду з дорожнього полотна, визивно сказала:

— А я вагітна!

Дмитро від такої несподіваної новини крутнув рулем, збавив газ і причалив свою «Славу» на узбіччі. Вийшов з машини, запалив цигарку, пройшовся вздовж дороги, потім швидко повернувся і, хряснувши за собою дверцятами, поклав лагідну руку на плече Надійки.

— Що ж, ти не перша й не остання опинилась в такому стані. Це природно.

— То ж на біса я тобі така здалася? — все так же вперто дивлячись крізь вітрове скло, зі злістю мовила дівчина.

— Як мені вчинити — то моя справа. А ти що, не рада такому щастю? — Дмитро узяв її руку в свої. — Таке призначення кожної жінки — народжувати майбутнє.

— Та не хоче він цієї дитини! — Надія раптом схилилася на руку парубка й гірко заридала. — Не хоче! Став мене уникати.

— Якби кохав, то не уникав. Він грається з тобою, як кіт з мишеням. Мабуть, обіцяє одружитися? — на вилицях юнака грали нервові жовна, та він намагався бути спокійним.

— Сказав, що не одружиться, якщо я не зроблю аборт, — вмивалася сльозами Надійка. — І дав мені час — до свого повернення з курорту.

Раптом Дмитро ухопив її за обидві руки, струснув і випалив:

— Ти йому не потрібна! Кинь його!

— Та як же це! Я його кохаю! Ти це можеш зрозуміти?

— Тоді чому плачеш? Якщо любов нещасна, то не любов! То пародія на неї! Залиш його! Чи він тебе застрахав? — тормосив її Дмитро.

— Боюсь зостатися самотньою, покинутою, спустошеною. Та ще з дитиною.

— Та що ж то за любов, коли людина плаче?! От що, вислухай мене! Вислухай мене до кінця. Прошу, не перебивай. І подивись в мої очі — вони ніколи не обманюють, — Дмитро своїми долонями ніжно взяв її щоки й повернув до себе. — Слухай мене уважно. Виходь за мене заміж! Я тебе справді люблю. Ніколи тебе не ображатиму, не зраджуватиму, не брехатиму.

— Ти при своєму розумі? — запручалася дівчина. — Я вагітна. Чи до тебе це не доходить?

— Я просив не перебивати, — продовжував Дмитро, не випускаючи її руки з своїх долонь. — Ми виростимо нашого малюка. Ніхто й не дізнається про цю нашу таємницю. Я ніколи тобі й словом не дорікну. Бо це ж твоя кровинка. А, значить, і моя.

— Ти з глузду з'їхав, Дмитре! Пусти! — Надійка вирвала свої руки й затулила ними обличчя. — Звертаюся до тебе, як до лікаря: знайди гінеколога, який би зробив таку процедуру і тримав язик за зубами. Я дуже боюсь розголосу. Чого доброго, матінка дізнається. Для неї це буде страшний удар.

Дмитро якусь мить вагався, потім пригорнув її до себе й, погладжуючи плечі, косу, спину, примовляв:

— Я люблю тебе і згодний на всі твої умови. А з ним ти будеш нещасною. Він морочитиме тобі голову, хитритиме, мудруватиме. За мною ж ти будеш, як за кам'яною стіною. З часом і мене покохаєш. Все в твоєму житті буде гаразд.

— Якби він кохав мене так, як ти. Я була б найщасливішою жінкою на світі, — тяжко зітхнула Надійка. — А то тільки я його... — і знову розплакалася.

— В цьому твоя й біда. І моя теж, сонечко моє. Я в цьому світі тільки тобою й живу. Більше мені жодна дівчина не потрібна. І надіюсь, що моя Надійка стане колись справді моєю, — як міг утішав Дмитро. — Дивний у нас виходить трикутник: я тебе кохаю, ти — його, а він...

— А він мене. Принаймні, так мені здається, — Надійка обережно визволилася з-під його рук.

— Здається... Ти повинна бути впевнена на всі сто відсотків.

— То ти підшукаєш мені гінеколога? — дівчина засоромлено відвела від нього очі і вставилася в дорогу, що спускалася за пагорб.

— Ні! Я хочу, щоб наша дитина жила. З нами. І була щаслива. Подумай над цим. І знай, я завжди тебе любитиму, — Дмитро завів двигун, і машина плавно викотилася на дорогу.

— Я подумаю, — невпевнено мовила Надійка. — Тільки не підганяй мене. Добре?

— Як скажеш, — повеселів парубок. Брови його піднялися, в очах промінцями заблискала надія. Він натиснув на педаль — і «Славута» щодуху понеслася. Наче втікала від незгод та сумнівів, що залишалися позаду.

...А наступного дня Надійка дізналася, що Дмитро, повертаючись від неї, на автотрасі розбився на смерть. Зустрічний КАМАЗ вискочив на стрічну смугу і налетів на «Славути». Казали, що водій вантажівки заснув за кермом.

Надійка так перехвилювалася, що в неї стався викидень. Вона лежала в палаті, сновигала по стелі байдужим поглядом і звинувачувала себе в тому, що й вона якимось чином причетна до загибелі друга. Виходить, він постраждав через своє кохання до неї. Не відвозив би її — і не сталася б аварія. Її щоками текли крупні сльозини. Вона їх не витирала.

І тільки через тиждень по мобіліці подзвонив Леонід. Безтурботно й весело спитав:

— То ти зробила те, про що ми домовлялися?

— Сталося лихо. У мене викидень, — сухо повідомила Надійка.

— Може, це й на краще, — байдуже сказав він. — Я кохаю тебе.

— А я тебе розлюбила, — відповіла й натиснула кнопку.

Леонід ще кілька разів намагався зателефонувати. Певно, хотів вияснити стосунки або виправдатися, та Надійка зовсім вимкнула мобілку. Про що можна говорити з таким ненадійним?

Минуло півроку. Надійка заспокоїлась, вгамувала свої почуття. Тепер зустрічі з Леонідом згадувалися, як сон — далекий, наївний і, навіть, неприємний. А потім вона зустріла Максима. Він був повна протилежність Леоніду — широкоплечий, кароокий, з доброю щирою посмішкою під чорними вусами, за професією будівельник. Він оточив її ува-

гою і турботою, яких вона не зазнала від Леоніда протягом п'яти років. І за матір'ю доглядав, як за рідною. Через кілька місяців Надійка відчула, що саме такий чоловік і потрібен для подружнього життя. І коли Максим запропонував вийти за нього заміж, вона без вагання погодилася. Зразу ж після весілля він заходився будувати власний дім.

— У моїх дітей має бути власний дах над головою. Ти згодна?

Надійка зашарілася, підійшла і міцно пригорнулася до мускулистого плеча свого судженого. Вона почувалася щасливою.

28 квітня 2013 року

Сонячні горобчики

Він і Вона повагом, розглядаючись увсебіч, про-
стували вузькою доріжкою. Весняне сонце кидало
в їхні веселі обличчя жмутки грайливого проміння.
На ще голих деревах весело перегукувалися між
собою гомінливі пташки. Неподалік широкою ву-
лицею мчали авто, сердито передражняючи одне
одного. Він і Вона про все це безжурно теревенили,
сміялися. Як дітвора.

— Он уже мій під'їзд, — з сумом мовила Вона.

— Де? Не бачу, — Він зумисно відвернувся в про-
тилежний бік і здивовано підняв брови.

— Та он же, за старою високою тополею, — Вона
простягнула руку у бік свого будинку.

— А-а, це там, де сонце заходить, — Він узяв її
попід лікоть і повів у провулок, що огинав дім, де
Вона жила. Йому теж не хотілося розставатися.

Вона зрозуміла жарт і охоче гойднулася за
ним. Він узяв її долоньку в свою і, повільно сту-
паючи, перебирав її пальчики. Їй було так при-
ємно, що Вона перестала балакати. Вони ледве
переставляли ноги і чомусь боялися глянути
один на одного. Їхні пальці переплелися, а очі
наливалися якимось незбагненим промінням.
Ні, не сонячним, а внутрішнім, душевним, бен-
тежним. Не хотілося говорити, а лише відчува-
ти оті дотики.

Прямо перед ними прошуміла зграйка горобців,
вмостилася на кущик бузку серед зелених пуп'-
янків і голосно заперечалась. Пташки, кумедно
перевертаючись, намагаючись вирвати із дзьобика
одного горобчика маленький шматочок хліба.

— Які смішні ці сонячні горобчики! — Вона
дзвінко розсміялася.

Горобці вмовкли, наче спіймані на гарячому.
Тим часом сірячок, що тримав у дзьобі хлібець,
нишком вигулькнув з куща і загубився між голими
деревами.

— Комедія — як у ляльковому театрі. З крихти
зробили проблему, — погодився Він.

— Ой, а поглянь, яке бездонне блакитне небо, —
вигукнула Вона наче побачила його вперше.

— І справді! Так би й полинув! — Він теж уста-
вився у безхмарну височінь.

— Так гарно! І додому не хочеться йти, — щиро
зітхнула Вона.

Вони обійшли навколо її будинку.

— О, знову мій під'їзд. Тільки з іншого боку, —
ще раз зітхнула і тихо вивільнила свою долоню з
його п'ятірні. — І тополя, стоячи, пильнує, як учи-
телька з хімії під час контрольної роботи.

— Щоб бува ніхто не списав. Та марні її старан-
ня, — підхопив Він.

І вони лунко розреготалися з того дотепу. Вже
біля самого під'їзду під тополею Вона раптом по-
дитячому ображено накопилила губку і з сумом у
голосі мовила:

— Не хочу йти додому, — і відвернулася від
вхідних дверей, ніби вони винуватці їхнього розста-
вання. — Та що поробиш — треба йти.

— Так швидко час минув — як одна мить, — погодився Він, кивнувши головою.

Вона прочинила двері, ступила через поріг і зненацька зойкнула:

— А рюкзак! От забудько! — і стукнула долонею себе в чоло.

— І я про нього геть забув, — Він сіпнув рюкзак з-за плеча і подав їй.

Вона зробила крок до дверей, та знову повернулася до нього.

— Бачу, і в тебе пам'ять коротка, — її голубі очі світилися якоюсь глибокою таїною.

— Ти про що? — розгубився Він, червоніючи.

— Що ми вже дорослі! — тихо мовила Вона й опустила погляд.

Він наче чекав цього сигналу. Зашарівся. Із лівої нагрудної кишені куртки витяг червоне пухке сердечко.

— Це тобі, — і на обох долонях подав їй.

Вона обережно в руках тримала його сердечко на рівні своїх грудей. Часто дихала.

— Воно як живе, — ледь чутно прошепотіла, не зводячи з нього очей.

— Іншим і бути не може, — зніяковів і Він. — Воно твоє! Назавжди!

Вона нахилилася і чмокнула його в щоку. Він спалахнув, зніяковів, розгублено дивився прямо в її зіниці. На душі стало світло й радісно, наче сонце спустилося з неба до оцього під'їзду під оцю тополю.

— Дякую за все! — мовила спантеличено й розчулено. За мить шмигнула в під'їзд.

Він ще довго стояв, незмигтно дивився на оті лихі двері, що так швидко сховали її. Трохи відступив від під'їзду й почав очима шукати її вікно на шостому поверсі. Вона широко його розчинила й гукнула щосили:

— Не забудь — завтра контрольна з хімії!

Він вдячно помахав їй рукою. Мовляв, зрозумів. Дочекався, поки Вона зачинить вікно. Сердито глянув на високу тополю — справжнісінька «хімічка». А на ній цвірінчала все та ж невгамовна зграйка горобчиків.

Він і Вона були восьмикласники...

13 лютого 2013 року

Коли танцюють дельфіни

*Присвячую
онукові Дмитрику*

Полудень. Зелена бухта в Новому Світі. Високі хвилі, ламаючи гребені, сердито накочувалися на берег, гортаючи дрібну гальку та пісок. Десь на морі розгулявся шторм — і тут його відголоски, не-самовитий накат хвиль. Вони, здіймаючись та опускаючись, гнались одна за одною. На мілко-водді завихрювалися, піднімали з дна руду каламуть. Тільки відчайдушні пляжники насмілювалися зайти в море до пояса. Та й тих вода яро валила з ніг, осипаючи міриадами бризок. Дітвора вдовольнялася пінистими язиками, що вилизували пляж.

І раптом за півсотні метрів перед тією каламуттю почали вистрибувати дельфіни. Не менше десятка. Вони протяжно свистіли. Кілька секунд утримуючись на хвостах, повертали мордочки до людей на березі, швидко помахували плавниками, наче кликали на допомогу. В тому свистові — відчай, благання. Він проникав у душу. Тривога опановувала пляжниками.

Що так збентежило «людей моря»? Віктор і Володя до різі в очах вдивлялися у те водне кипіння. Не могли зрозуміти, чим викликана отака поведінка дельфінів. І майже поряд почули:

— Дивіться! Дивіться! Он дельфінчик біля самого берега!

Хлопці оглянулися на підлітка. Той показував рукою на воду.

Мале білобоке дельфіненя переверталось від ударів хвиль і, схоже, уже не мало сил протистояти водній стихії. Воно намагалося підірнути під хвилю, та марно. Дорослі дельфіни теж не могли нічим зарадити малюкові. І тому високо вистрибували та висвистували, звертаючись за допомогою до людей. А ті теж не знали, як визволити дельфіненя з тієї пастки.

— Ще трохи — і воно загине, — мовив Володя, не зводячи очей з нещасного.

— Що ж робити? — сам себе спитав Віктор.

— Давай якось зловимо його, витягнемо на берег, а потім випустимо на глибині, — запропонував Володя.

— Іншого виходу немає, — погодився Віктор.

І вони, пересилуючи хвилі, хитаючись і падаючи від їхніх ударів, кинулися до дельфінчика. Коли його торкнулися, він не протривав і, навіть, не виляв хвостом, тільки важко дихав та тихо фиркав. Малюк ніби зрозумів, що то його рятівники. А, може, дорослі дельфіни своїми посвистами підказали йому, як слід себе поводити в цій ситуації.

Віктор та Володя ледве дісталися берега, тримаючи на руках дельфінчика. На пляжі їх зразу ж оточили, спочатку дітвора, а потім і дорослі.

— Треба б його назад на чисту воду, — радив який чоловік міцної статури, у синіх плавках.

— Взяв би та й відправив, — дорікнув йому жіночий голос.

— Те ж мені порадиця! — чоловік образився і відійшов, сердито огризнувшись. — Буду я ризикувати життям заради якогось дельфіненяти.

— Гей, хлопці, ану швиденько вирийте в піску величеньку колобаню, наповніть водою, — розпорядився Володя. — Ти, Вікторе, прослідкуй, щоб цей малюк не задихнувся. А я піду до рибалок, попрошу човна — та й вивеземо його в море.

Четверо підлітків миттю енергійно взялися розгрібати пісок. Ще троє десь роздобули дитячі відерця й носили воду до ямки.

Володя щось доводив рибалкам в кінці пляжу, жестикулюючи руками. Видно, ті не хотіли ризикувати човном. Та Володя не відставав. Врешті один немолодий рибак з сивіючою густою бородою погодився, безнадійно змахнувши рукою, мовляв, чому бути, того не минути. І ощасливлений Володя повертався бігцем, грузнучи босими ногами в піску. Він радісно кричав здаля:

— Є човен! Несіть сюди малого!

Хтось дав Вікторові підстилку. Він витяг дельфіненя з колобані, акуратно загорнув і подався у бік човна. Рибалка, що погодився надати човен, сказав, що сам у море не піде, не той вік. І все радий, допомагаючи підтягувати човен до води:

— Ви, хлопці, тримайте човен впоперек хвилі, не підставляйте борт, бо й води нахлюпає, й перевернути здатна. Не хотілося б, аби через оцього дельфіненя й ви постраждали.

— Та не переживайте. Ми плаванням займаємося з дитинства, — заспокоював його Віктор, розсупонюючи дельфіненя та обережно кладучи на дно човна.

Віктор і Володимир спрямували човна проти хвиль, швидко вскочили в нього, ухопилися за весла з обох бортів. Однак за першим разом їм не вдалося перемогти водяний вал — він розвернув човна і витиснув на пісок. Вони знову розігнали човна. Але і вдруге їм не вдалося обхитрити хвилі. І тільки з третього разу вони перебороли одну хвилю, потім наступну, ще і ще...

На березі люди стояли, мов заворожені, дивлячись на той двобій парубків з морем. З іншого боку спостерігали дельфіни, намагаючись якомога довше утриматися хвостами на пінистих гребенях. Віктор і Володимир з усіх сил налягали на весла. Хвилі злорадно накидалися на човен, бризкалися водою, надсадно били в борти, прагли вирвати весла. Та веслярі повільно, але впевнено вели човен на чисту воду, де на них чекали дельфіни.

— Я утримуватиму човна, а ти випускай дельфінчика, — скомандував Володя, хапаючи й весло Віктора.

Віктор обережно підняв дельфінчика, ніжно погладив його чорняву голівку і, опускаючи за борт, проказав під шум хвиль:

— Рости великий! Сподіваюсь, і ти, якщо тонутиме людина, теж прийдеш їй на поміч і врятуєш, — і легенько відштовхнув дельфінчика від човна.

Наче зрозумівши його слова, дорослі дельфіни, вистрибуючи, закивали головами, весело посвистуючи. Певно, так вони обіцяли виконати побажання людини.

А змучене дельфіненя кілька секунд непорушно полежало на воді й захитало хвостом. До нього підскочило двоє дорослих дельфінів — певно, бать-

ко й матір. Вони своїми тілами підтримували малюка, що ледь чутно попискував, відводячи подалі від човна. Решта дельфінів закружляли, виринаючи й пірнаючи, навколо човна. Вони широко роззявляли пащеки, клацали язиками, насвистували якусь веселу мелодію. Потім разом наполовину зросту вихопилися з води, хитаючи плавниками, наче аплодували. І знову пірнали та глибоко вискакували над поверхнею моря. То був хоровод, танок радості й подяки, якого не побачиш в жодному дельфінарії.

Віктор і Володя, утримуючи човна поперек хвиль, теж їм підсвистували, намагаючись копіювати. І виходила дивна спільна пісня людей та дельфінів — неповторна, задушевна, нечувана. А пляжники на березі теж дружно плескали в долоні, дехто посвистував, а дехто гукав «Ура-а!».

То було спільне свято.

Хвилі все ближче зносили човен до берега. І коли він уткнувся в пісок, його господар кинувся до Віктора й Володі, став щиро обіймати:

— Які ж ви молодці! Я б охоче взяв вас у свою риболовецьку команду!

Хлопців оточили пляжники, вітали та прихвальновали, як героїв.

А дельфіни ще довго танцювали на хвилях, радуючи людей. То було чарівне видовище. Дельфіни уміють дякувати за добро.

26 червня 2013 року

Розділ III: «НА МЕЖІ НЕПІЗНАНОГО»

Повернення з іносвіту

Повість

— Та не вірю я, що є життя після смерті! То все вигадки екстрасенсів, колдунів та шаманів — щоб залучити клієнтуру і мати з того зиск, — у розпал суперечки на цю тему, піднявшись над святковим столом, вигукнула іменинниця, вчителька мови та літератури Лана, чорнява молодичка з великими, широко поставленими очима і привабливою зачіскою в'юнкого волосся. — Не вірю, хоч убийте! Життя ось воно — поряд у всій красі! — І вона артистичним жестом вказала на все, що бачила в кімнаті. — Реальні шампанське, страви на тарелях, телевізор, нарешті ви — мої вірні подруги! І, ясна річ, мій любий чоловіченько Микола та синочок-дошколярик Івасик. Інший світ поза межами мого сприйняття — то самообман звихнутих на цьому людей.

— Ой, не скажи, подруженько! — заперечливо похитала головою блакитноока білява фізичка Га-

лина, тримаючи в руці келих з шампанським. — Що не кажи, а є й інший — невидимий світ. Треба приклади? Будь ласка. Ми електричний струм не бачимо, а він нам освітлює життя. А електромагнітні хвилі дозволяють нам дивитися телепрограми, теревенити до одуріння по мобілці? То що — не іносвіт? І сонячне проміння ми теж не бачимо, а дізнаємося про нього, коли припече, скажімо, на пляжі.

— Дівоньки, так хочеться на канікули! — сидячи на дивані, потягнулася до хрусту в плечах огрядненька чорнявка — вчителька історії Тетяна. — Гайнути б оце до моря під оте саме невидиме проміннячко. Благодать! Хоча б швидше!

— Як відпускні дадуть, то й поїдеш! — завважила тендітна, з довгою до пояса русою косою Наталка, торкнувшись рум'яними устами келиха. — А як ні, то будеш загорати на дачній ділянці посеред огірків та помідорів. Ото й увесь курорт! Лані в цьому плані простіше — у неї чоловік військовий, зарплату вчасно отримує. Вона може сподіватися на реальну відпустку, а не на умовну. У неї трохи інший світ. Ех, чи й собі заміж вийти за якогось полковника або генерала?

— Помрій! Він тебе уже чекає отам, за поворотом, — пожартувала Тетяна, кивнувши за вікно.

— От і ви ненароком згодились, що життя — штука реальна: то все, що можна почути, побачити, помацати. Переконала я вас? То ж бо! — хизувалася своєю обізнаністю перед подругами Лана.

— Зажди! А чому це тобі в голову збрело побазікати про життя після смерті? — насторожилася Галина.

— А хтозна. Прийшло — і все. Наче з неба впало. Та Бог з ним! Давайте краще дружно хильнемо за моє і ваше здоров'ячко! — і Лана простягнула келих для цокання.

— Та ні, такі теми випадково не навертаються, — заперечила Галина, підставляючи і свій келих. — Може снилося що?

— Давайте вип'ємо, а потім я розкажу сон. Еге? — погодилася Лана.

Вчительки дружно здійняли руки з шампанським над столом і разом тихо видихнули традиційне:

— За нас гарних, розумних та кмітливих — ура, ура, ура! — і стоячи осушили бокали.

— Лано, то що тобі все таки приснилося? — зручніше вмошуючись на дивані, нагадала Галина.

— Якась дурниця, — почала Лана. — Відверто кажучи, й розповідати не хочеться.

— Розкажуй, може, щось толкове й ми порадимо, — наполягала Галина.

— Гаразд. Чому бути, того не минути, — Лана поставила на стіл свій келих. — Уявляєте: сниться буцімто я розмовляю з померлим дядьком. Він мені дорікнув, що я забула свою рідню, а потім махнув мені рукою, щоб я тьопала за ним. Я й побрела. Він спочатку вів через густі хащі, потім через кладовище. Я страшенно боялася, оглядалася на всі боки. Мені здавалося, що то не хрести на гробках, а чийсь руки, довгі та кістляві. І коли показалося світло, дядько розтанув у густому тумані. Куди він мене привів — хтозна. Мені стало так страшно. Я й проснулася...

Запала тиша. Подруги розмірковували над отим Ланиним видивом. А тоді Галина, розтягуючи слова, стривожено мовила:

— То попередження з потойбічного світу. На тебе чекає якийсь випробовування. То ж перш ніж щось почати, слід добряче продумати. Береженого Бог береже.

— Мені призначили курс крапельниць для поліпшення імунітету. Замучила алергія. Завтра збиралася й розпочати. Лікарі давно наполягають, та я все зволікала, відтягувала до дня народження. То, може, відказатися? — Лана обвела розгубленим поглядом подруг.

— От саме відмінити лікування й не потрібно! Здоров'ячко перш за все! — порадила Тетяна.

— Ні в якому випадку! — додала Наталка. — З медициною треба дружити. Хоч вона у нас не європейського рівня, та все ж якась гарантія від нещастя.

— А як же сон, дівоньки? — насторожилася Лана.

— Забудь! Мало що присниться! Він з іншого виміру. Тим більше, що ти не віриш у подібні бабусині казки. Краще давайте ще раз пригубимо за нашу Лану, за її здоров'я та імунітет. За всіх нас щасливих і нещасних! Ану, подруженьки, підставляйте бокали! — весело гукнула Тетяна й потягнулася рукою до високої темно-зеленої пляшки.

— Життя — не дивлячись ні на що, все таки гарна штука. То ж дай, Боже, усім нам дотягти до виходу на пенсію, а потім ще років тридцять після того! Будьмо! — Наталка високо підняла свій келих.

Пролунав дзенькіт і тихе традиційне:

— Ура, ура, ура!

Наступного дня після уроків Ланин чоловік Микола, майор батальйону зв'язку, на своїй «копійці» привіз її від школи до лікарні.

— Може, мені тут зачекати? — спитав.

— А як тебе в частині кинуться? Нащо тобі зайвий клопіт, — заперечила Лана. — Ти, Колю, їдь. Коли звільнюся, зателефоную. Тоді й забереш мене, — вдячно помахала чоловікові.

— Чомусь у мене душа не на місці, — усміхнувся він у відповідь. — Може, почнеш приймати крапельниці пізніше?

— Не хвилюйся, крапельниці — це ж так просто. Та й перед лікаркою не зручно. Що вона подумає: ходила, добивалася — і раптом закапризувала. Все буде добре, любий! — вона легко захлопнула дверцята автомобіля і спостерігала за ним, аж доки не зник за рогом багатоповхивки.

Легко східцями піднялася до вестибюля лікарні. Завважила незвичайну метушню в коридорі.

— Заждіть хвилинку, — чергова медсестра делікатно взяла її за лікоть, повела до стіни, даючи до рогу каталці, накритій білим простирадлом.

Лану пересмикнуло. Неприємна й небажана стріча. Вона зрозуміла: під простирадлом мертва людина. І відвернулася. Каталка прокотилася мимо, обдавши запахом медикаментів.

Медсестра так же чемно провела Лану до палати. Там дві санітарки закінчували міняти постіль, ретельно розгладжували простирадла. Лана підозріло поглянула не те ліжко, що їй запропонували.

— Отут ми й займемося процедурою, — сказала медсестра, вдаючи веселість та спокій. — Знімайте верхню одіж і лягайте зручніше.

В груди Лани чомусь закралася неясна тривога. Подумала: то через ту каталку... Завжди боляче й бентежно знати, що хтось пішов в іносвіт. Та що поробиш, так влаштований земний світ. Вона пригадала оті балачки з подругами на дні народження про те, чи є життя після смерті. Їй стало ніяково за свої переживання. Перед тим, як лягти, вона чомусь вийняла маленьке кругле люстерко й поклала під подушку.

Медсестра легко, майже безболісно підключила її до крапельниці. З хвилину поспостерігала, як реагує пацієнтка.

— Все добре? — перепитала.

— Наче гаразд. Спасибі, — усміхнулася Лана.

З коридору донісся зичний жіночий голос:

— Усі на планерку!

Медсестра невдоволено забурчала:

— Ох, і надоїли оці планерки — гірше пареної ріпи. Та доведеться йти. Після неї я до вас загляну, — і тихо зникла за дверима.

Лана дивилася на флакон на стійці крапельниці. Прозора речовина зменшувалася ледь помітно. Нараз їй стало не по собі. Їй здалося, що обличчя наливається, тужавіє, перед очима замелькали різнобарвні кола. Вона машинально потяглася рукою під подушку за люстерком. Глянула в нього — й отетеріла. З люстерка на неї дивилося одутле лице, очі нагадували вузькі щілини. Жахнулася. В голові запаморочилося. Вона випустила з руки люстерко. Ще провела долонею по щоках, що нагаду-

вали холодець. І втрачаючи свідомість, почула несамовитий крик медсестри:

— Лікаря! Негайно лікаря! Пацієнтці зле!

Скільки отак лежала — не відала. Аж раптом вона опинилася... під стелею палати. Дивне відчуття легкості — наче стала пушинкою. Такі польоти вона відчувала хіба що в снах на повний місяць. Помітила, як вбігли лікарка, завідуючий відділенням. Вони схилися над її тілом, про щось гомоніли, віддавали команди медсестрам, здійснювали якісь незрозумілі маніпуляції, намагаючись оживити її, Ланине тіло. Встромляли шприци. Щось тикали під ніс. Навколо шум, метушня, знервованість. Так їй отут, під стелею, принаймні, здавалося. Їй було хороше, спокійно і весело. Вона, навіть, подумала: навіщо їм отак клопотатися?

І тут вона помітила довгий голубуватий прозорий тунель, що тягнувся крізь стіни, стелю та дах у бездонне фіолетове небо. В кінці його — коло лагідного сяйва. Від нього погляду не відвести. Чаруюче світло, такого вона ніколи раніше не виділа і не відала про його існування. Чим вище вона піднімалася, тим воно ставало ширшим і яскравішим. Перед нею, мов у калейдоскопі, замигтіли події, які колись пережила, власні радощі та печалі.

Вона глянула вниз: її тіло і медики над ним віддалялися, ставали маловиразними, крихітними. І чим вище вона піднімалася, тим більше нею оволодівало блаженство.

Раптом до неї долинув різкий крик чоловіка Миколи. Його терміново викликали з військової частини. Він, терпеливий і гордий, плакав, спостерігаючи за лікарями. Певно, зрозумів, що їхні зу-

силля марні. Став у кутку на коліна й заблагав до Всевишнього:

— Боже милостивий! Поверни мені мою дружиноньку! Я сам рано осиротів, і не хочу, щоб така ж доля спіткала мого малолітнього сина! Господи, прости, помилуй і збережи мою рідну Лану!

А потім Микола, піднявши догори обличчя, звернувся до Лани, простягав угору руки і молив так, наче бачив її у високості:

— Ланочко, жіночко моя мила, повернися! Я тебе люблю! Синочок наш тебе любить! Подруги тебе люблять! Ти нам потрібна на цьому світі! Благаю тебе, не залишай нас! Будь з нами завжди!

Почувши це, Лана спинилася у своєму леті тунелі. Їй стало жаль чоловіка й сина. Дуже шкода. І коли Микола ще раз простяг долоні до Творця, вона відчула, що почала спускатися вниз. Все виразнішими виділися їй і лікарі, і власне тіло, яке вона залишила. Проте повертатися не хотілося. За неї те робили милосердя та доброта.

Все нижче та нижче. Ось уже й її тіло. Вона вже збиралася увійти в нього, та воно не впускало. Вона ще зробила кілька спроб. Марно. Таке враження, буцімто тіло, в якому вона прожила двадцять п'ять років, зайняте, закупорене, замкнене. Ким? Як таке могло статися? Врешті вона втямила, що в її тіло вселилася інша душа, забарикадувалася в ньому зсередини. І зрозуміла чия — тієї медички, яка померла на тому ж ліжку перед її приходом, і тіло якої, накрите простирадлом, вона стріла в коридорі лікарні.

Лана в розпуці так і застигла знову під стелею. Щось кричала, жестикулювала, металась палатою,

просячи всіх присутніх допомогти їй зайняти власне тіло-домівку. Та її ніхто не чув, не бачив. Бо її душа, як і кожної живої істоти, для звичайних людей була невидимою, безголосою.

...Ланине тіло оживили. Її повіки сіпнулися і повільно піднялися. Лікарка Лідія Петрівна, бліда й змучена, в вузьких окулярах під білим ковпаком, тихо мовила:

— З поверненням з іносвіту. Я така щаслива, що мені вдалося врятувати ваше життя, — і зауїмілася, мов дитина. — Це неймовірне блаженство — коли вдається витягти з лабет смерті людину. Та ще після набряку Квінке. Таке буває раз на тисячу випадків. Я рада за вас. І чоловік буде несказанно радий. Він так щиро за вас молився. Я зараз же йому повідомлю таку довгождану звістку. Він чекає в коридорі. Слава Богу! — тричі перехрестилася і вийшла з палати.

...Справжня Лана зрозуміла, що в земному світі їй уже робити нічого. Її тілом заволоділа інша душа. Це справедливо чи несправедливо? Відповідь — у Бога. Можливо душа тієї медички ще не виконала свою місію на Землі, і Всевишній розпорядився подовжити саме тут її вік і тому віддав їй Ланине тіло.

Лана заспокоїлась, перестала сновигати палатою. І коли відсторонилася від цих клопотів, їй знову стало легко, як тоді, під час лету тунелем. Вона ще раз подивилася на своє тіло, прошепотіла: «Живи довго й щасливо». На прощання помахала долонею. Та це бачила лише вона. Всі інші, навіть, не здогадувалися про її присутність і почуття. Бо вона стала безтілесною. І, піднявши зір догори,

Лана знову крізь дах тихо полинула до світла в кінці тунелю...

А нова Лана... В чужому тілі відчувала себе, немов у клітці. Роззиралася навколо. Все ніби знайоме: лікарняна палата, медики. Та боялася й слово мовити — тепер у неї все інше: голос, погляд, жести. Вона на знак згоди лише злегка моргала повіками всім, хто клопотався біля неї.

— Не хвилюйтеся, тепер ми вас швидко поставимо на ноги, — пообіцяла лікарка.

Невдовзі у двері постукали. На порозі палати постав чоловік з хлопчиком — обидва у білих халатах, з великим пакетом яблук, мандаринів, груш і букетиком яскравих весняних квітів. Лікарка кинулася їм назустріч, замахавши руками:

— Тільки не це! Нам лишень додаткових алергенів не вистачало. Все це потім, потім, коли ваша дружина повністю виздоровіє. Залиште фрукти в коридорі.

Чоловік у формі майора слухняно розвернувся, поставив пакет на підвіконня в коридорі і, пропустивши вперед сина, увійшов до палати, не зводив стривожених очей з Лани.

Вона ж дивилася на них здивовано, наче бачила вперше.

— А от і ваш чоловік з синочком! — весело сповістила лікарка, відходячи вбік.

Лана довго роздивлялася їх. А очі все дужче округлювалися. Заїкаючись, вона злякано прошепотіла:

— Це не мій чоловік. Мій цивільний, а не військовий. І старший за віком. І хлопчик не мій. У

мене два сини. Вони дорослі, — тихо проказала, нервово задихала й відвернулася.

— Дружинонько моя люба, невже ти не бачиш — це ж ми: я — твій Микола, а це наш Івасик, — чоловік ступив до її ліжка і хотів присісти поряд на стілець.

— Та ні! Навіщо так жартувати! Я ж при своєму розумі! — різко випалила Лана й затулила очі долонями.

Микола чомусь подумав, що це вона його розігрує. Раніше вона любила над ним піджартовувати. Він витяг з кишені невеличку фотокартку. На ній він на руках тримав Лану у весільному вбранні. І подав дружині:

— Ось подивися, які ми тут гарні й щасливі.

Вона кілька секунд прискіпливо розглядала фото, потім кинула на підлогу.

— Що за фокуси! Ці люди ніякого стосунку до мене не мають! — розсердилася вона. Й потяглася рукою під подушку, помацала, не знайшла те, що шукала, й запитально глянула на лікарку. — Де моє люстерко? Подайте, будь ласка, моє люстерко!

Микола перевів погляд на лікарку. Та стонула плечима. А потім легенько стукнула долонькою себе в чоло, заглянула в тумбочку і звідти подала люстерко. Лана різко вхопила його, піднесла до обличчя й щосили вигукнула:

— Та це ж не я!

Руки її тремтіли. Вона ще двічі глянула в скельце, з її очей покотилися сльози.

— Це не я! Мене підмінили! Поверніть мені моє обличчя! — і забила в істериці.

Лікарка кинулась до Лани, стала заспокоювати, махнула кистю Миколі й Івасику:

— Ідіть, ідіть в коридор, їй потрібен спокій, — і веліла медсестрі дати Лані снодійне.

Трохи згодом лікарка вийшла до Миколи та Івасика, пояснила:

— Так буває після клінічної смерті. На якийсь час настає амнезія. А вам наказ: будьте терплячі та ввічливі, щоб вона не говорила. Допоможіть їй повернутися у цей світ.

Микола з сином відвідували її щодня. Приносили Лані сімейні фотографії, знімки подруг та знайомих, розповідали, хто на них зображений. Вона погоджувалася. Проте в душі не визнавала їх ріднею. Вважала це черговим розіграшем. І все чекала, коли до неї прийдуть справжні її сини та чоловік. Та вони не йшли. Забули про неї? Чи з ними щось трапилося? Дивно, протягом цих днів ніхто з її рідні не навідався. Що б це означало? Може, вона справді помиляється? І її сім'я — це Микола та Івасик? Ці сумніви та роздуми не давали їй спати ночами. Медсестри, ніби розуміючи її стан, давали снодійне.

А то якось навідалися її подруги-вчительки — так вони себе представили: Галина, Тетяна, Наталка.

— Ти що, голубонько, нас не впізнаєш? — жартома спитала Галина. — Бачу, залежалася ти тут. Тобі слід якомога швидше в школу, на уроки. Там ніколи буде копирсатися в своїй душі та почуттях.

Лана визнала їх за подруг, та коли почула про школу, здивовано прошепотіла:

— Яка школа? Я — медик. Розумієте?

— Ну, ти, Ланочко, не можеш без жартів! От що значить — потрапити до лікарні! Перекваліфікація настає миттєво, — розсміялася Галина.

Лана примовкла та уважно слухала, про що щебетали вчительки. Про підготовку до випускного вечора, про літні канікули: де хто відпочиватиме чи працюватиме. Хоч мало що розуміла з тих розповідей. Та вчительки їй подобалися, і вона не проти була називатися їхньою подругою, делікатно всміхалася, киваючи головою.

— Ну, ти тут не залежуйся! Твої семикласники скучають за тобою, — на прощання сказали вчительки.

Скоро стала підніматися з ліжка. Її переселили в загальну палату. Окрім неї, там ще було троє хворих. Як пояснила лікарка, тут вона менше заціклюватиметься на своїх проблемах, спілкування — для неї теж ліки. І тут проявилися здібності, про які раніше Лана й не підозрювала. Якось спостерігаючи за Ілоною, ще молодою жінкою років тридцяти, вона спитала:

— У тебе запалення сідничного нерва? І невелика міжхребцева грижа?

— Та ні, тільки сідничний нерв спокою не дає. А за грижу мені ніхто й слова не сказав? — відповіла Ілона, хапаючись за попереки.

— А ти попросись на томограф, щоб переконатися, — порадила Лана.

Через два дні Ілона повідомила:

— А ти була права — у мене справді міжхребцева грижа. Що ж робити? Як не одна болячка, так інша.

— Твої недуги саме від неї.

— І як ти дізналася?

— Сама не відаю. Але я все те побачила.

— Ти що людина-рентген? Чи екстрасенс? — недовірливо спитала Ілона, пильно придивляючись.

— Ні, я лікар, — впевнено сказала Лана.

— А твої шкільні колеги, які недавно провідували, говорили, що ти вчителька мови та літератури, — Ілона здивовано блимала карими очима.

— Це їхня справа. Вони не можуть без витівок, — віджартувалася Лана.

— То що ж мені робити з тією грижею? — Ілона знову вхопилася за поперек.

— Ану, лягай на живіт, — скомандувала Лана.

Вона провела відкритими долонями над її попереком кілька разів — щоб переконатися, де місце ущемлення. Потім потерла долоні, ніби хотіла їх зігріти. Їй дуже хотілося допомогти цій молодій жіночці. Вона, наставивши руку над місцем болю, зосередилася — і сама буда вражена: з середини її долоні на поясницю Ілони хлинув потужний золотистий потік променів. Вона його бачила.

— На попереку ніби жарини лежать — така теплінь, — мовила Ілона.

— Потерпи трішки, — Лана не відривала долоню ще кілька хвилин. А потім відвела руку й різко стріснула, наче щось хотіла струсити. І наказала Ілоні: — Полежи спокійно. Потім розповіси про всі свої відчуття.

Ілона була в захваті. Спина не боліла.

— Ти моя рятівниця! Справжня чарівниця! — захоплено повторювала вона, погойдуючи стегнами.

— Не так різко. Дай спокій своїй поясниці хоч днів на три, — попередила Лана. — Бо ж болячки здатні повертатися.

Ілона, схоже, обмовилася про це лікарці Лідії Петрівні. Та не довго думаючи, завела Лану до свого кабінету:

— Є серйозна розмова.

Лана гадала, що лікарка дорікатиме їй за таку самодіяльність. Одначе, ні. Вона попросила розповісти про всі свої відчуття до і після повернення з іносвіту. Лана до подробиць розказала. Уважно вислухавши, Лідія Петрівна мовила збентежено:

— Тільки хірург Ольга Тихонівна могла, не торкаючись руками, лікувати міжхребцеві грижі. Та вона, Царство Небесне їй, пішла від нас. Під час важкої операції її серце не витримало. І вона померла перед вашим приходом до лікарні.

Тепер уже Лані було з чого дивуватися. Вона спитала розгублено:

— То це я бачила її на каталці в коридорі? І я лежала на ліжкові, де вона померла? То це її душа увійшла в моє тіло? І тепер я — це вона? І мені передалися її медичні навички та знання?

— Дороженька моя, заспокойтеся. Все у волі Божій, — Лідія Петрівна ближче підсунулася до Лани, взяла її долоні в свої і лагідно гладила, заспокоюючи.

— Скільки ж їй було років? — спитала Лана.

— Шістдесят, — лікарка зрозуміла, що це може неабияк збентежити цю молоду пацієнтку, і додала: — Але душа в неї була, можна сказати, юна.

— А скільки у неї було дітей? — раптом спитала Лана.

— Двоє синів. Закінчили медуніверситет і працюють у нашій клініці. Але навіщо вам це знати? Ольгу Тихонівну з почесними поховали... Стійте! Ви що хочете сказати, що її тіло в землі, а душа... в вас? О, Господи! — брови лікарки різко сіпнулися вгору, вона була вражена власним здогадом.

— Не знаю. І ніхто цього не знає. Але схоже на те, — Лана вивільнила долоні і обхопила ними схилену голову. — Як мені з цим жити?

Помовчали.

— Може мені зустрітися з її синами? — спитала Лана. — І я їх упізнаю.

— Вони вже дорослі юнаки. Трохи молодші від вас. І якщо ви назветесь їхньою мамою... Уявляєте, яка може бути у них реакція, — розмірковувала лікарка. — Вам слід розпочинати нове життя. Тепер уже після клінічної смерті...

— Боюсь, — голос Лани тремтів.

— Якщо зважити на те, що душа — вічна субстанція, то велика ймовірність того, що ваша попередня душа знову втілилася, скажімо, в чиесь дитя, матиме нову оболонку і, можливо, ті ж якості, якими ви раніше володіли. Придивіться, — переконувала лікарка.

— Вам легко радити, — Лана ледве стримувалася, щоб не розплакатися. — А мені доведеться заново з усіма її родичами знайомитися, з чоловіком спілкуватися... Ви уявляєте? Навіщо мені такі випробування?

— Це тільки Творцеві відомо. Мабуть, такий у нього замисел, — розвела руками лікарка. — Ви візьміть себе в руки, напружте всю силу волі. Ольга Тихонівна була вольовою жінкою.

— І тоді всі зрозуміють, що в лікарні мене підмінили. Я сумніваюсь, що моя молода попередниця мала крутий характер, — заперечила Лана.

— Будьте, врешті-решт, дипломатом у цьому житті, — попросила лікарка. — В цьому ваше спасіння.

— Схоже на те. А вас, Лідіє Петрівно, я попрошу нікому про наші здогади та оцю розмову не розказувати, — мовила на прощання Лана.

Лікарка своє слово стримала: до цих пір ніхто нічого не знає про оте дивовижне перевтілення.

Наступного дня Лану виписали з лікарні. Микола приїхав за нею на своїй «копійці» з великим букетом білих троянд. Підхопив на руки і поніс — як на тому фотознімкові. Вдома її чекали подруги-вчительки уже за накритим столом.

— З поверненням тебе з іносвіту! — стріли її на порозі, щиро обіймали та цілували. Всадовили її на почесне місце — як іменинницю.

Микола відкоркував шампанське, набулькав у кришталеві келихи. І виголосив тост:

— Найдорожче, що в мене є, це — моя кохана дружина Ланочка і наш первісток Іванко, якого вона мені подарувала. Я зроблю все, що у цьому житті ти, моя люба, була найщасливіша на Землі!

Вчительки дружно дзенькнули келихами. А занозиста Тетяна напівжартома додала:

— А я бажаю, щоб наша Лана подарувала такому турботливому чоловікові, яким є Микола, ще одного синочка. Хоч я не проти, якщо буде дочечка.

Всі дружно засміялися з того жарту. А Лана схилила голову, поставила келих.

— Вибачте, дівчата, — і швидко вийшла. Зачинилася в спальні. За нею подався й Микола.

— Що це з нею? Я не хотіла її образити, — виправдовувалася, ніяковіючи Тетяна.

— Ну, ти ж і бовкнула! — з досадою дорікнула Наталка. — Гінекологи засвідчили, що вона більше не зможе мати дітей. А ти... Язик твій — ворог твій і наш!

— Та я ж...

— Краще мовчи та слухай, — сказала Галина.

Через кілька хвилин Лана повернулася в супроводі Миколи. На обличчі посмішка, в очах веселі іскри. Вона грайливо крутнулася перед подругами в новій сукні.

— Так ось чому ти так поспішно вискочила з-за столу? Подражнити нас обновками захотіла? Яка ж ти в ній гарна! — захоплено сплеснула долонями Галина. — Миколо, ти як офіцер добряче пильнуй: таку красуню можуть викрасти і твої локатори не завадять.

— Від нині це, навіть, інопланетянам не вдасться! — Микола міцно обійняв дружину за плечі.

Протягом зустрічі Лана з задоволенням слухала теревені своїх нових-старих подруг. Вони балакали про все на світі — що в голови приходило.

— А пам'ятаєте, дівчата, як ми на день народження нашої Ланочки сперечалися про те, чи є життя після смерті? — зненацька спитала фізичка Галина.

Подруги на неї зашикали. Та Лана усміхнулася і чітко вимовила:

— Нічого дивного. Воно таки справді є, дівчата! Особисто переконалася. Та якщо доля дала шанс

повернутися у цей світі, то за це слід дякувати Творцеві і жити в радості і любові. Я всіх вас люблю!

І всі весело розсміялися.

А восени після канікул Лана, соромлячись, попередила подруг:

— Мушу вас засмутити. Новий навчальний рік завершуватимете без мене.

— Ти про що? — насторожилася Галина.

— Завагітніла я. Так що вибачайте, — і почервоніла.

— Як я сказала, так і сталося, — Тетяна кинулася обіймати подругу. — Це я напророчила! А ви сумнівалися. Ти, Ланко, за клас не переживай. Твої, тепер уже восьмикласники, без нашого догляду не зостануться. Молодець! Учїться, подруженьки!

Лана ж, інколи наодинці погладжуючи живіт, замислювалася: «То хто ж стане матір'ю оцього малюка: двадцятип'ятирічна чи шістдесятирічна жінка? А раптом душа попередньої Лани в нього втілиться». І сама собі відповідала: «Для нього немає значення. Йому важливо, щоб у нього була мати, турботлива, з доброю душею. Живі мають думати про живе. Я вже люблю тебе, мій малий».

11 квітня 2013 року — на свято Ордана:
поєднання Бога Світла Ора і Богині Води Дани.
м. Сімферополь

«Тарілки» під балконом

...Уже вкотре я намагаюся вставити ключ в замок велетенських зачинених дверей. Пробую ще й ще. Та все марно. А там же, за ними, таємничі сувої Хронік Акаші в безкінечному фізичному вакуумі, тобто Всесвіті. За ними, наскільки мені відомо, неймовірно світло, колір якого важко передати — від яскраво сонячного до фіолетового. В них вся інформація про кожного з нас — про те, що ми робимо, говоримо та думаємо. Мені вкрай треба туди. Тільки почерпнувши ті знання, можна реалізувати свої здібності в повній мірі, врешті-решт дізнатися про свою місію на Землі. Я вже все перепробував, та так і не визначив справжній шлях до істини. Він — в Хроніках Акаші. Надоїло тикатися із тупика в тупик. Я ж не хлопчисько, у якого все попереду. За плечима півстоліття. Правда, ще є сили. Та використати їх слід з толком, на користь собі й людям.

Я так і не підібрав ключ до тих таємничих дверей. Розчарований, пригнічений, вийшов на лоджію на шостому поверсі дев'ятиповерхівки, став навпроти відчиненого вікна і замріяно задивився у блакитне небо, що втягувало зір у свою безкінечну глибочінь. На пам'ять прийшли слова з пісні — «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю, чому я не сокіл, чому не літаю». Справді — чому? Майнув би у Всесвіт до тих незбагнених Хронік Акаші... А, мо-

же, їх не варто шукати в безвісті? Може, вони десь тут, поряд, варто лиш пильніше придивитися? Та скільки я не зорив у небесну голубінь, нічого не помічав — ні поблизу, ні в даліні. Правильно хтось радив: слід шукати ключик у собі. А це, виявляється, набагато складніше, аніж піти та купити його в магазині.

З грудей вирвалося важке зітхання відчаю. І тут я помітив неймовірне. Три сріблясті «тарілки» — одна попереду, дві позаду з боків — винирнули з-під сонця, дугою майнули над висоткою, що навпроти, безшумно причалили до мого балкону та й зависли над високими горіховими деревами. Мої лоджія та кімната наповнилися дивним світлом — біло-блакитним, переливчастим, рухливим, мов повноводний потік. І ніде жодної тіні — наче я опинився в іншому, нереальному світі. Навіть, у дзеркалі не видно мого відображення. Світло м'яко коливалося. Воно було таким проникливим, що я бачив на своїх кистях жили й кісточки, мов під рентгеном. Чудасія і жах одночасно!

І тут я почув чітку команду:

— Піднімайся на корабель!

Я покірно, мов привид, зробив кілька кроків. Тільки прохолода від лінолеуму, по якому ступав босими ногами, переконувала — це дійсність. Перед очима у вранішньому промінні вилискував масивний об'єкт, що нагадував перевернуту тарілку. І ніде ні шпаринки в тій посудині. А командирський голос продовжував:

— Не бійся, ми не заподіємо тобі нічого лихого. Ми дамо тобі ключ, що підходить до дверей від Хронік Акаші. Ти ж туди рвешся?

Я не міг втямити, як ця щільно закупорена «тарілка» могла говорити, полохливо проковтнув клубок, що підступив до горла, ледве розтулив рота і прохрипів:

— А ви звідки знаєте, чого я хочу? Ви хто?

— Ми ті, хто здатен тобі допомогти, — почув у відповідь. Звідки линув той голос — невідомо.

За мить бік «блюдця», мов ширма, переді мною розійшовся, утворився великий круглий отвір і з нього на підлогу балкону ліг ребристий сріблястий трап. За ним перед моїм зором постала простора кімната кольору кави з молоком, в ній жодної речі.

— Заходь! Не соромся і не бійся! Тільки ступай з лівої ноги, — припрошував твердо голос.

— Хіба я вас кликав? Я, навіть, не згадував про вас. Хоч і вірю, що НЛО існують. Але яке ви маєте відношення до мене? І взагалі-то люди переступають поріг правою ногою, — я подошвою правої ноги поторгав трап: чи справжній? Твердий і теплий на дотик. Значить, реальний.

З глибини «тарілки» донісся голос:

— Помиляєшся, ти нас звав? — переконували мене.

— Я вас, навіть, не згадував. Щось не пам'ятаю, — я відчув, як мої брови від здивування сіпнулися на лоба та там і застигли.

Та тепер уже насмішкуватий голос продовжував:

— Ти випромінював невдоволення нинішнім режимом, ладний протестувати, боротися за правду і справедливість. Ти шукаєш істину. А вона лише в Хроніках Акаші. Ми відаємо й про те, що, отримавши ті знання, ти ладен їх віддати людям, згур-

тувати їх проти несправедливої влади і створити ідеальне суспільство, де б панували рівність, братерство і мир. Саме таких людей, небайдужих, справжніх патріотів, ми шукаємо і ладні підтримати у їхніх намірах.

— І як це ви мислите здійснити? — я ніяк не міг змусити себе стати на трап.

— Ми сформуємо з них загони, а то й війська, дамо їм сучасну зброю. І вони зможуть здолати на світі зло й неправду.

— Але ж це знову призведе до громадянської війни. Таке вже було в нашій історії. І хто прийшов до влади? Чужинці — люди хижі, ниці, безграмотні й некультурні. Вони обдурили мій народ, пообіцявши землю селянам, а заводи і фабрики робітникам, захопили владу і стали знищувати тих же селян та робітників, козаків, інтелігенцію. І грабували все, що потрапляло під руки, навіть, церкви, та ховати ті багатства за кордоном. А незадоволених гнали в концтабори ГУЛАГу та на так звані виправні новобудови, найздібніших та наймудріших розстрілювали. Нам не потрібна ще одна нищівна громадянська війна. Вона призведе до ще більшого розорення й бідності. Приклад у нас поряд. Донедавна процвітаючі держави Лівія, Єгипет, Сирія, Ірак перетворилися на руїни. Кому це вигідно? То, може, то ваша робота — формування загонів бойовиків під виглядом незгодних? Мене ж, я так розумію, хочете використати як свого ідеолога, проповідника, який би піднімав народ на боротьбу за краще життя. Чи я помиляюсь?

— Але ж ти хочеш пізнати Хроніки Акаші?

— Звичайно. Мрія всього життя.

— А знаєш, що за все треба платити? І за ті знання, які ми тобі надамо.

— Тобто хочете сказати, що безкоштовний сир лише в мишоловці?

— Щось на зразок того.

— То хто ж ви врешті-решт? — я незмигну вглядався в отвір, сподіваючись побачити володаря голосу. Та там тільки голі стіни кольору кави з молоком. — Ким ви послані? Богом чи дияволом?

На хвилю запала тиша. Схоже, в «тарілці» радилися, як відповісти.

— Ми — місіонери космічної коаліції планетарних цивілізацій. Такого поняття як бог чи диявол у нас немає. Це ваші видумки. Ми зацікавлені в тому, щоб на Землі був єдиний уряд, а не безліч, як зараз. Тільки він здатен навести порядок і забезпечити спокій на планеті, яку розривають конфлікти. Нашій коаліції було б набагато зручніше співпрацювати з одним урядом, а не з сотнями. Ми б вам дали нові знання і технології, якими ви ще не володієте.

— І ними володітимуть ті, кого ви поставите?

— Це й без слів ясно.

— А решта народів і племен?

— Вони реалізовуватимуть ті завдання, який ставитиме наш уряд.

— Тобто ваша коаліція? І що ви вважаєте першочерговим?

— Якщо відверто, то Земля перенасичена людьми. Вона вже не спроможна всіх прогодувати. Ресурси вичерпуються катастрофічними темпами. Ми цього не маємо права допустити. Заради спасіння вашої унікальної планети...

— То що ж ви запропонуєте тому єдиному урядові, вами призначеному?

— Рішуче взятися за скорочення населення.

— Знову згадали теорію Мальтуса? Так її вже, певно, ваші ставленики намагалися реалізувати у моїй країні. Спочатку сотворили революцію, потім громадянську війну, розкуркулювання, колективізацію, три голодомори, розстріли без суду та слідства. І на завершення нацькували один проти одного два арійські народи — слав'ян та німців. Мовляв, нехай перебувають один одного. А хто нажився? Я підозрюю — ваші сподвижники. Вони стали мільйонерами, мільярдерами, трильярдерами. І, напевно, з вашої підказки управляють світом. Поки що підпільно. А ви, я так розумію, хочете їх легалізувати. Звідси й безкінечні війни, особливо в Африці та Азії. І одна за одною економічні кризи. Ви хочете показати народам, що тільки єдиний уряд здатен навести лад на Землі, встановити новий порядок. Ваш порядок! А чи це влаштує народи — вам байдуже.

— Ми цього й не приховуємо. Ми вважаємо, що тільки за такої умови ваша цивілізація зможе увійти в нашу космічну коаліцію. Ваше спасіння — у створенні єдиного світового уряду.

— За умови, що на Землі залишиться лише «золотий мільярд»? — Я все ще пильно вглядався в кімнату кольору кави з молоком, сподіваючись розгледіти невидимого співбесідника. Та не бачив. І це мене злило. А Хроніки Акаші... — Як я не здогадався, що то міраж, з допомогою якого ви хочете перетягти на свій бік довірливих та допитливих землян. Точніше — їхні душі. Щоб згодом використати

у своїх цілях? Хтозна для чого? Може, для розграбування нашої планети.

— Чоловіче, а тобі не здається, що ти надто багато задаєш запитань? — в голосі з «тарілки» чулося неприховане роздратування.

— Здається! — я майже вигукнув.

— Але ж ти бажаєш отримати знання із Хронік Акаші? Більше того, стати одним із членів «золотого мільярда»? То ж заходь на наш корабель. Хутчіш. Надто довго ми затрималися біля твого балкону. У нас іще багато адрес невдоволених. А ми тут розбазікалися, — голос уже не вмовляв, а нетерпляче наказував.

І тут мені чомусь спало на думку, що Бог, люблячий та милосердний, не може отак наказувати своїм творінням, серед яких і я. Він один володіє Хроніками Акаші. І сам передає ключі до них лише тим, хто у своєму розвитку доріс до їхнього розуміння. Схоже, я ще в те число не увійшов. Замість того, щоб вдосконалювати себе, я намагався підібрати ключ до тих скарбів знань. Та Всевишнього не обманути. Він все бачить і знає. То хто ж тоді оці пришельці, які хочуть управляти нашою землею цивілізацією? Зайди? Окупанти? Перевертні? Чи звичайнісінькі пройдисвіти, які прагнуть панувати над світом? Остаточної відповіді я ще не мав. Але підозри закралася. Навряд чи Бог послав би мені під балкон оці «тарілки». Мабуть, це витівки Чорнобога чи Люцифера — що одне й те ж.

Та все ж я, мов заворожений чи зазомбований, підняв ногу і вже хотів стати на той трап. Та почув різкий голос сина:

— Ти куди, батьку? Там провалля! Там смерть!

Я здригнувся. І проснувся. Син, тримаючи за плечі, тормосив мене. Я розкрив очі. Моя ліва нога вже зависла по ту сторону балкону. Внизу хиталося густе віття грецьких горіхів. Я жажнувся, відсмикнув ногу. Тільки на мить побачив: три «тарілки», блиснувши на сонці боками, розтанули за сусідніми багатоповерхівками. І донісся здаля все той же голос:

— Ми ще повернемося. Ключі від Хронік Акаші в наших руках!

— Батьку, ти хотів покінчити життя самогубством? Але чому? — син, обхопивши плечі, тягнув мене в кімнату.

— Та що ти?! У мене не було ніяких лихих намірів. Я лише хотів дістатися до Хронік Акаші, — як ні в чому не бувало, пояснював я.

— Які Хроніки! Якби я не нагодився, ти б уже валявся на землі чи висів на отих деревах, — гнівався син і руки його злегка тремтіли від пережитого.

— Вибач, що змусив тебе хвилюватися. Одначе Хроніки Акаші...

— Годі про них! Вони далеко й невідомо де, а ароматний чай поряд, — він всадовив мене на стілець, черкнув сірниками. Спалахнула газова конфорка. І за кілька хвилин зашумів, засвистів чайник. Сонце, немов грайливе дитя, заглядало у вікно. Долинав спів пташок через балкон. Починався звичайний земний день.

Та все ж той сон ще довго не виходив з голови. Якось я про нього розповів знайомій відунці Лані. Вона уважно вислухала й ледь чутно мовила:

— То теж реальність. Щоправда, паралельного світу. Але хто в ній господарює — питаннячко. При-

наймні, Богу для спілкування з людьми «тарілки» чи «блюдця» не потрібні. Значить, то інші сили. Не слід їм довіряти. А щодо Хронік Акаші, то вони самі перед тобою відкриваються, коли ти прийдеш Шляхом Праві до Всевишнього. А він пролягає через чистоту помислів, почуттів і вчинків.

З тих пір я й почав накопичувати в собі ці блага. Істина відкривається без усяких ключів тому, хто живе в любові та гармонії з собою та ближніми.

«Тарілки» більше не прилітали до мого балкону. Втім, як мовиться, «ще не вечір»...

22 квітня 2013 року

Привид у храмі

Повість

15 грудня 6724 року від Сотворіння світу або 795 (точна дата невідома) від Різдва Христового. Давнє сонячне місто Сурож. До 212 року його називали Сугдея — так захотілося грекам-колонізаторам. А коли його відбили руськолани, то повернули стару назву — так буцімто воно називалося ще з четвертого століття до нової ери. Величезне значення воно мало на Великім шовковім шляху, що пролягав з Китаю, Індії до Візантії, Русі та до багатьох міст Західної Європи. На виручені від торгівлі кошти руси спорудили на обривистій скелі міцну фортецю. Слава про те велике сонячне місто ширилася по всій ойкумені. І море, на побережжі якого розкинулося поселення, теж стали звати Сурозьким або Руським.

Саме в той світлий день у тихій скромній келії у льняній білій одежі лежав, під теплою вовняною ковдрою на канапі сивобородий старець — архієпископ Стефан, прозваний Сурозьким. На стіні навпроти велика ікона Ісуса Христа в яскравій золотій оправі.

— Покладіть мене на терасі так, щоб я бачив безкрає море, блакитне небо, а Творець краще видів мене, — він важко переривчасто задихав, в такт пишна борода то здіймалася, то опускалася, карі

вицвілі очі засльозилися від напруги. І коли канапу поставили, як він бажав, попросив двох монахів: — А тепер ідіть, діти мої. Хочу на самотині поговорити з Богом.

Відчував, сили покидають його. Одна за одною рвуться ниті, що втримують його душу на цім світі. Ще трохи — і Стефан постане перед Господом. Як Він оцінить його діяння та вчинки? Нічого не треба буде йому пояснювати — Вседержитель усе бачить, чує і знає, навіть думки. Зараз же Стефанові залишається одне — самому згадати гріхи зумисні та невольні і покаятися. Щиро покаятися.

Стефан спостерігав за сивими хмарками, що спроквола плинули з моря і зникали у блакитній високості над його головою. Отак і життя, метушливо клубочучись, прокотилося над світом і розтануло... І виділося йому...

...Ось він хлоп'ям разом з ровесниками на березі гірської річечки у своїй рідній Каппадокії. Дріботить хвильками голубе плесо. Йому дуже хотілося ступити на їхні гребені і пройтися по них. Чи це можливо? Звичайно, адже Ісус Христос ходив по морю. Було б лише велике, сповнене віри бажання. Стефан розбігся, спіткнувся об першу ж хвилю — і шубовсть з головою. Ще й ще раз. Інші підлітки, яким він розповів про Ісуса, — теж почали з розбігу кидатися на хвильки і з гиком зникали під ними. Скільки не пробували — марно. Нікому так і не вдалося хоча б на мить утриматися на воді. Коли вже вибилися із сил, один хлопчина, розпластуючись на теплому піску, махнув безнадійно рукою:

— Усе оте — твої вигадки. Людина не Бог — не дано їй ходити по воді.

— Та ні ж, то — істина, — затався Стефан. — Так Святе Письмо розповідає.

— То чому ж ти не витанцьовуєш на хвилях? — хихикав хлопчина.

— Бо мало знаю і мало вірю в силу та здібності Ісуса. Але обов'язково цьому навчусь. Ось побачите! — стояв на своєму Стефан.

А восени він подався до гамірливого Константинополя, який, здавалося, не вгавав ні вдень, ні вночі. Та світське життя його не цікавило. Він подався до духовної школи — там він збирався пізнати Божі істини, навчитися мудрості. Кожний свій крок, кожную думку він звиряв з Новим Заповітом. І ні на мить не сумнівався, що в ній Божа правда і справедливість — тільки вони здатні вказати йому шлях до Творця. І так з дня у день, із року в рік.

З радістю відчував: душа наливається незбагненною силою, перед нею зникають горизонти часу та простору. Він інколи за бажанням переносився до своєї Каппадокії, мовчки вештався поміж родичів, однолітків, з якими колись стрибав у річку. Він їх бачив, а вони його ні. Це було так смішно. Видіннями приходили до нього події, що відбувалися у найвіддаленіших куточках ойкумени. Стефан інколи бачив те, що станеться у майбутньому. І своїми одкровеннями неабияк дивував учителів. Відчував, що вони його, навіть, остерігаються — певно, не хотіли, щоб він дізнавався про їхні таємниці. Декому справді було що приховувати. Серед послухників немало й тих, хто випадково потрапив до школи, скажімо, за велінням батьків чи сподіваючись на легке сите життя за рахунок прихожан. Такі навчалися абияк, з-під палиці. Їхні

серця так і не відкрилися Богові і не прийняли Його в себе. Стефан пильно придивлявся до таких учнів, жалів їх, намагався допомогти стати на шлях правовірної християнської віри. Та не завжди вдавалося.

Втім, запопадливість і старання юнака навчителі духовної школи запримітили. По закінченні її прийняли в іноки. А невдовзі православний патріарх Герман висвятив на єпископа. Уже пізніше у трапезній при зустрічі він розповідав Стефанові...

* * *

...А було так. З першими променями сонця до вітальні маленького патріаршого дому біля константинопольського храму Святої Софії увійшли послі із заморського града Сурожа. Зняли високі шапки. У чеканні з побожністю розглядали ікони та розписи. Там і Рай, і Чистилище, і Пекло. І образ Ісуса Христа на повний зріст у пів-стіни у золоченому окладі. Здавалося, він бачить кожного наскрізь і знає усі помисли. Сурожани стояли, мов зачаровані.

Нарешті до світлиці зайшов патріарх Герман, низенький, худорлявий, трохи згорблений, на грудях великий золотий хрест. Гості вклонилися йому в пояс.

— Слава Господу нашому Ісусу Христу! — привітався Герман. — Що привело вас до Божої обителі?

Крок вперед ступив високий бородань, представився Мирославом, старшим посольства. Він чомусь хвилювався, м'яв шапку й загудів, трохи збиваючись:

— Високоповажний владико, від імені усіх міщан просимо ваше преподобіє направити до Сурожа нового єпископа. На жаль, попередній недавно почив, Царство йому Небесне. Без сповідника ми — як сироти. Смута у людських душах зароджується. Язичництво знов до міста підбирається. Сурожани дали наказ — без священика не повертатися.

— На все воля Божа. Раз Господь вас напоумив — так тому й бути. А от кого послати — заждіть до завтра, — коротко відповів Герман.

Це прохання християн таврійського Сурожа стало зненацька. На самоті Герман розмірковував: «Господи, кого послати?» Це для нього стало неабияким болиголовом. Адже Лев Ісаврянин, із давнього роду левітів, зійшовши на візантійський престол, стільки достойників понищив, розігнав та у темниці кинув — важко й перерахувати. І тільки за те, що вони святі ікони шанують, молитви біля них чинять та люд тому навчають.

Герман не раз питав сам себе: чию волю Лев виконує? Божу? Творець не може бути таким жорстоким. Якихось таємних товариств? Схоже на те. Не виключено, що то витівки Саваофа-Сатанііла. Хіба може істинно віруючий християнин так немилосердно розправлятися зі своїми братами та сестрами? Після єрусалимського Апостольського собору 49 року від Різдва Христового у християнстві майже все змінилося. Тільки-но апостоли Петро, Павло та більшість їхніх учнів прийняли мученицьку смерть, євіоніти разом з талмудистами почали переписувати Новий Заповіт. І вже не комусь іншому, а юдеям стали приписувати месіанську роль: там

вони з народу-богоборця стали «богообраними». Як таке сталося — важко сказати. Хоча, правди ніде діти: саме за намовою юдейських первосвящеників римські легіонери стратили Ісуса Христа. А потім на Нікейському соборі в 325 році такі ж заподали святих за пропозицією візантійського імператора Костянтина Великого вознесли Ісуса в ранг Бога. Люди повірили. І не тільки в Візантії, а й у всій Європі. То ж якщо Ісус був реальною особою, то чому його не можна зображати на іконах, фресках, у камені? Не чуто, щоб ще десь, окрім Візантії, колись християнства, за це піддавали тортурам. В жодній європейській країні немає такої наруги. Таке твориться лише у Візантії, яка першою визнала Ісуса Богом, надала християнській вірі статус державної й тим самим домоглася витіснення язичницького відичного православ'я звідусіль — не тільки з теренів сусідніх держав, а й з людських душ. Що здатні принести такі гоніння? Тільки розкол та послаблення християнства. Навіщо Леву Ісавру пиляти гілку, на якій сам сидить? Хто його в цьому переконав? Думається, ті ж таки «богообрані».

І привід знайшли — ікони їм не до вподоби. Дикість! Таке здатні чинити лише слуги Князя темряви. І імператор у їх числі? Таке не вкладається в голову. Що зосталося християнам? Тільки одне — втікати від наруги до інших країв, несучи Боже слово. Чимало перебралося до Таврики, особливо до Корсуня, Сугдеї, Корчева. Схоже, саме ті міста з часом можуть стати оплотом віри нашої на просторах Русі Скуфської.

Ці думи довго не давали спати Герману. А вночі привидівся янгол. Став на порозі його келії у біло-

му сьйливому вбранні, склав крила і проспівав речитативом:

— Завтра рано-вранці пошли отрока у потаємне місце до обранця Божого Стефана та постав його єпископом у Сурожі.

— Чому саме його? — уві сні спитав патріарх.

— Він здатний добре упасти ввірене йому стадо Христове й привести до віри невірних. Він непохитний у своїй вірі. І здатен устояти перед навалою іконоборців, — чеканив янгол.

— За якими прикметами я дізнаюсь про місце, де перебуває обранець Божий Стефан?

— Твій отрок відає з волі Божої. Він і приведе. Я й до Стефана посланий — щоб він раптом не виявив непослух. — І янгол розтанув, ледве Герман розтулив очі.

...Уже тридцять літ Стефан жив у пості та молитвах у далекому монастирі серед лісової хащі поміж високих гір. Молився за друзів та ворогів, праведників та грішників, добрих та злих. Просив у Творця для них прощення та спасіння. В одну з ночей постав перед ним у білому сьйві янгол Господній:

— Я посланий від Спасителя нашого сповістити тобі велику радість — піти до града Сурожа навчати людей вірі Христовій. Вранці патріарх пришле за тобою отрока і посвятить тебе, і направить туди архієпископом.

— Я готовий виконати будь-яке побажання Спасителя роду людського, нашого Господа Ісуса Христа, — з готовністю відповів Стефан.

— Господь з тобою! — янгол перехрестив Стефана і розтанув у пітьмі.

А наодинці Стефан спитав сам себе: що то за місто — Сурож? І перед його очима чітко, ніби поряд, вирізьбилися зубці величної фортеці на обривистій скелі над морем. А сім церков випромінювали над нею світло, відтісняючи темряву. Від того Стефанова душа возрадувалася, ще дужче запромінилася. І раптом на тлі того сяйва майнула чорна постать Лева Третього Ісавра у калюжі крові... В його, Стефановій крові. Яке жахіття! І зрозумів — на нього чигають тортури — майже такі, які довелося пережити Ісусу Христу. Та страху не було. Так має статись. «Спасибі, Господи, що посилаєш мені випробовування», — прошепотіли його уста.

І коли вранці перед ним з'явилися отрок і два пресвітери, Стефан узяв уже зібрану торбину, попрощався з братами, перехрестив їх і сказав посланцям:

— Ходімо швидше. Патріарх чекає. Хай нам Бог помагає!

Патріарх Герман зустрів Стефана з великими почестями. У найбільшій цареградській церкві в присутності парафіян та сурозьких послів висвятив його на архієпископа. Проводжаючи його з гостями до вітрильника, наставляв:

— Нехай в усіх твоїх помислах і діяннях, у часи неймовірних випробовувань не полишать тебе віра, надія і любов до Бога та людей. У цьому твоя міць. Ти вмієш слухати Бога. І він тобі підкаже, як чинити у найскладніших обставинах.

* * *

Сурож вразив його своєю величчю та розкішшю. Особливо портова частина. Під крутими скелями височіли дво- та триповерхові маєтки місцевої знаті під розлогими соснами та деревовидними ялівцями. Храми на сонці яскріли золотими куполами. А скільки суден біля причалу! Різних розмірів і форм. З Константинополя, Трапезунда, Херсонеса, Корчева, Феодосії, Венеції, Генуї, Царграду та міст Еллади, навіть з далекого Києва, Новгорода. На яких лишень мовах не розмовляє тут місцевий і торговий люд!

Та серед інших вирізняються алани гордим та суворим виглядом. Вони називали себе не інакше як прабатьками древньої Сугдеї. Греки тільки посміюються — вони в противагу запевняли, буцімто їхні пращури першими освоїли ці чарівні береги, збудували легендарний Афінеон. Він, за переказами, вважався ровесником Феодосії та Пантикапея. Колись розбоями та набігами змусили тутешніх аріїв-русів-скіфів покинути цей благодатний край, відійти у степову частину, а їхню столицю Суренж, місто Сур-Сонця, перейменували на Сугдею. Гоноровоито поводять себе таври. Хто-хто, а саме вони вважають усе узбережжя своєю вікопомною територією, а усіх інших міщан — прибульцями, своїми гостями, яких, втім, радо вітали, бо розуміли — то їхні статки. Хоч толком теж не знають про своє справжнє коріння.

Нерідко сперечаються на словах, а інколи й на кулаках доводять, хто старший на цій землі. А все тому, що занедбали свою минувшину, розгубили за сотні літ пам'ять про своїх пращурів. Через війни,

через відмову від попередніх вірувань. Ті ж алани-руськолани забули Віди, зійшли з шляху Праві та стали сповідувати нікейське православ'я. Як наслідок, втратили чимало власних обрядів, свят та звичаїв. Те ж саме спіткало й греків. І сьогодні вони краще знають історію єврейського народу, аніж власну. Та біда в тім, що більшість не вбачає в цьому лиха.

Стефан зрозумів цю особливість Сурожу. І не раз задумувався: що може поріднити таких різних мешканців цього славного міста? Особисто для нього ясно — тільки Слово Боже. Воно здатне вберегти мир та спокій у цьому різноплемінному місті та на його околицях. Але як донести його до цих людей, завоювати їхнє довір'я? Ще під час морської подорожі до берегів Тавриди, посланці розповідали страшні речі. Зовсім недавно тут скоїлася страшна різанина. Місцевий люд повстав проти хазарських завойовників. І тільки через те, що ті мечами насаджували юдейську віру. Тим самим породили лише ворожнечу та недовір'я. Звісно, таке не повинно повторитися. Тільки порозуміння здатне принести цьому краю процвітання.

Стефан швидко оволодів мовами місцевих жителів. Грецьку, латинську та перську знав ще з дитинства. Чимало довелося потрудитися, щоб розмовляти руською, таврською, хазарською. Навіть сам дивувався, як швидко це йому вдалося. І вбачав у цьому промисел Божий, його святу волю. Це неабияк допомагало у спілкуванні з вождями племен та громад, у тому числі й хазарським тудуном. Він особисто запрошував їх та їхніх одноплемінників на всі християнські свята. Вони в свою чер-

гу — на свої. І де б не був та що не робив, не вгавав переконувати, що Творець один у всіх, а Ісус Христос — його втілення на Землі. Він і лише він. Будь-які доводи відмітав, називав ерессю, гріхом, за які обов'язково наступить кара Божа. І просив не гнівити такими речами Всевишнього. На диво, це спрацьовувало. Вожді та їхні піддані погоджувалися зі Стефаном і все частіше навідувалися до християнських храмів.

Тільки одного разу з ним не погодився гість, дорідний, статечний, справжній витязь, з важким поглядом і з іронічною усмішкою, що ховалася під чорними вусами. Завітавши до храму Святої Софії, він, як і годиться, зняв гостроверху шапку, розправив довгого чуба, заклав його за ліве вухо, став під іконою Спасителя й почав уважно слухати та до всього придивлятися. Поява цього чужинця заінтригувала Стефана. То ж після служби та проповіді він підійшов до нього. Звернувся на руській мові:

— Ви хто будете? З якого краю?

— З Київ-граду я. Купець. Звуть мене Славе-ном — тобто той, хто славить Богів. Радий чути рідну мову від християнського священика. Не часто таке трапляється серед церковників, — кивком голови привітався киянин.

— То ж яких Богів ви славите з таким ім'ям? — Стефан поглядом нишком змів прочанина з ніг до голови. Якась внутрішня сила і твердість таїлася у всій його поставі.

— Мій Бог — Дажбог, Даючий життя Бог, а Спаситель — Бус Білояр, якого у Візантії називали Божем, антським князем, — спокійно і впевнено відповів Славен.

— Про Дажбога я вперше почув уже тут, — в момент посерйознішав Стефан. — Його нібито величають Сонце-богом. Чи так?

— І це знає шановний єпископ, — повеселів Славен. — Це означає, що тут, у Сурожі, ще пам'ятають слов'янських Богів.

— А от про Буса Білояра вперше чую. Це хто?

— Це наш Слав'янський Спаситель. Ще імператор Костянтин понад три сотні літ тому не раз повторював, що Ісус — це Бус для слав'ян і обидва вони сини Божі. Невже у Візантії не пам'ятають такі значущі вислови свого імператора?

Стефан підозріло глянув на Славена. Таке порівняння Господа Ісуса Христа з нікому невідомим Бусом його дещо спантеличило і насторожило. Воно пахло ересю. Та він за звичкою вирішив вислухати співрозмовника до кінця.

— Хіба можна знати все, що говорив Костянтин? Та й навряд він так міг сказати, — заперечив Стефан. — Адже всім відомо, що Ісус — не просто син Божий, а саме Боже втілення на Землі. А ваш Бож — це ім'я для мене ні про що не говорить. Я такого Спасителя не знаю. І дуже сумніваюсь, що він колись існував.

— Готи його розіп'яли на хресті. А з ним ще сімдесят братів, синів, воєвод — і теж на хрестах, — сказав Славен, намагаючись заінтригувати єпископа.

— Жах! І коли це сталося?

— В 368 році. Ще й триста літ не минуло з тієї пори, а нікейські християни домоглися, щоб люди забули про нього. Принаймні на теренах Західної

та Східної Римської імперії, — з докором сказав Славен.

— За що ж постраждав той ваш Спа... — Стефан хотів було сказати Спаситель, та вчасно спохватився і повторив: — Той ваш Бус?

— То довга історія. І вона напряду пов'язана з Сурожем, — Славен не полишав думки зацікавити єпископа. — Та я не смію забирати багато часу у такої зайнятої особи, як ви, — чемно вклонився Славен.

— Чому ж, службу закінчено. А ви мене зачепили за живе. Виявляється, далеко не все я знаю про минувшину цього сонячного міста. То, може, пройдемося понад морем та побесідуємо під шепіт хвиль, і ви заповните прогалини в моїх знаннях? — запропонував Стефан.

— З задоволенням! — погодився Славен.

Вони вийшли з храму і вузькою стежиною, обіч якої виструнчилися кипариси та тополі, повагом пішли до моря. За ними на невеликій відстані крокували двоє охоронців. Від берега повівав прохолодний бриз, наповнюючи місто свіжістю. На них кидали тінь руїни давньої руськоланської фортеці на високому обривистому мисі.

— Саме з неї, — Славен кивнув на строкаті мури, — й почалася одна з найкровопролитніших воєн на теренах Європи.

— Ви майстерно навчилися дивувати, — скося поглянув на нього Стефан. Схоже, цей чоловік відвертий, рішучий, по натурі правдолюб, ладен пожертвувати життям заради істини. Своїй інтуїції Стефан звик довіряти. — Далеко не кожний купець

на це спроможний. — Чому ж про це так мало відомо в Візантії?

— А нащо вашим імператорам правдива історія? — Славен намагався зазирнути в очі Стефана. — Вони змушують літописців подавати давні події так, як вигідно їм особисто. Навіть, бездарів возносять до небес. Тим самим заводять в оману як нинішній люд, так і прийдешні покоління. Хіба можуть невільні люди правдиво описувати те, що бачать, чують, думають, знають?

— Ні. Але це тема для іншої розмови, — різко обірвав єпископ. — Мені ж не терпиться дізнатися, чому саме Сурож став призвідцею, як ви кажете, страшної війни, про яку я й гадки не маю? Я не буду вас перебивати, а лише слухатиму.

Славен кілька кроків мовчав, наче розмірковуючи, з чого почати. А потім повільно, з притиском на кожному слові заговорив на зразок давніх сказань:

— Жила-була в Сурож-граді дівиця небаченої краси. Звали її Світлида. А через те, що була світлою, її звали Лебідь. І належала вона до прадавнього руського роду Білоярів. Її брат Бус в ту пору, в середині четвертого століття, керував величезною країною — Арійстаном. Вона розкинулася від Дунаю до Волги, Кавказу і Персії, від Варязького до Сурозького морів. Вплив її поширювався на східні землі аж до Китаю та Японії. А юна Лебідь обрала собі місцем проживання столицю Суренжані — Сурож. На той час тут ще її батьком Дажин-яром були споруджені величні слав'янські храми Сур'ї, Хорса, Ярили, де руси вклонялися своїм православним Богам. Тепер ці храми зайняті християнами.

При цих словах Стефан невдоволено наморщив чоло і, хоч обіцяв не перебивати, та не втерпів:

— От тільки не треба! Не треба все перевертати з ніг на голову! Ті храми руси добровільно передали християнській громаді!

— Вони були відібрані християнами, а волхви вигнані з міста, — стиха, але твердо заперечив Славен.

— Я такого не знаю, — різко відказав Стефан.

— Може, тому, що ви не тутешній, а присланий з Візантії. Та не в цьому річ, — поблажливо усмінувся Славен.

— Що ж, я в цьому розберуся. Однак храми тепер наші, і ми не збираємося їх віддавати, — примирливо мовив Стефан. — Вибачте, що я вас, юначе, перебив. Ви розповідаєте досить цікаво. Мовчу і слухаю.

Славен коротко розповів, що до тієї вісімнадцятирічної Лебеді посватався готський конунг Германарех, якому от-от мала стукнути сотня літ. Лебідь спочатку не погоджувалася на таких шлюб. Та її умовив брат Бус. Він, дбаючи про могутність Русі-Арійстану, хотів ще дужче зблизити два арійські народи — слав'ян і германців. Тим більше, що в ту пору чимало готських племен мешкало на підвладних йому землях. Та з того нічого доброго не вийшло. Германарех, зайнятий походами, залишив Світлиду, яку готи називали Сунхільда, під наглядом свого сина Радовіра. І це була його велика помилка. Лебідь і Радовір покохали один одного, у них народився синок. Дізнавшись про зраду, Германарех розпорядився повісити сина, а Лебідь розірвати кіньми. Малюка не чіпав. Бус Білояр, Слав'янський Спаситель, не стерпів такої наруги, зібрав

військо і повів на Германареха. Готи були розбиті, а сам конунг — тяжко поранений. Через кілька років сконав. Та його наступник Амал Венд виждав час, оточив загін русів на чолі з Бусом, взяв у полон і розіп'яв його та родичів на хрестах.

— Чому на хрестах — мені не зрозуміло, — закінчував свою розповідь Славен. — Руси-слав'яни, зрозуміло, почали жорстоко мстити готам, погнавши їхні полчища далеко за Дунай. Їм у цьому допомагали гуни, яких очолював Баламбер-Буримир, брат Буса по батькові Дажин-яру. Та пізніше, після кончини Буримира, гуни, відчувши смак перемоги, почали громити не тільки готів, а й самих русів, і ромеїв. Їхній вождь Атилла пройшовся з військом майже всією Європою, підбрався до Риму, та чомусь передумав його захопити. То була страшна війна і зароджувалася вона, так би мовити, отут, в Сурожі. Але у тих воєнних колотнечах слав'яни втратили власну відичну віру. Цим скористалася Візантія та християнські священники і нав'язали свою нікейську віру. І тим самим допомогли остаточно знищити відичну культуру. Як кажуть, завдання виконано. Чиє? Можна лише здогадуватися. Візантію теж використано. Після цього в Русі-Славії з'явилося рабство, работоргівля, неволя. Люди стали використовуватися як знаряддя праці, як засіб збагачення одних за рахунок інших.

Славен змовк, краєм ока спостерігаючи за Стефаном. Той раптом спинився і, дивлячись в упор, спитав:

— З твоїх слів виходить, буцімто християни винні в розпаді вашої слов'янської держави Арій-стану?

— А хто ж іще! Адже ваша релігія дбає не про спасіння людських душ незалежно від роду-племени, а виправдовує ганебні вчинки своїх імператорів, — Славен входив в раж, говорив все голосніше, з нотками обвинувачень. — При вас в Сурожі процвітає работоргівля. Якщо Віди забороняли мати рабів, то християнська церква затуляє на це очі, не бореться з цим злом, відмовчується.

— Знаєш що, молодий чоловіче, — перепинив його Стефан. — Говори, та не заговорюйся. Я вдячний тобі за те, що ти відкрив ще одну сторінку літопису цього славного міста, але ти переступаєш межу дозволеного. Не суди, то неосудний будеш. Ми наставляємо наших прихожан, щоб вони ставилися до ближніх, як до самих себе. І не наша вина в тому, що вони не дотримуються Заповідей Божих.

— Але ж усе починається з правителів. Якщо вони не дотримуються канонів, то прості люди й поготів. Хоча, як мені здається, істинно віруючих серед пересічних прихожан значно більше, ніж серед правителів та багатіїв, — палко доводив Славен, аж дехто з перехожих на нього оглядався. — Вожді — творці і прибічники рабства!

— Та де ти бачиш те рабство? — почав гніватися й Стефан.

— Воно поряд! Он там під стіною фортеці! — Славен ткнув вказівним пальцем поперед себе.

Там в тіні високого напівзруйнованого муру жваво гелготав натовп на різних мовах. На вузькому ґрунтовому майданчику, що трохи вивищувався, стояла гола дівчина, спереду її тіло прикривала легка напівпрозора накидка, притиснута довгою русою косою. Від сорому дівчина схилила голову,

ні на кого не піднімала очей. Тільки зрідка за командою свого продавця поверталася то в один, то в інший бік. При цьому чоловіки хтиво прицьмакували та гуділи, мов бики перед гоном. Обіч цієї красуні з одного боку стояло ще четверо дівчат, а з іншого — троє парубків зі зв'язаними руками й колотками на ногах.

Стефан і Славен підійшли ближче, спинилися за спинами чоловіків.

— Але ж серед отих продавців та покупців чимало християн, — порушив коротку мовчанку Славен. — А торгують вони людьми, які сповідують інших Богів, належать до інших племен. З ними ж християни, раби Божі, поводяться, як з худобою на базарі. Хіба це не рабство? Це дикість немислима!

Стефан, не зводячи очей з натовпу та бранців, двічі сердито стукнув жезлом об землю. До нього зразу ж прискочили двоє охоронців.

— Негайно сюди урядників! З загоном вершників! Розігнати оце зборище! А бранців звільнити!

Через кілька хвилин прискакали вершники, обступили торгівців, направили на них списи. Стефан попростував до натовпу. Вершники розступилися.

— Ви ганьбите своє місто! — він кивнув у бік оголеної дівчини та інших полонених. — Хто дозволив торгувати людьми?

— А ніхто й не забороняв, — озвався з гурту чорнобородий грек. — І хіба це люди? Це дикі варвари! Руси! Це бидло, худоба на двох ногах!

Стефан не чекав такого нахабства. На мить у нього аж язик заляк. Та він проковтнув ком, що

підступив до горла і, силою волі приборкуючи гнів, якомога тихіше спитав:

— Ти християнин?

— Аякже! Тут всі християни!

— То чому ж ти ставишся до собі подібних, як до скотини? Чому продаєш? — Стефан пронизував його поглядом карих очей.

— Та тому, що візантійські багаті, теж християни, з великим задоволенням купляють такий товар. Якщо їм можна, то чому нам — ні? — грек сміливо зиркав на єпископа.

— Ти та інші продавці живого товару зараз відпустите усіх бранців і відправите додому! — розпорядився Стефан.

— Та хоч зараз! Тільки хто нам відшкодує збитки? — несміливо спитав грек. — У нас є сім'ї і їх необхідно годувати. Це — наш промисел.

Славен став поряд з Стефаном і, прискіпливо обвівши всіх очима, голосно вигукнув:

— Я відшкодую! І всіх відправлю по домівках!

Запала мовчанка, тягуча, напружена, мов тятива. Оголена дівчина підвела на нього погляд. І здригнулася. Вона впізнала свого коханого Славена. Таки він її знайшов. Надія забриніла в її блакитних очах. Та вона не подала й виду, що знає його. А тільки ще тісніше притисла до себе накидку, ховаючи груди — це ж який сором стояти отак перед милим.

— То як, правовірні християни, ви згодні на такий великодушний крок? — Славен знову окинув зором натовп. — Ну, сміливіше! Ісус Христос все бачить і чекає на ваше милосердя!

— Тобі що, тридцять срібляників дорожче за долю людини? — напосів на грека Стефан. — Віддай йому бранців, а то прокляну!

Грек миттю кинувся до дівчини, на ходу швиргонував їй якусь подрану сукню. Та швидко пірнула в неї. Грек захопив її за руку, підвів до Славена. Потім мотнувся до четвірки інших дівчат, розв'язав мотузку, якою вони були зв'язані. Дивлячись на нього, із натовпу відколовся низенький чоловічок у чорному широкополому повстяному брилі і привів трьох велетів зі зв'язаними руками, поставив їх перед Славеном і Стефаном, витягнув, мов жебрак, перед собою утлу долоню:

— Такі в Константинополі коштують десять золотих. Віддаю за півціни — і ми квити!

— Юдей і тут торгується, — почувся з натовпу. — Боїться продешевити.

— Аякже! У мене велика сім'я, семеро діточок, їх же треба чимось годувати, — виправдовувався той.

Славен витягнув жменю золотих монет, поклав на долоню юдея:

— Тут вистачить не тільки твоїм сімом дітям, а й сусідським.

Юдей правицею чемно підняв чорного бриля над тім'я, скупю подякував і тут же сховався в натовпі.

— Ви вільні! — Славен звернувся до бранців.

Вони оточили його. Хлопці щиросердо обіймали, а дівчата плакали від радості.

— Дякуйте єпископу Стефану! — кілька разів радо гукнув Славен.

Бранці, приклавши руки до серця, тричі низько вклонилися.

— Хай вас береже Господь! — так же тричі Стефан перехрестив юнаків та дівчат. А тоді гукнув до охоронців міста: — Повеліваю — заборонити на теренах міста торгівлю людьми!

Головний урядник протиснувся до Стефана і тихо зашепотів:

— Якщо ми заборонимо, то купці подадуться на інші базари — в Феодосію, Корчев, Херсонес.

— За работоргівлю їх настигне кара Божа! Це невідворотно! Ясно? — голосно відказав Стефан і відвернувся від урядника. Той винувато вклонився й відступив убік.

Славен звернувся до Стефана:

— Є велике прохання — продайте нам четвірку коней, віз та виділіть супровід, щоб ми могли безпечно залишити Тавриду. Бо людолови можуть знову напасти.

— Гарзд. А цю ніч визволені нехай перебудуть у моєму маєткові, у кімнатах для прислуги, — порадив Стефан.

— Це великодушне рішення, — сказав Славен. — Якщо християнство стоятиме на сторожі прав людських, воно стане популярним серед народів. Інакше перетвориться на захисника людоловів. Я вам, владику, висловлюю велику подяку від імені батьків і матерів усіх отих нещасних. І від себе особисто — що допоміг мені визволити мою кохану, оту дівчину, за яку торгувалися ті нелюди.

Стефан від здивування широко відкрив на нього очі і весело засміявся:

— От відчував, що ти мене інтригуєш. Та не знав, з якої причини. Ти — великий хитрюга! Але благородний! Хоч ми й різних вірувань, однак разом

можемо чимало зробити для спасіння людей — тілесного і духовного.

— А почати слід з заборони рабства, як у наших Відах, — додав Славен.

— Сьогодні для нас це найскладніше, найболючіше завдання. Здійснимо його — і світ оновиться, як природа навесні, — погодився Стефан.

А вранці перед колишніми бранцями, які тіснилися на возі, він сказав Славену:

— І запам'ятай — мине ще пара століть, і Русія теж стане християнською державою.

— Дуже не хотілося б. Охрещення Русі стане її кінцем. Ми цього не допустимо. Нам влада самодержців і рабовласників, як у вас, не потрібна. Ми хочемо бути вільними і простувати Шляхом Праві, а не манівцями. А вашу доброту ми завжди пам'ятатимемо. Правда, братці?

Колишні полонені дружно гукнули з воза:

— Нині ви наш Спаситель!

...Згадавши цю дивну історію, Стефан Сурозький, дивлячись у небесну блакить, ледь помітно усміхнувся і подумав: «Добре б знову зустрітися з отим язичником, русом Славеном. Де він? Як слалося його життя з тією бранкою? Мабуть, народили купу діточок. Невже він і досі так любить свого Буса, як я Ісуса? Це його право. Справа не в тім, якому Богу вклоняєшся, а як шануєш та любиш людей. Бо всі вони творіння Божі». І знову спогади, немов морські хвилі, накопилися — не ті, що на глибині, чисті й прозорі, а ті, що б'ють у берег — брудні та нерадісні...

...Той випадок зі звільненням слов'ян додав Стефанові ще більшого авторитету і поваги. До нього

го звідусіль потягнулися люди — хто за порадою, хто за підтримкою. Невдовзі стали називати його не інакше, як владикою Стефаном Сурозьким. І пізніше, коли настав час обновляти найвеличніший сурозький храм Святої Софії, на поміч прибули навіть язичники. А опісля чимало їх побажало прийняти в ньому християнську віру.

Вожді племен нерідко запитували Стефана: чим він причаровує людей? А тим, казав, що він говорить так, як думає, а чинить так, як говорить, та клопочеться за них повсякчас, як за братів та сестер. У цьому йому Господь допомагає.

Сурож набував усе більшої слави на Великому шовковому шляху. Купці із близьких та далеких країн мали за честь привезти сюди чи придбати тут найрізноманітніший крам. Інколи навіть у чергу ставали, аби причалити. І приходили до храмів — хто молився, хто полюбуватися їхнім убранством. Частими гостями були купці сусідньої Русі, що прямували торговим шляхом «із варяг у греки».

* * *

Та все тривожніші вісті надходили з Візантії. Ще завзятіше бісився Лев Ісаврянин. Забувши про Слово Боже у своєму іконоборстві, він навіть непокірного патріарха Германа кинув до темниці однієї з своїх фортець, назвав його ворогом християнства. А на його місце без згоди святих отців поставив патріархом чужоземця-сиріянина Анастасія, такого ж запеклого іконоборця, як і сам. Мабуть, це їх єднало. Але ж імператор мав би розуміти, що, руйнуючи віру, він послаблює свою державу на догоду заздрісним сусідам. У нього ж під боком є інший

приклад. Хіба він не бачить, як вперто юдеї зміцнюють свою релігію на основі Тори та Талмуду? І не випадково. Схоже, вони хочуть усіх переконати, що саме вони — богообраний народ. А в такого народу має бути й віра, дана Богом. І таким чином вони ще й показують світові: християнство слабке — від нього одні чвари, гоніння, а то й війни. І це їм, слід зазначити, вдається. Тільки мета у них далека від Божої — отаким мирним шляхом вони прагнуть завоювати світ для Сіону. Такий план виношував ще Соломон зі своїми жерцями більш ніж за дев'ятсот літ до Різдва Христового.

А серед своїх сподвижників Стефан не раз говорив, що Лев Ісавр робить велику помилку, борючись з іконами. Бо ж Ісус — це реальна людина, яка стала Богом. Тож малювати ікони з його зображенням — не гріх. Як писав колись преподобний Іоанн Дамаскін, образ для неписьменного — мов книга для письменного. А в Візантійській імперії більшість населення не знає абетки, не вміє читати, сліпо довіряється священикам. Та в Лева Ісавра про це болить ні голова, ні душа. Складається враження, що він конче хоче зблизити християнство з іудаїзмом та ісламом, які завжди не визнавали ікон і негативно до них ставилися. Та, по суті, не про них він дбає, а про власні шкурні інтереси. Певно, вважає, що так йому буде легше поширювати свій вплив на арабів та юдеїв. Хоч не виключено, що все може статися зовсім навпаки. А знімаючи дорогоцінні ікони, мозаїки, фрески, статуї, імператор прагне поповнити свою скарбницю. Що це, як не грабіж серед білого дня. Такі дії викликають обурення у вірян. Уже були повстання в Греції, на Цик-

ладських островах та в інших місцях. Це підриває могутність Візантії. А Ісавру хоч би хни.

Розмірковуючи отак, Стефан ні-ні та й ловив себе на мислі: наближається й для нього час випробувань.

Якось після служби у храмі Святої Софії вийшов на вулицю — назустріч дві постаті у темній одежі, чорних капелюхах, зі смолистими бородами. Представилися посланцями Константинополя. Передали згорток грамоти з печаткою імператорської канцелярії. А на словах старший бородань, підбивши догори долонями капелюх твердо мовив:

— Нас послали їхні величності імператор і патріарх. До їхньої світлості дійшли чутки, нібито ви не виконуєте розпоряджень і продовжуєте поклонятися іконам та хресту, навчаєте цьому парафіян. Вони вимагають припинити таке неподобство.

Стефан окинув поглядом послів, розправив довгу сиву бороду. Тут же розгорнув послання. Довго читав. Потім насунив брови і випалив різко:

— Передайте патріархові та імператору, що в Тавриці цього ніколи не буде. Чуєте, ніколи! Я не дозволю моєму народові відступити від закону Божого в ім'я чиеїсь примхи!

— Примхи? — посланці презирнулися. — Та це ж повеління володарів світу! Так от, нам наказано, — навперобій заторохтіли, — щоб ви негайно прибули до Царгорода і дали пояснення особисто його величності.

— Хіба то справа імператора — давати вказівки, кому та як молитися? — зіронізував Стефан. — І у вас щодо цього теж не виникало ніяких сумнівів?

— От ви і спитаєте про це у їхньої світлості, — гнівно відказав один, блиснувши поглядом, як ножем. — Ми слуги. Що нам велять, те й зробимо. За нас імператор думає. А він — ставленик Божий на землі. Він нам платить за те, щоб його волю здійснювалася.

— А якщо він вам накаже вбити людину. Ви й таке вчините? — прижмурих очі Стефан.

— Для нас наказ володаря — закон. За всі наші гріхи він нестиме відповідальність перед Господом, — суворо відрізав старший.

— Дивна позиція. Далека від Божої, — навіть, Стефан розгубився — не чекав на таку відверто нахабну відповідь. — А чому вам, слуги, не подобаються ікони?

— Бо вони не подобаються імператорові. І взагалі ми — люди маленькі, малограмотні. Ми звикли вірити своєму повелителю, — різко обірвав неприємну для себе розмову старший бородань. — Коротше, завтра на зорі вирушаємо до Костянтинополя. В посланні, сподіваюсь, про це сказано. Візьміть з собою усіх священників — так велено. Там і їх наставлять на добрий розум та шлях істинний, — злобно вишкірився бородань, показавши гнилі зуби.

Стефан про себе відзначив: такі без крихти сум'яття розправляться будь з ким — на кого вкаже їхній хазяїн. Бо то слуги Диявола. То, виходить, і Лев з їхнього числа?

А наодинці довго розмірковував. Що має бути, того не минути. Така його доля, таке його призначення. А от щодо інших святих отців — зась. Взяти їх із собою — все одно що віддати до рук катів. Ісавр та Анастасій тільки цього й бажають — винищити

справжніх священників, людей мудрих та освічених, а на їхнє місце поставити несамовитих іконоборців. Це завдасть непоправної шкоди правдивому християнству у всій єпархії від Сугдеї-Сурожа до Алустона. І не тільки. По суті, це буде удар по всьому християнству в Тавриді. Яка віра прийде йому на зміну? Може ведизм, про який недавно натякав той дивний Славен? Скоріше за все іслам чи іудаїзм. Вони вже тепер завойовують усе більший простір? Здається, що саме це лежить в основі іконоборства. Таке враження, що Лев Ісавр — не християнин, бо він не хоче бачити образ Творця, а запопадливий слуга Сатаніїла. Противники ікон ніяк не хочуть второпати, що Царство Боже всередині нас — так гласить Святе Письмо. Але ж якщо це відчуття буде підкріплене ще й образом Спасителя, прихожанам легше уявити та прийняти в свої душі настанови Божі.

Ні, він, єпископ Стефан, відправиться до Царгорода сам. Про це увечері на раді Стефан сповістив настоятелям усіх сурозьких приходів. Молилися разом цілу ніч. А вранці гуртом зійшли на причал.

Імператорський гонець, побачивши священників, вдоволено потер долоні, розправив густу темну бороду:

— З вітерцем домчу вас через море до столиці. І поставлю перед ясні очі його величності.

Та коли на борт ступив лише Стефан, спитав розгублено:

— А вони?

— Вони нині тут потрібніші. Добрі пастухи не мають права залишати свою череду. А його велич-

ності і мене вистачить. Рушаймо! — Стефан бачив, як перекинулося обличчя гінця. Почув він, як той просичав крізь зуби:

— І за цей непослух з тебе спитається.

Гребці налягли на весла. Сурож танув у імлі: спочатку гора з фортецею, потім Пташина скеля, Чубата гора, Меганом.

— До зустрічі, браття і сестри! До побачення, Сурож! — прошепотів Стефан пересохлими вусами.

* * *

У Костянтинополі оті два посланці завели Стефана до просторої тронної зали. Куди не кинь оком — золото, діаманти, дорогі прикраси, награбовані, зведені зі всієї ойкумени. «Хіба може тут панувати істина?», — подумав Стефан, роздивляючись оте багатство. Імператор Лев Ісавр, недбало розвалившись на золотому троні, підозріло з-під насупленого лоба вдивлявся в пришельця. Поряд з ним стояв зіщулений патріарх Анастасій, смиренно поклавши тримаючи руки на масивному золотому хресті, та два царських радники з ножами на поясі.

— Ти хто? — суворо запитав Ісавр.

— Архієпископ Стефан Сурозький, — вклонився, як велося, на знак привітання.

— Знаю, що Стефан. І що сповідник. Та я інше хочу чути: чи відвернувся ти від ікон? — Ісавр грукнув скіпетром об мармурову підлогу.

— Як ти міг таке подумати, імператоре? — Стефан випростався, поправив хрест на грудях. — То був би уже не я, а... — і кинув насмішкуватий погляд на Анастасія.

— Я б на твоєму місці не поспішав з такою відповіддю, — Лев єхидно усміхався. — Пошанування усякої мазанини не додає тобі почестей. Хіба забув слова Святого Писання: не сотвори собі кумира та ніякого зображення того, що на небі і внизу?

— Чому ж, це я добре пам'ятаю, — Стефан уникав прискіпливого погляду імператора. — Як і те, що в Новому Заповіті Син Божий закликав полюбити Господа свого усім серцем, всією душею і всім розумом, а також — ближнього свого, як самого себе.

Ісавр вдавав, що не дочув останні слова:

— Якщо так, то відмовся від ікон — отих залишків язичництва. Адже навіть на Вселенському соборі ікони визнано диявольською підступністю, лукавством. Саме за них патріарха Германа Константинопольського піддано анафемі. А я попереджав його на зібранні Таємної ради. Не послухав. І нині молиться у в'язниці. І ти того хочеш? Ну, що тобі дає ота віра в ікони? Багатства? Ні! Хоча, знаючи твій авторитет, ти можеш бути одним із найповажніших людей в усій Візантійській імперії. Відвернись від ікон — і станеш правою рукою Анастасія. От він підписав едикт проти шанування ікон — і став патріархом. Тобі слід лише погодитися на відмову від ікон — і все. І ми подружимося з тобою, — імператор, вдоволений своєю промовою, знову розвалився в кріслі, пальцями лівої руки нерпляче затарабанив об поручень.

— А якщо не погоджусь? — Стефан очікуюче подивився на повелителя народів.

— Накличеш біду на свою сиву голову. Ти ж мене знаєш, — хихикнув імператор.

— Та наслухався.

— Повір, усе може статися, — насмішкувато провадив Ісавр, не зводячи погляду з Стефана. — Раптом упаде камінь з дзвіниці. Чи у морі хвиля змиє з судна, яким будеш повертатися до свого Сурожа. Або у келії задихнешся під час пожежі. На все воля Божа, — схоже, Ісавр насолоджувався погрозами.

Стефану набридла така словесна гра. І він, карбуючи кожний склад, вимовив твердо:

— Навіть якщо ти мене, імператоре, спалиш чи на шматки розірвеш, я все стерплю за ікони та хрест Господній. Та хочу тебе попередити: залиш іконоборство. А будеш продовжувати, то знай, ти — предтеча антихристів.

Лев змінився на обличчі. Побагровів. Гнів миготів у кожному його м'язі, рідка борідка затіпалася. Ніби ужалений, схопився з трону, затрясся, як у лихоманці. Зарепетував несамовито:

— Заткніть пельку оцьому ідолопоклонникові, оцьому невинному язичнику, лицемірному святоші! Як посмів мене, імператора імператорів...

До Стефана підскочив Анастасій, підбираючи рясу, і заволав пискляво:

— Ти образив не просто його величність. Ти всю імперію образив у його особі! Анафеми закортіло?

— До в'язниці його! — Лев в істеричці щосили гупнув жезлом по мармуровій підлозі. — Та щоб усі у палаці бачили, як імператор карає непокірних!

Двоє кремезних стражників, мов яструби, накинулись на Стефана, звалили на підлогу, били ногами до тих пір, доки той не знепритомнів. Потім ухопили за довге волосся і поволокли у двір, залишаючи кривавий слід.

Уранці знову Стефана привели до Ісавра. Той був у гуморі, жартував. Помітивши сповідника, підійшов як до старого знайомого, торкнувся страшних синців на його розбухлім обличчі:

— Ай-я-яй! Я ж казав, що з тобою, коли не зголосишся, усяке може трапитися. Так воно й вийшло. Хто б міг подумати, що ти, такий мудрий, спіткнешся на моїх східцях і отак понівечиш свій святий лик.

— Ти хочеш узяти мене у співучасники своїх злочинів? Мало тобі Анастасія? — Стефан ледве розтуляв рота, що нагадував рану.

— Мало! — ревно Ісавр, як справжній лев. — Анастасія знають лише при дворі. Ти ж у кожного мирянина на вустах — жива легенда. Відмовишся ти від ікон — тисячі відмовляться. Тихо, мирно, без крові та насильств. Невже ти цього не бажаєш своїм шанувальникам?

— Я за них і день, і ніч молюсь. Мене не стане — дух мій за них молитиметься та їм допомагати.

Імператор хруснув пальцями — в ту ж мить йому принесли ікону з написом «Деїсус». Ісавр демонстративно плюнув на неї. А потім підійшов до Стефана і знизу вгору заглянув у його очі, сповнені сліз:

— А тепер скажи, як ти посмів назвати мене предтечею антихристів? Я ж найдобріший із добрих, наймилосердніший із милосердних. Чи не так, патріарше Анастасію?

— Воістину так. Про це знають земля і небо. Про це відомо Господу нашому, — забубонів Анастасій.

— А ти не віриш, Стефано. Виходить, я антихрист? За що мені такий титул? За те, що я, як ніхто,

дотримуюсь кожної букви Писання? — Ісавр уже не говорив, а рикав.

— За те, що твориш діла, недостойні імператора. Жодна людина не дозволяє собі подібних безчинств! — Стефанів голос міцнів. — Ти хочеш силою страху змусити своїх підлеглих любити тебе. Це неможливо. Це — найбільша дурниця, яку вигадали ниці розумом. Людина перед людиною не повинна бути рабом. Ми — тільки раби Божі. А ти не Бог. Ти такий же смертний, як і всі.

— Ось ми які сміливі та праведні, — у гніві глузував Ісавр. А потів крутнув перед собою ікону, підняв і ще раз плюнув на неї. — Бачиш? І небо не розверзлася. І земля не тріснула. І меч кари не опустився на мою голову. І палац мій не розвалився. Бо ікони — це ніщо, фантазії художників, руками яких водив Люцифер.

— Скоріше він водив руками тих, хто рвав, різав, палив тисячі ікон, хто роздряпував фрески й мозаїки, розбивав статуї, — говорячи це, він незмигтно дивився на Ісавра.

— Правильно чинили! Язичників можна перевиховати, відібравши у них ідолів! — щосили викрикував і Лев, аж піна летіла з пащеки. Він майже вприпул підніс ікону до обличчя Стефана і загорланів: — Плюй! Я, твій імператор, наказую тобі: плюй!

Стефан наче задерев'янів. Потім сива борода його затіпалася, з-під розпухлих синюшних повік бризнули сльози:

— Господи Ісусе, Сину Божий, прости їм гріхи тяжкі, бо вони не знають, що творять. Дай їм розуму, очисти душі їхні від скверни, визволь із пазурів Сатаніїла, князя темряви!

— Плюй! — несамовитів імператор.

Раптом Стефан припинив ридання та молитву. Оглянув Ісавра з ніг до голови — наче востаннє. І заговорив, ніби розмірковував:

— Ворог Божий не достоїн царства. Як ще не осліпли очі твої і не всохли беззаконні руки твої! Та скоро Бог відбере у тебе царство! І припинить життя твоє! Це говорю я — архієпископ Стефан.

Лев з розмаху ударив його іконою по голові. Його тіпало. Мов звір, накинувся на слуг:

— Чому стоїте? Бийте його! Коня сюди! Приторочте до хвоста цього праведника і тягніть до в'язниці! Подивимося, як його виручатимуть ікони. Ні води йому! Ні хліба! На ланцюг — як собаку!

Як повелів імператор, так слуги і вчинили. Виволокли у двір, прив'язали до коня і потягли до темниці. Гадали, помре старий. Та він очуняв. Молився собі у темній самотині, посылаючи подяки Богові за випробування, які довелося пережити.

* * *

А через кілька днів Стефан почув знадвору незвичний шум та суєту. З фортечних стін тужливо гули труби. Стефан в уяві побачив: імператор Лев Ісавр лежить мертвий посередині тієї ж тронної зали в саркофазі. Найзапекліший іконоборець усіх часів спочив. Чи прийме Господь його душу у своє Царство Небесне? За такі гріхи немає прощення. Ще через місяць двері темниці розчинилися, спустилися двоє стражників, підвели з долівки:

— Велено тебе доставити перед очі нового імператора, його світлості Костянтина П'ятого Копроніма, сина Лева Ісавра.

Стефана повели в терми, одягли в нову одягу, нагодували.

І ось він у тронній залі. На тому ж імператорському троні з тим же жезлом у правиці сидів молодий вусань і приязно посміхався:

— Владико, у мене велика радість — народився син. Назвали ми його Лев-Хазар. Так захотіла моя дружина Ірина. Адже вона донька хазарського кагана із Корчева. Ще до заміжжя начулася про твої чесноти та терпіння і забажала, щоб саме ти охрестив майбутнього спадкоємця трону.

Стефан про себе подивувався тому проханню. Як-не-як, зовсім недавно дід того немовляти хотів його зі світу зжити. Та чи змінилися часи? Костянтин Копронім ще не встиг відзначитися іконоборством. Але й нікого з іконошанувальників не помилював. Може, ще отямиться. Дай-то, Боже.

— Хрестити іменем Господа нашого — то велика справа, — промовив Стефан. — А хрестити царевича за канонами віри нашої — ще й велика честь.

Через тиждень у присутності найсановніших мужів, що з'їхалися зі всієї Візантії, у соборі Святої Софії, де ікони все-таки збереглися, Стефан охрестив імператорського сина. Наступного дня щасливий Костянтин покликав до себе архиєпископа:

— Чим тобі віддячити? Золотом? Коштовностями?

— Навіщо вони мені? Одне хочу попросити: відпусти мене до Таврики, до Сурожа, до моїх парадіан, — поважно вклонився Стефан.

— Хай буде по-твоєму, — погодився імператор. — Коли вирушити хочеш?

— Хоч завтра. Я й так довго забарився у Царгороді.

— Так тому й бути. Але пошанування ікон припини. Ісус же говорив: не сотвори собі кумира. Бо ікони — то язичництво. Цього я, як і батько, не потерплю в своїх володіннях.

Стефан зауважив, що син майже слово в слово повторив те, до чого спонукав Ісавр. Глянув молодому імператорові у самісінькі зіниці. І побачив його думки-наміри продовжувати справу Льва — зловісне іконоборство. «Яблуко від яблуні далеко не котиться», — подумав. Та промовчав. Зрозумів, що йому якомога швидше слід повертатися до Сурожа, щоб вберегти істинну віру та своїх мирян від наруги імператорських ставлеників.

...Корабель, гнаний південним вітром, швидко мчав на хвилях. Стефан, закріпившись удалині на березі зубчасті мури фортеці на високій скелі і сяючі на сонці церковні куполи, змахнув непрошеною сльозу.

— Я знав, що повернуся до тебе, Сурож! — прошепеліли його уста.

* * *

Майже сорок літ промайнули, як один день. Стефан не шкодував живота свого заради людей та для розквіту міста. Про те розказують і писемні пам'ятки тих часів. «Позбавив еси град твій Сурож від усякої неприязні», — співалось про нього у одному тропарі. А у шостій пісні: «Ти Сурожу був просвітитель і для живущих у ньому скрізь заступник». Багато добрих слів та згадок залишили про нього сурожани. Дожив він і до тих часів, коли на сьомому

Вселенському соборі в Нікеї, в якому Стефан брав участь, було припинено іконоборство. Дозволялося робити живописні церковні зображення. Бо вони, як наголошувалося, є підтвердженням того, що Бог істинно втілюється. А це служить справі подальшого розвою християнства. Стефан тоді навіть просльозився:

— Таки Бог врозумив володарів цього світу! Жаль лише, що стільки горя зазнав християнський люд, захищаючи своє право від угисків та наруги.

Він згодився й з тим, що слід простити усіх священників-іконоборців.

— В ім'я єдності християнської церкви Бог простив і я прощаю, — говорив він.

А ще він радів з того, що іконоборство так і не проявилось в Тавриді. І в цьому він вбачав свою заслугу.

...І ось тепер Стефан на смертному одрі. Поряд клірик Філарет, якому він збирається передати свої єпископські повноваження, брати та сестри во Христі. Стефан зачудовано дивився у небесну блакить, що лилась з-під козирка веранди. Потім перевів погляд на ікону Ісуса на стіні й тихо заговорив, наче читав:

— Довго процвітатиме наше місто. Матиме неабияку славу. До тих пір, доки у душах людей житиме віра у Спасителя нашого, доки вони любитимуть ближнього свого, як самого себе. А де сумнів — там слабкість, де безвір'я — там розбрат і нестатки. Будете пам'ятати це — всесильний Бог завжди буде з вами. Однак скоро настануть великі випробування для церкви та міста нашого. З півночі прийде завойовник — сильний та жорстокий. Він усю Тав-

рику підкорить. Тільки Сурож врятується. Сильнішими від стріл та мечів будуть наша віра та дух християнський.

— Про що речеш, владико?

— Моліться — і Спаситель вам допоможе. Я теж буду з вами у ту важку годину. Ви впізнаєте мене по ділах моїх. Будьте благословенні у віках... — то були останні слова Стефана, великого громадянина славного Сурожа.

Поховали його, як і годиться, з усіма церковними почестями у храмі Святої Софії. Тільки через кілька років сурожани дізналися, про що попереджав Стефан. Із півночі, з Новограда на міста Таврики посунула рать руського князя Бравліна. Сила-силенна. Ніхто не міг устояти перед тією навалою. Одне за одним Бравлін брав міста — від Корсуня до Корчева. Надто бравий був Бравлін — мабуть від того й прізвисько. Подекуди його називали Бравалець. Візантія допомогти не могла. Сама пережила не кращі часи, витративши чимало сил на сутички між іконоборцями та іконошанувальниками, а також з арабськими державами. Меотська Русь (Тмутараканське князівство) на послання гінців відмовчувалась. Роксолани-поляни — також. Певно, сподівались, що похід Бравліна применшить силу візантійських укріплень на побережжі Сурозького моря. А заразом припинить наступ християнства на землі руські. І тоді настане їхня черга панувати на Понті.

Бравлін з військом грабував міста, особливо багаті християнські храми. В полон нападники нікого не брали. А тому місцевий люд не дуже й заступався за церковні святині. Подейкували, що заби-

рати людей в рабство або продавати русам забороняла їхня православна віра. І тому майже безборонно руські комонники підкоряли прибережні міста. Про похід хіба що нагадували довгі вервечки возів з добром, що тяглися до колись могутнього Неаполя Скіфського, а тепер звичайнісінького хазарського поселення, і далі через Перекоп у страшний своєю таємничістю Дикий степ.

Тільки Сурож не скорився. Хоч стіни фортеці на крутому мисі були наполовину зруйновані, проте ще доволі міцні. Мешканці з усіх сил відбивали напади завойовників. Бравлін шаленів, розпикаючи воєвод:

— Які ж ви нікчеми! Топчетесь під стінами оцього найбагатшого міста в усій Тавриці, а толку ніякого. Невже так і підемо ні з чим? Та що про нас у світі подумують? Наказую: щоб за три дні Сурож лежав біля моїх ніг!

Однак лише на десятий день русам удалося проломити стіну та увірватися у місто. На диво, Бравлін виявив до захисників нечуване милосердя — наказав нікого не чіпати, а лише роззброїти усіх вцілілих чоловіків і кинути до ям під надійну охорону.

— Мої воїни нікого й пальцем не торкнуться, — сказав він гурту зігнаних жителів, — якщо протягом години знесете золото, срібло, коштовні вироби та заморські тканини. Прямо сюди, на майдан. Інакше... Інакше Сурозького моря вистачить на всіх. Зрозуміли?

— Тільки благаю: не чіпайте храми, — попросив єпископ Філарет.

— Ще чого! — ревнув Бравлін. — Забули Триглава — Сварога, Перуна та Велеса. Знайшли собі

іншого бога, ікон понамальовували, золотом їх оздобили та людей хитрістю й чарами у свою релігію наvertsаєте. Справжню православну віру, на Ведах основану, підмінили юдейською. Оце і є язичництво. Відправляйтесь за море у свою Візантію — і там, кому захочете, тому й моліться.

— Це неможливо, — заперечив Філарет. — Ми не маємо права залишати свої святині. Ми вже тут укорінилися. В Візантії своїх священників достатньо.

— Там справді вас не ждуть. Вас звідти вигнали — так ви сюди приперлися. У русів храми відібрали — пожежами та шантажем, істинно православних волхвів та жерців витіснили, свої християнські порядки встановили. Гадали, що таким чином виконали свою місію? Марно старалися. Усе начиння храмів — до ніг! І без зайвих розмов! — ткнув канчуком у землю перед собою. — Сьогодні я тут владика. За непослух каратиму. Я й так до вас добрий. А міг би за непокору розправитися, як колись готихристияни з нашим Спасителем Бусом Білоярм — розіп'яли на хрестах.

Натовп в основному із літніх людей, жінок та дітей настрахано мовчав. І тоді Філарет вийшов наперед і речитативом проказав:

— Одначе, маю застерегти. Як тільки руки твоїх воїнів доторкнуться до церковних святинь, їхня сила щезне. І твоя — теж. А сам ти станеш найслабкішою істотою на землі. Про це попереджав наш архієпископ Стефан Сурозький ще за життя.

— Ха-ха, налякав, — аж зайшовся зо сміху Бравлін. — Баляси — усе, що ти говориш! Християнські хитрощі! Стефан давно у світі предків. Що він може? Нема нічого й нікого дужчого від нашої

зброї. І ви всі зараз переконаєтеся. Стійте отут і спостерігайте! Дружинники, вперед — до храму!

Вояки взялися ламати двері Святої Софії, та вони не піддавалися. Тоді завойовники принесли кілька довгих колод від причалу.

— Зупиніться! — раптом вигукнув Філарет. — Не псуйте храм. Я відчиню вам двері. Тільки на мене не нарікайте, коли щось неймовірне трапиться — я вас попереджав. Чи добре ти подумав, княже?

Дружинники застигли у нерішучості, розглядаючи крізь розчинені двері дороге вбрання, що виблискувало всередині храму.

— Що, злякалися казочок?! — Бравлін хвацько ступив через поріг до церкви, наблизився до усипальниці Стефана Сурозького, ухопив край золототканого покривала, сіпнув щосили. Раз, другий, третій. Воно не піддавалося. Хотів гукнути підмогу — наказ клубком застряг у горлі. Збирався махнути рукою — та так і заляк. Мотнув головою — дикий біль пронизав усе тіло. Так він і стояв непорушно з повернутою набік шиєю. З рота спадала біла піна. Бравлін тільки злякано водив зіницями.

Дружинники були вражені й стояли, як укопані.

Зненацька посеред храму постала майже прозора постать старця — вона промінилась легким білим саявом, а над головою золотився німб. То був Святий Стефан. Люди в натовпі ахнули й захрестилися.

— Накажи своїм воїнам принести усе, що вони встигли награвувати в Сурожі, — з-під самого купола владно зарокотав Стефанів голос. Ще мить —

і його прозора постать опустилася поряд з руським князем.

Бравлін ворухнув язиком — зрозумів, що може говорити. Віддав наказ.

— Кайся перед Богом і людьми! — продовжував Стефан.

— Я не хрещений. У мене інша віра. І вона древніша вашої, а, значить, правильна, — заперечив Бравлін.

— Якщо не похрестишся — не вийдеш звідси! І дай слово, що відпустиш усіх християн-бранців, яких у ями кинув, — вимагав Стефан.

— Нехай так і буде, — погодився князь. — Моє слово — закон.

— Моє — теж! — і ледь видимий білий образ Стефана з іскристим хрестом на грудях, перехрестивши князя, зник, наче його й не було.

Бравлін, як і обіцяв, попросив Філарета та інших священників виконати над ним необхідні християнські обряди. Видно, зо страху. Якась сила змушувала його робити те, чого він не бажав. Похрестився й дехто з руських бояр та дружинників. Були й такі, хто категорично не схотів міняти свої вірування. Мовляв, християнство — віра молода, а їхньому Православ'ю майже сім тисячоліть. І заснована вона ще великим Арієм на горі Алатир. А всі інші релігії, як стверджували руси, — куці шматки, вирвані з древніх Вед. На це християнські священники відповідали, що у кожного своя дорога до Спасителя. Але чим вона буде коротшою, тим швидше до нього дістануться. І Христова віра, на їхній погляд, — нібито найкоротший шлях людей до Всевишнього, суцього на небесах.

Напрочуд, то були мирні суперечки. Без хапання за мечі, без крику й образ. Ті, хто міг на це наважитися, сиділи в ямах.

— Слава нашому архієпископу Стефану Сурозькому! — раз по раз волали християни.

Давно Сурож не бачив таких торжеств. На radoщах недавні вороги — захисники міста й завойовники — вітали один одного, обіймалися, як брати та сестри.

З кожною миттю Бравлін відчував: сили повертаються в нього. «На те, певно, воля Божа, — мовчки розмірковував він. — Якщо віра ріднить людей, значить, вона справжня. Хто відає, може, колись уся Русь стане хрещеною...» І сам злякався своїх роздумів. Якщо таке станеться — розбрату на Русі не оминати. І те може стати трагедією для неї на віки.

А нині сам собі подивувався — не хотілося знову брати меча до рук та воювати. Не бажав бачити сльози та горе людей. Отак подіяв на нього привид християнського старця. Певно, Стефан Сурозький був справді святою людиною, як і слов'янські волхви, якщо й після кончини здатен творити добрі діла та служити нащадкам.

І раптом йому привидівся слов'янський край через... двісті років. Київський князь силою змусив прийняти хрещення практично все населення стольного граду. Чимало його братів та родичів з цим не змирилися. І почалася на Святій Русі небачена смута, міжусобиці. Одні відстоювати Веди та прабатьківські звичаї. Інші вогнем та мечем змушували коритися та беззастережно приймати Христову віру. Багато волхвів —

віковічних хранителів Вед та історії слов'ян-аріїв — князеві люди втопили в річках та озерах, розпинали, вішали, сікли мечами. Палили ведичні храми, капища та прадавні книги, писані багатьма поколіннями волхвів. Скинули у Славу-ту дерев'яні ідоли Сварога, Перуна, Ярила та інших руських богів. Усе оте нагадувало небачену війну між родами та громадами. Брат кидався на брата. Плач, сльози, гвалт на всій Русі. Все оте руйнувало державу. У Візантії тим часом можновладці хвалили київського князя за те, що він так рішуче та сміливо насаджував нову віру. Їм того тільки й треба — аби послабити Русь...

Бравлін жажнувся такого видіння, затулив очі руками, прямо на площі упав на коліна й гірко заплакав, кличучи на поміч Всевишнього. Дружинники та сурожани здивовано споглядали оте та перешіптувалися: «Так на нього, бідолашного, подіяв Святий Стефан».

Нарешті Бравлін, блідий та знеможений, заспокоївся, піднявся на ноги, похитуючись, віддав свій меч охоронцю, наказав знайти йому приміщення для ночівлі. Не роздягаючись, упав на дерев'яне ліжко, втупив погляд у білу стелю та все картав себе за свій вчинок, якому не знаходив пояснення. «Невже така будучина чигає на Русь-Скуфію?» Якщо таке станеться, для неї настануть Люті часи на багато віків, про що попереджали волхви. І він, Бравлін, заради власного блага погодився прийняти чужу віру. По суті, зрадив Ведам — прадавній вірі пращурів. Порушив закони Праві. І таким вчинком не віддалив, а наблизив Люті часи. «Немає мені прощення, — бідкався у роздумах

новоградський князь. — Як легко християни мене підкорили. Таки Стефан — великий чарівник, маг, відун. Нічим іншим не можу пояснити своє раптове хрещення. Повернуся додому, розповім про все старійшинам, віче. Нехай обирають іншого воєводу»...

Наступного дня жителі Сурожа радо та весело проводжали незваних гостей. Навіть витанцьовували перед вершниками. І запрошували приїжджати не з мечами та списами, а з гарними товарами та добрими намірами.

Але Бравліна те не радувало. Він, хмарний і похнюплений, в оточенні дружинників їхав верхи на коні крутою гірською дорогою. Щем роздирав груди. Раптом він запримітив крутий обрив обіч шляху, сердито хльоснув коня і рвонув уперед. Комонники не чекали такої витівки від свого князя. І, звісно, відстали. Хотіли наздогнати, та марно. Тільки побачили, як Бравлін швидко спішився над урвищем. І почули:

— Прощайте, мої любі побратими! Після того хрещення я відчуваю себе зрадником! Пробачте мені всі гріхи вільні та невольні! Кланяйтеся Новограду, землі руській! І бережіть нашу віру православному від зайд! У Вирію зустрінемося! Во ім'я Отця Сварога, Сина Перуна і Святого Духа Велеса! ОУМ! — і кинувся в провалля.

За ним з гуркотом понеслася лавина каміння, здіймаючи високу хмару пилу. Дружинники, знявши шапки, довго стояли над отим страшним урвищем, придивлялися, сподіваючись узріти свого славного князя. Та про нього ні слуху, ні духу. Десять там, під товщею каміння, навіки спо-

чило його біле тіло... Збентежені побаченим, вони подалися далі на північ. І часом перемовлялися між собою:

— Який же підступний отой Стефан — відправив на той світ нашого князя. І, навіть, не він, а тінь його. Це, мабуть, щоб ще дужче залякати нас, русів, — аби ми боялися воювати з християнами, відстоювати свою віру. Жаль князя.

Доповнено та перероблено
18 травня 2013 (7521) року.

Розділ IV:

«СОВІСТЬ І БУЛАВА»

*Оповідки про минувшину України,
що проступає й сьогодні*

А так жили наші пращури...

Клейноди у спадок

Повість

Кінець липня 1657 рік (7165-й від Сотворіння Світу). Гетьманська столиця Чигирин. Спекотне літо в розпалі. На околицях міста на пагорбах трава пожовкла і гірчила. Тільки побіля річки вона тягнулася вгору, особливо кропива та чорнобильник. Над Руссю-Україною відчуття тривожної задухи. Богдан-Зіновій Михайлович Хмельницький у своїй світлиці, важко дихаючи, то ледь чутно промовляв, то надовго затихав. Щоб краще чути, старшини та полковники поближче обступили півколом просторе ліжко батька Хмеля.

— От про що, браття, я хочу вас попросити. Як піду у світ предків, а це станеться небавом, вручіть гетьманську булаву моєму синові Юрасю. Про це я вас уже просив у квітні на стрічі зі старшинами, полковниками та запорожцями. Та вирішив нага-

дати. Я, звичайно, збирався передати клейноди своєму старшому Тимошу. Та він поліг від гарматної кулі в Молдавії, визволяючи тестя Лупула. Той справився б, — непрошена сльоза викотилася з-під повіки на щоку і сповзла у сиві вуса. — А Юрась — він ще надто молодий. Та з вашою поміччю згодом стане добрим проводирем. Чуєте?

— Чуємо, батьку! — дружно загули козацькі ватажки. — І наставимо на шлях праведний, і допоможемо. Не сумнівайся. А краще набирайся сил та підемо під твоєю правицею громити ворогів нашої неньки Русі-України.

А Богдан чомусь спинив потьмянілий погляд на своєму особистому писарі Іванові Виговському. Мабуть, тому, що вважав його своєю довіреною особою. Бо ж Виговський при Богданові вів і дипломатичні відносини, і керував таємною розвідкою, писав універсали. І взагалі повсякчас знаходився поруч з гетьманом у багатьох битвах. Богдан наче хотів заручитися підтримкою Виговського. Той лише схвально кивав головою на знак згоди.

— Схоже, я вже відвоював на цьому світі, побратими, — гірко осміхнувся Богдан. І продовжив: — А до повноліття регентом призначте генерального писаря Івана Виговського. Він і розумом вдалий, і його рука не здригнеться, коли доведеться за Вітчизну постояти. Він показав, що вміє і з Москвою домовлятися, і з Кримом, і Польщею, і шведами... Я покладаюсь не тебе, мій вірний Іване.

Виговський уклінно відповів:

— Я вчиню так, як накажеш, гетьмане, заради України.

При згадці про Виговського полковники позаду зашепотіли. Генеральний писар, права рука гетьмана, не всім до вподоби. І заздрісників він мав чимало. Схоже, Богдан почув оте перешіптування й якомога голосніше сказав:

— Міцно тримайтеся один одного. Тільки єдність здатна здолати усі труднощі та будь-якого ворога. І лише злагода поміж вами, старшинами та полковниками, збереже цілісність України. Інакше чужинці роздеруть її на шматки, а вас зроблять своїми слугами. Ви мене зрозуміли, братове?

— Так, батьку! — знову забасили гості. — Як повелиш, так і чинитимемо!

Богдан прикрив повіками потьмянілі карі очі. Задихав уривчасто, надсадно. Та зібрався з силами і знову заговорив, часто спиняючись:

— Та вольності свої бережіть, як зіницю ока. З Московією дружить, але не піддавайтесь. І Польщі — теж. І кримцям та османам. Своїм розумом живіть, а не чужинським. Та люд український не зневажайте. В ньому ваша сила. Без нього ви ніхто. Чуєш, Юрасю? Люби Батьківщину більше, ніж самого себе. Жертвуй для неї спокоєм і життям своїм, — торкнувся кволою долонею його руки.

— Батьку, я вчиню так, як накажеш, — словами полковників повторював п'ятнадцятирічний Юрась і скулив, стоячи на колінах біля ліжка гетьмана.

— Бережіть Україну, козаки. Більше, ніж своє життя. Зарубайте це собі на лобі, — Богданові, схоже, були непереливки. І він попросив: — Я вам найголовніше сказав. А тепер дайте мені трохи відпочити.

Старшини та полковники, пригинаючись у дверях, неквапно побрели з світлиці. Останніми Юрась з Виговським.

27 липня батько Хмель спочив навіки. Плакала вся Україна. Подейкували, буцімто помер від «повільної» трутизни, яку підсунув знатний поляк під час сватання до його дочки. Люди з острахом питали один у одного: чи ж буде у них ще отакий захисник, який так палко боронитиме їх від магнатів, євреїв-орендарів та лихварів? Бо ж ті гірше панів визискували посполитих, не дозволяли, навіть, польським підданим хрестити немовлят, вступати в шлюби чи відмолити небіжчика, не заплативши податки. Фактично Україна опинилася під владою юдеїв. Хто ще отак самовіддано відстоюватиме права та вольності їх, русів-українців? Він не допускав усобиці між козаками й голотою, між старшинами й козаками. А як тепер буде? Останнім часом козацька старшина, користуючись недугом батька Хмеля, почала відсторонюватися від простих козаків. Ще й хизувалася своєю зверхністю. Їй було з кого приклад брати. Генеральна, полкова і сотенна старшина без докорів сумління прихоплювала державне майно, сама собі надавала земельні ділянки, не рахувалася з думкою громади. Мовляв, нема чого з черню радитися — її справа працювати та сплачувати податі. Урядовці взяли за звичай брати хабарі. А так як у пересічних українців, більшість із яких безграмотна, коштів катма, то чиновники опікувалися лише багатями. Звісно, не за спасибі. І наростала неприязнь, а то й ворожнеча між багачами й сірою. Майже, як тепер...

Люди поспішали до Чигирина, щоб віддати шану Богдану Хмельницькому. А через місяць у супроводі численних валок тіло гетьмана перевезли до рідного Суботова та й поховали в Іллінській церкві.

Там же зібралася й таємна рада. Вона, як і просив Хмельницький, призначила Івана Виговського гетьманом на три роки. Щоправда, цього разу не на Січі, як велів звичай, а в Чигирині. Багато полковників були відсутні. Це породжувало чутки про незаконність обрання.

— Як споважніє Юрась Хмельниченко, — погодилися старшини, тоді і вручимо йому булаву. А нині нехай ума-розуму набирається у різних науках.

Виговський, високий, ставний, з великим носом і світлою борідкою, кланявся старшині, дякував за довіру.

— Тільки разом, у купі, як заповідав батько Хмель, ми сила, — нагадав він.

Юрася відвезли до Києва та віддали у навчання Йоаникію Галятовському, одному з найвідоміших письменників того часу.

А Виговський, хоч був і досвідчений полководець та дипломат, однак не мав тієї підтримки, що Богдан. Та все ж чітко тримав булаву. Щоправда, невдовзі дехто із старшин нишком критикував його. І не стільки для діла, як з намірами в майбутньому заволодіти клейнодами. Ці настрої підмічала й чернь. Мабуть, тоді народ і придумав приказку: де три українця, там два гетьмани.

Щоб заручитися підтримкою запорожців, Виговський направив листа кошовому отаману Павлу Гомону, в якому пообіцяв все чинити з відома

Війська Низового Запорозького, як і покійний гетьман Богдан Хмельницький. В деякій мірі він лицемірив. Бо корсунська рада, яку він зібрав 30 вересня 1657 року, знову таки відбулася без запорожців. Схоже, шляхтич Виговський побоювався Січі. Особливе невдоволення висловлювали кошові Яків Клишенко та Дмитро Січена Щока. Коли вони прибули до Виговського з посланням запорожців, він розпорядився обох закувати в кайдани і кинути до в'язниці. Це викликало ще більше нарікань з боку запорожців.

І тут як грім серед ясного неба — полтавський полковник Мартин Пушкар пішов з військом на чигиринські землі. Кошовий отаман Запорозької Січі Яків Барабаш підтримав його. Забули настанови Хмельницького. Дуже їх манила ота булава. Виговський відправив до них послів, прагнучи владнати непорозуміння мирно. Та ті затялися. Царські воєводи всіляко підтримували повстанців, обіцяючи їм значні винагороди. Навіть, православні духовники взялися підбурювати селян проти гетьмана. Московіти вже тоді почали мріяти про те, як би підвести Україну під царську руку. Окрім козаків полтавського та лубенського полків, вони згуртували ще й ватаги дейнеків — селянські ватаги, озброєні вилами, косами та дрючками. Виговський зрозумів, що тут умовами не обійтися. Він розпорядився оточити бунтівників у Полтаві:

— Щоб жодна хура з харчами до них не дісталася! Ні бочки пороху — бунтарям! Нехай посидять на воді та помізкують, куди штовхають Україну!

І коли ці мирні заходи не допомогли, Виговський влітку 1658 року повів війська на Полтаву.

— Я вам покажу, як Батьківщину продавати! — на військовій раді Виговський, завжди стриманий та делікатний, раптом вибухнув, грюкнув кулачищем по столу. — Невже тим блазням невтямки, що їх використовують, як курай, — аби розпалити ворожнечу та перетворити Україну в руїну? А їхні хазяї поза кордонами, наче вовки, чекають хвилі, щоб накинутися й розтерзати нещасну. Не бути цьому, доки я живий!

— Правильно, гетьмане! — забубоніла старшина.

І от на підступах до Полтави 11 червня, ледь сонце, мов корж, облитий кров'ю, викотилося на край неба, зав'язалася братовбивча січа. Українці кидалися на українців. Стогони, прокльони, погрози і неситима ненависть... І заради чого? Заради булави та піл'г. Хто думає про козаків? Ніхто! Ні ліві, ні праві. Бог від них відвернувся, щоб не бачити, як його творіння хижо користується вільним вибором, яким він їх одарував...

В Москві, Варшаві та в Стамбулі вдоволено потирали руки. Мовляв, нехай чубляться українці, а тоді й наша черга настане. Козацькі полки Виговського оточили пушкарівців і відкрили по них небачений вогонь з гармат та рушниць. Згори ще й сипали стрілами. А тоді й кіннота вдарила. В тій битві поліг і Пушкар — винуватець трагедії. А Барабаш подався під крило московського воєводи Григорія Ромодановського. Стало зрозуміло, під чию музика грав цей кошовий. Козаки спіймали його і стратили — щоб і іншим це було уроком.

Слава про Виговського ширилася. Князь Ромодановський, як тільки дізнався про поразку своїх

висуванців під Полтавою, швиденько вивів війська за межі України. А його сподвижник воєвода Шереметєв зачинився в київській фортеці, не знаючи, як діяти. У Виговського були всі можливості раз і назавжди розірвати невігідні для України Березневі статті, які змушений був підписати ще Богдан Хмельницький, і почати розбудовувати власну незалежну державу.

Виговський розумів, що для цього необхідні дві умови: дружні стосунки з сусідніми державами і злагода в самій Україні. На Московщину не було надій, а от з Польщею треба, як він вважав, шукати порозуміння. В своєму універсалі до народу і в маніфесті до сусідніх держав він писав:

— Навіть Польщі не давали ми ніколи причини порушити пакти, у всьому свято дотримувалися вірності, умов і союзів.

В Польщі це розцінили як натяк на співпрацю. І після недовгих перемовин **18** вересня **1658** року між Польщею й Україною під Гадячем було укладено договір, який дозволяв їм мирно співіснувати. Україна мала власні військо, уряд, монету, козаки звільнялися від усіляких податків та тягарів. Скасувалася унія. Повсюди в діловодстві запроваджувалася українська мова. Невдовзі було відкрито два університети. Проте, козацька делегація бажала більшого — настоювала на тому, щоб на її теренах було утворено окреме Велике Князівство Руське. Однак на це не погодилася польська сторона. Хоча за Гадяцьким трактатом Польща, Україна й Литва утворили так звану конфедерацію «Річ Посполита трьох народів». По суті, Україна перетворювалася на своєрідну автономію під протекторатом польського

короля і то лише в межах Придніпрянщини. Це, звісно, викликало неабияке невдоволення серед старшини, перш за все лівобережної, яка була налаштована на союз з Москвою.

Та Виговський, керуючись Гадяцькими статтями, на козацькій раді рішуче заявив:

— А тепер слід звільнити Київ від московської залогі. Нічого чужинцям порядкувати на нашій землі!

Очолити похід на Київ доручив своєму братові Данилові Виговському, який повів п'ять полків. Київський полковник Павло Яненко-Хмельницький обіцяв допомогти. А сам гетьман повів полки козаків та загони татар до кордону з Московією, де гуртувалося військо князя Ромодановського. Та про ці наміри хтось доніс київському воєводі Шереметєву. Він спішно зібрав військо і вирішив випередити козаків Данила Виговського, йому вдалося спинити їх під Києвом. Аби виграти час, царський уряд запропонував розпочати перемовини. А сам відправив нове численне військо під командуванням князя Трубецького під Конотоп.

Більше двох місяців відбивали атаки московитів козаки ніжинського полковника Григорія Гуляницького, аж доки не прийшов на виручку гетьман Іван Виговський. Тут і сталася **9** липня **1659** року славнозвісна Конотопська битва. Військо Трубецького було розгромлено, в полон потрапили, навіть, два воєводи — Пожарський і Львов. Москалі так прудко втікали, що залишили і гармати, і прапори. В тій битві загинуло майже **40** тисяч москалів і **15** тисяч потрапили в полон. Такої поразки Москва давно не зазнавала. Цар був так наляканий, що

віддав наказ всіляко укріплювати свою столицю. На ці роботи вигнали практично всіх мешканців міста. Робили насипи, рили рови.

Чим би закінчився переможний наступ об'єднаних козацьких і татарських військ, важко сказати. Виговський збирався таки йти на Москву. Щоб цьому завадити, таємні царські радники за будь-яку ціну намагалися створити опозицію Виговському. І таку знайшли. Очолив її полковник Безпалий, до нього приєдналася старшина Миргорода, Гадяча, Переяслава. Московські воєводи озброїли їхні полки, підсилили загонами москалів. І Безпалий почав напористо діяти. Підняв таки повстання проти Виговського. Селяни, які мало розумілися в політиці, повірили брехні, яку розповсюджували підбурювачі. Безпалий відправив гінців на Запорожжя до кошового отамана Івана Сірка. Мовляв, Виговський перекинувся до поляків, з'якшався з татарами. Беспалий запропонував разом діяти проти ненависного «зрадника». Сіркові, який все життя провоював з бусурманами, тільки свисни. Він вирішив провчити татар і напав на кочовища та улуси ногайців, погромив їх і подався до Чигирини. В свою чергу татари, розлючені таким підступом, покинули Виговського і заспішили додому. Вони не чекали нападу на свої володіння. По дорозі грабували українські селища, а молодих забирали в ясир.

Можливість ліквідувати кабальні та ще й пізніше сфальшовані Березневі статі була втрачена.

— То що робитимемо? — Виговський питав поради у старшин. — Не воювати ж нам з запорожцями.

— Іншого виходу немає, як перебратися з лівого на правий берег Дніпра, — врешті вирішила старшина.

— Так тому й бути. Може, Беспалий втихомириться, як ми підемо. Не дай Боже, нам ув'язатися в міжусобну війну. І так уже дрівець наламали.

Виговський як у воду дивився. Як тільки він з військом залишив Лівобережжя, там зчинилася небачена бійня. Беспалий зі своїми прихильниками жорстоко розправлявся з тими, хто так чи сяк підтримував гетьмана. Звідки й бралася у них ненависть до своїх земляків. Втім, для старшини народ як був черню, такою й зостався. Тоді ж під Биковом біля Ніжина від рук повстанців загинув і мудрий та надійний сподвижник Виговського Юрій Немирич, чи не найголовніший автор Гадяцького трактату.

Коли в черговий раз вивідники розповіли князю Трубецькому, що діється в Україні, він, зібравши воєвод, потряс кулаком:

— А тепер і наш час настав. Ми покладемо Україну до ніг нашого самодержця!

Трубецької кинув війська на Лівобережжя. Змучені та виснажені громадянською війною, міста та села не чинили ніякого спротиву. Безборонно здавалися на милість переможця, яким вважав себе Трубецької, і беззастережно складали присягу на вірність московському цареві.

Ту ж саму гру московіти затіяли й на Правобережжі — й ті землі їм приглянулися. Виговський це швидко відчув. Чимало старшин, дізнаючись, які пільги московський уряд надає лівобережним полковникам, почало відкрито висловлювати своє невдоволення діями гетьмана.

В гаю під Германівкою, біля Білої Церкви, 21 вересня 1659 року Виговський зібрав козацьку раду. Хотів ще раз переконати старшин, наскільки вигідні для України Гадяцькі статті. Насуплені, роздратовані, старшини мовчки слухали доводи гетьмана. А тоді загули:

— Ми під польського короля не підемо!

— Досить нам знущань загребущих магнатів!

— Ми хочемо жити в мирі та дружбі з православною Московією! Так заповідав батько Хмель!

Полковники посунули стіною на Виговського, на ходу виплескуючи своє невдоволення. Двох послів, котрих гетьман відправляв до Варшави, козаки забили. І якби не польські жовніри, запрошені гетьманом, невідомо, чи вцілів би Виговський. Вони силоміць підхопили його, посадили на коня. І за мить загін польських вершників щез за гаєм. Полковники не встигли й отямитися, так усе швидко відбулося.

— От кому служив Виговський! — пролунало над гаєм і стоголосо прокотилося над козацьким військом.

— Ганьба зрадникові Виговському! — відізвався луною.

Невдовзі на річці Узень, неподалік від Білої Церкви, зібралася інша рада. Вона закликала Виговського скласти свої повноваження і віддати булаву. Гетьман був у розпачі — старшина та полковники так і не зрозуміли переваг Гадяцької угоди і, по суті, заганяли себе в стійло московського самодержця. А це означало повну втрату незалежності і вольностей. Так він розмірковував. На жаль, так і сталося.

Виговський зрозумів, що його битва за вільну Україну програна. Цьому міг би у якійсь мірі посприяти Гадяцький договір. Та того не сталося. Україну по живому розрізали на дві частини — Лівобережну та Правобережну. Одна гиніла під чоботом російського царя, інша — польської шляхти.

Сам він осів на землях, що знаходилися під владою Речі Посполитої. Король передав йому в управління Барське староство та Київське воєводство, так би мовити, в подяку за Гадяцькі статті. І тепер він мав чин сенатора. Та це його не дуже тішило. Він був заклопотаний одним — якимось чином вивезти з Чигирини дружину Олену та сина Остапа. Він зв'язався з Іваном Мазепою, який на той час був «покойовим» у польського короля Яна II Казимира з проханням посприяти.

А в той час московські воєводи знайшли в Києві юного Юрася Хмельниченка, якому не виповнилося й двадцяти років, і привезли на козацьку раду, що зібралася в тій же Германівці на Київщині.

— Бути тобі гетьманом України, — надомлювали Богданового спадкоємця в путі. — Твій опікун Іван Виговський зрадив заповіти твого батька, відцурався від Переяславської угоди між Україною та Московією. Ти маєш відновити справедливість заради дружби між нашими народами та заради пам'яті про твого батька. Ми ж усі православні і маємо триматися купи.

Тільки-но Юрась вийшов з карети, знатні козаки та полковники дружно заволали:

— Хмельниченка — в гетьмани! Щоб була тая слава, що за гетьмана Хмельницького! — й здіймали вгору шапки.

Юрась злякано, по-дитячому водив карими очима то на одних, то на інших учасників ради. Чорнявий, опецькуватий як на свій вік, здавалося, не відав, чого від нього хотіли. Розгублено дякував навсібіч старшині за довір'я та й присягнув війську і московському цареві.

— Слава нащадкові великого Богдана! — ревіла рада, сподіваючись, що він примножить звитяги славного гетьмана.

Отак і «зісватали» малолітнього, недосвідченого Юрася на гетьмана. Дорадниками йому призначили генерального осавула Івана Ковалевського, прилуцького полковника Петра Дорошенка та запорозького кошового Івана Сірка. Тут же вирішено направити послів до Виговського за бунчуком та булавою.

— Ясновельможний гетьман України Юрій Хмельницький наказує віддати йому клейноди, — вимогливо сказав старший посольства.

Схоже, Виговський чекав на посланців. Спокійно всміхнувся:

— Мені нині з ними тільки морока. Я їх не для себе тримав. Одначе наполягаю на тому, щоб супроводжував їх до гетьмана мій брат Данило. Бо хтозна, кому ще заманеться ними оволодіти.

Посли погодилися. Данило повіз клейноди у супроводі заgonу вершників. Іван доручив йому переговорити з Юрасем, аби той відпустив дружину й сина. Данило зустрівся з Хмельниченком.

— Прошу безперешкодно відпустити з Чигиринна на волю Олену Стеткевич, дружину мого брата Івана Виговського, та мою дружину Катерину, твою сестру, гетьмане.

— Я з жінками не воюю, — гоноровито відказав Юрась. — Нехай забираються геть з моїх очей. Що ще?

— Хочу донести до твого відома, гетьмане, що мій брат Іван — не зрадник України. Він лише виконував заповіт твого батька — дбати про українські вольниці, як про зіницю ока, — Данило пильно подивився в очі Юрася. А той відвів погляд і раптом розкип'ятився:

— Не лізь, куди тебе не просять! — grimнув Юрась. — Я пам'ятаю настанови батька! Перемовини закінчено!

Обнадіяний запевненнями, Данило Виговський повертався додому. Та біля Лисянки на його загін напали москалі. Сутичка була короткою, але жорстокою. Нападники частину козаків посікли, декому вдалося вирватися. Вони й розповіли, що сталося... Данила зв'язали і, навіть, не повідомивши Юрася, повезли до Москви. Та в дорозі біля Калуги розтерзали бранця, порізали на шматки. А потім залили очі сріблом й відправили назад до Чигиринна. Дружина Катерина місця собі не знаходила та все побивалася біля труни небіжчика. Кажуть, і Юрась ранком прибіг попрощатися з тілом родака. Глянув — і заплакав. Не для його вразливої юної душі такі страхіття. Хоч, можливо, це зроблено зумисно, аби ще дужче залякати молодого гетьмана.

Розправа з Данилом Виговським не на жарт розгнівила козаків. Вони не сподівалися на таку жорстокість московських зайд.

— Не чувано, щоб отак православні позбиткувалися над православним чоловіком! — обурювалася козаки, хрестячись.

А царські воєводи продовжували напосідати на Хмельниченка. Князь Трубецької, мов лукавий лис, під час зустрічі з Юрасем умовляв та наполягав:

— Ясновельможний гетьмане, як людина досвідчена, вважаю за потрібне довести до відома, що обрання гетьманом на раді в якійсь Германівці — то лише половина справи. Повноправним гетьманом ти станеш лише тоді, коли тебе затвердять на раді в славному місті Переяславі. Треба поновити статті, які ми уклали п'ять років тому на раді з участю твого батька Богдана. І зробити це слід саме в Переяславі.

Юрась погодився. Він і гадки не мав, яку свиню підкладуть царські воєводи йому і всій Русі-Україні. Переяславська рада відбулася 27 жовтня 1659 року. Її можна назвати не радою, а зрадою. Бо вона остаточно зруйнувала домовленості, які підписував ще Богдан. Під виглядом поновлення так званих «Статей Богдана Хмельницького» було завірено 14 статей, які московські дипломати самовільно внесли в текст. За ними московський воєвода мав бути не лише в Києві, а й у Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві, Умані. Гетьманові заборонялося вести дипломатичні перемовини з іншими країнами, а тільки через московський уряд. Київський митрополит зобов'язувався визнати зверхність московського патріарха. Козацька рада не мала права усувати гетьмана без згоди царя, а гетьманові призначати або звільняти полковників без згоди ради. Гетьман може відправлятися в похід лише з дозволу московського самодержця, проте зобов'язаний надавати військо на вимогу царя. Козацькі залоги мають залишити терени Білої Русі.

Юрась підписав навіть пункт, за яким увесь рід Виговських підлягав депортації. Спочатку родаків ненависного Івана Виговського вивезли до Москви, а звідти до Тобольська. Шлях до Сибіру для невідгодних українських гетьманів та полковників був прокладений...

Словом, з усіх боків Юрася обіклали, як вовка червоними прапорцями на полюванні. Тепер гетьманові не можна ступити крок вліво чи вправо без згоди Москви. Фактично саме звідси почалася трагедія всієї подальшої історії Русі-України. Бо та переяславська підробка 1659 року, здійснена московськими дипломатами, стала єдиним офіційним документом, під яким у подальшому після обрання ставили підписи українські гетьмани, тим самим легітимізуючи її. Ех, Юрасю, славного батька син нікчемний, що ти наробив?! О, старшино та полковники, як могли ви віддати Україну, за незалежність якої так палко змагалися, на поталу московітам? О, легендарний запорозький отамане Іван Сірко, чом допустив отаке поневолення? Заплакала Україна, вмиваючись кровавими слізьми.

Юрась швидко переконався, яку дурницю він сотворив, підписавши нову Переяславську угоду. Хотів якось виправити помилки, та толком не знав як. А старшина, яку задобряла Москва, мовчала, наче води в рот набрала. Уже влітку 1660 року московське військо під проводом воєводи Василя Шереметєва рушило на польські кордони. Цар хотів заодно з лівим берегом Дніпра прихопити й правий.

Тепер Юрась зі своїми полками змушений йти туди, куди ведуть, мов баранця на заклання. На

військовій раді було прийнято рішення: з російськими військами відправляються козаки під проводом наказного гетьмана Цицюри, а Хмельниченко з полками повинен зайти з півдня, аби обезпечити тили від татар.

Юному гетьманові постійно докучали сумніви. Він розумів, що попав у пастку. Допомогати Шереметєву — це, значить, іти проти власного сумління. Бо ж який він гетьман, якщо ним керує звичайнісінький князь. Юрась без видимих на те причин затягував похід. Шереметєв нервувал, раз-по-раз слав гінців до гетьмана. Сам він воювати не наважувався, сподівався на поміч Хмельниченка, аби вдарити об'єднаними силами.

Цим скористалися поляки. Під Чудновом на Волині вони по черзі спочатку оточили москалів, а потім під Слободищем взяли в облогу і Хмельниченка. І тут в повній мірі проявився увесь «геній» юного гетьмана та його полковників. Він дізнався, що Шереметєв здався полякам на дуже не вигідних для себе умовах. Мало того, що віддав гармати та іншу зброю, так і сам потрапив у неволю. А козаків, що були з ним, поляки збиралися відправити татарам. Таку наругу вони не захотіли терпіти.

— Будьте прокляті всі, хто нас зрадив! — слали прокльони козаки. І в ніч з 3 на 4 листопада 1660 року понад тисячу українців, помолившись, взаємно себе повбивали. Для них свобода дорожче, ніж життя. Вони вірили, що їхні вільні душі колись знову втіляться в Україні. І вони, нащадки прадавніх русів, помстяться за всі завдані кривди.

Три тижні військо гетьмана перебувало в облозі. Козаки, як могли, боронилися, відбиваючи наско-

ки поляків. А Юрась, переляканий на смерть, сховався у своєму наметі. Упав на коліна і безперестанно молився Ісусу Христу та Богородиці.

— Господи! Врятуй мене грішного! Господи, помилуй раба твого Юрія! — бив поклони, а потім присягнув: — Якщо врятуюсь, то пострижусь у ченці.

Воювати з поляками за інтереси Москви не було ніякого сенсу. І старшини, похмурі, як осіння дощова погода, стовпилися в наметі.

— Гетьмане, слід віддатися на ласку переможця. Доки король Ян Казимир пропонує. Інакше всі поляжемо.

Юрась хутко підвівся і, завжди мовчазний, заторохтів:

— Звичайно, треба погоджуватися. Спасибі тобі, Боже, що напоумив польського короля!

— Але він вимагає поновити Гадяцькі угоди, які уклав ще Виговський, — завважив ніжинський полковник.

— Я згодний, — швидко відповів Юрась. — Вони значно кращі, ніж Переяславські статті, які я підписав.

— Нарешті дійшло, як припекло, — хтось уципливо докинув з гурту. Та Юрась вдав, що недочув.

Щоб задобрити польського короля, козацька старшина нашвикуруч зібралася на раду. Дехто з лівобережних полковників, задобрених царем, не хотів визнати злуку з Польщею.

— Зовсім недавно ми присягали на вірність московському самодержцю, а тепер — польському королю. Куди це годиться, браття?! — ремствували вони.

— Тоді один вихід — класти голову на плаху. Вам цього хочеться? — посуворішав Юрась. — Підіть і оголовіть йому своє рішення!

Врешті рада затвердила Чудновську угоду, поновила Гадяцькі статті, щоправда, з багатьма обмеженнями. Та все ж вони були не такими драконівськими, як переяславські. Юрась сподівався, що після цієї колотнечі в Україні запанує мир. Він щиро цього бажав, та, як домогтися, не знав. Куди йому було тягатися з такими досвідченими лисами, як польський король Ян Казимир та московський цар Олексій Михайлович. Він це відчував і якось заявив старшинам:

— Годі з мене гетьманування! Хочу його зректися. І якомога раніше. Передам булаву правобережному полковникові Павлові Тетері.

Та проти цього різко виступили польські воєначальники.

— Е ні, так справи не вирішуються, — заявили послі польського сейму. — Є Гадяцька угода — її треба виконувати. І не комусь, а нащадкові Богдана Хмельницького.

То було приниження. Польська шляхта остаточно збиралася скомпрометувати прізвище великого українського полководця, який ледь не знищив Річ Посполиту. Та що Юрась міг зробити? Вчинити так, як оті козаки, що перебили один одного, аби уникнути татарської та турецької неволі? На це в нього не вистачало сили й сміливості. Юрась перед польськими посланцями втягнув голову в плечі. І полковники під час перерви на перемовинах загуділи, мов джмелі, в обидва вуха:

— Терпи, козаче! Інакше не тільки тобі, а й нам капець буде!

Довелося Хмельниченкові погодитися на всі умови поляків. А тим часом лівобережні полковники не воліли визнати Чуднівський договір, за яким Україна мала діяти на боці Польщі. Вони знову покликали на свої землі царських воєвод. А тим того й треба. Москва вкотре почала виношувати плани підкорення України по обидва береги Дніпра. І на початку серпня 1661 року військо князя Ромодановського та лівобережних полків підійшло до Дніпра навпроти Канева. Юрась при підтримці поляків привів туди своє військо. Тепер уже протистояли дві України — Лівобережна й Правобережна. Громадянська війна набирала обертів. І цьому сприяли загребуші сусіди — Московія та Польща, які хазяйнували на землях України з вигодою для себе, визискуючи та знекровлюючи народ.

Так от 13 серпня під Бужином на Дніпрі зіштовхнулися дві протиборчі сили. Армія князя Ромодановського була розгромлена вщент. В тій битві загинуло майже 10 тисяч москалів та лівобережних козаків. Страшна біда. Чубилися вожді, а страждали прості люди. Їм би жити, не тужити та дітей народжувати і ростити, так ні ж... Хіба вони мали на це право? За них вирішували правителі у Варшаві та в Москві. А Україна гибіла під чобітьми зайд.

Поляки zostалися задоволені Хмельниченком. А він, окрилений перемогою, увірвався до гетьманської столиці Чигирин. Гадав, заживе спокійно, молитиметься своєму Господу — і все лихе минеться. Та не так сталося, як уявлялося. До Чиги-

рина привів запорожців кошовий отаман Іван Сірко. Обстоюючи союз з Московією, він не міг пробачити своєму висуванцю на гетьманство Юрасю відвертої зради. Козаки так передавали погрози Сірка, які нібито той сказав у запалі:

— Я наполіг, щоб Юрасеві вручили гетьманську булаву, я її й відберу!

І знову невимовний страх опанував Хмельниченком. Не довго думаючи, він відправив гінця до татар. Ті охоче відізвалися — аякже, буде можливість прихопити ясир. Ординці, вдаривши з тилу, відігнали запорожців від Чигирина. Хмельниченко не вгавав молитися своєму Господу: мовляв, в Його руках доля раба Юрія. І він таки врятував своє недолуге життя та булаву. Але якою ціною! Татари грабували Придніпрянщину хижо й безборонно. До Криму вони тільки того року потягли, мов худобу, **200** тисяч українських душ. Стогнала земля від гвалту й розпачу. Навколо розор. Прокляття потоками лилося на голову нащадка великого Богдана. Не було йому ніякого виправдання. Тримати батькову булаву йому було вже не до снаги.

Юрась відправив до Варшави посольство з листом, де повідомив, що своїм наступником призначив правобережного багатія, полковника Павла Тетерю-Моржковського. Чому вибір упав на нього? Скоріше за все тому, що той у другому шлюбі був одружений з Оленою Хмельницькою, донькою Богдана, вдовою Данила Виговського. А у Вільшані Юрась зрікся булави. І подався до монастиря, куди так давно збирався. Невдовзі його висвятили в ченця під іменем Гедеон.

Та на цьому Юрасеве «гетьманство» не закінчилося. Його ще не раз використовували у битві проти України поляки, османи та своя продажна старшина. Втікаючи до Києва, Гедеон у дорозі потрапляє до рук татар і опиняється в Стамбулі. Турецький султан пожалував йому титул — «Князь Сарматський і гетьман Війська Запорозького» та з османським військом під проводом Ібрагіма-паші відправив на штурм Чигирин. Отоді й загинула козацька столиця. Більше їй не судилося відродитися. Та хіба лише Чигирин перетворився на руїну? Вся Русь—Україна стала руїною.

Наслідки того «гетьманування» ми пожинаємо й досі.

27 травня 2013 року

Усіх — на плаху

Такого ніхто не чекав від кошового отамана Війська Запорозького Івана Брюховецького. В 1662 році (7170-му від Сотворіння Світу) він не просто лаяв Юрія Хмельниченка, а виступив супроти нього з військом. Козаки подейкували:

— Хоч один насмілився. Бо той Юрась скоро зовсім занастить Русь-Україну. Куди не кинь оком — одна руїна.

А багатьом старшинам було невтямки: ще недавно Брюховецький, будучи джурою, за дорученням Богдана опікувався навчанням Хмельниченка, і раптом така переміна... Та справжні його наміри стали зрозумілі, коли він у цьому поході проти Богданового спадкоємця з'єднався з табором царського воєводи, князя Григорія Ромодановського. Після тієї зустрічі Брюховецький став відверто підтримувати політику Московії. Тільки й чути було від нього, що лише дружба з православними братами дозволить вберегти вольності та права. При цьому посилався на Переяславську угоду Богдана Хмельницького. Багатьом стало зрозуміло: Брюховецький мітить на гетьманство.

А щоб заручитися підтримкою черні, він почав на всі заставки лягти старшин, які, з його слів, лише й дбають про те, щоб розбагатіти та сісти на шию простого люду. Вони й кровопивці, і жадоби, і гли-

таї. І це була правда. За безвольного та недалекосяжного Юрася старшина та полковники, що хотіли, те й витворяли, по три шкури дерли з селян. Казали — на потреби війська. А в самих виростали пишні маєтки. Це дуже злило бідарів. І напередодні виборів нового гетьмана вони свої надії на краще життя пов'язували саме з ним. На «чорній раді» в Ніжині, що відбулася 17–18 червня 1663 року, прості козаки й посполиті, яким нарешті дозволено головувати, уже добряче напідпитку, дружно загукали з передніх рядів:

— Івана Брюховецького — в гетьмани!

— Якіма Сомка — на стіл! — неслося з іншого краю.

— Василь Золотаренко достойний булави! — гули та свистіли козаки позаду.

— Сомко та Золотаренко — ставленики багатіїв, а Брюховецький — наша надія й опора! Івана Мартиновича — на стіл! — чернь підхопила Брюховецького й понесла до столу, що стояв посеред майдану.

Старшина розгублено туди-сюди водила очима. А посполиті й козаки все напірали, з погрозами вимагали вручити Брюховецькому булаву й інші клейноди. Старшині нічого не зоставалося, як вдовольнити ті вимоги.

— Слава гетьману Брюховецькому! — ревнув натовп, і вгору полетіли козацькі шапки.

Полтавський полковник Яким Сомко та ніжинський полковник Василь Золотаренко, зрозумівши свій програш, тихцем хотіли покинути раду. Здавалося б, нічого страшного. На те й вибори, щоб переможцем став один із багатьох. А їм і надалі справно виконувати свої полковничі обов'яз-

ки. Тим більше, обидва вони розділяли погляди новоспеченого гетьмана на тісні зв'язки з Московією.

Може б так і сталося, та втрутився московський князь Великогагін. У приватній бесіді з Брюховецьким після бучного «обмивання» клейнодів він напросився на розмову й, ніби між іншим, спитав улесливо:

— Гетьмане, а що ти вчиниш з своїми суперниками Сомком та Золотаренком? Та й з тими старшинами, що ганили тебе перед козаками та голосувала супроти?

— Я їх відстороню від усіх посад! — Брюховецький стукнув кулаком по столу. — Нехай походять у чорному тілі.

— Цього малувато, гетьмане, — все так же вкрадливо продовжував князь. — Вони ображені на тебе, виждуть нагоду та устромлять ніж у спину. Ти цього хочеш?

— Та цур тобі! — вирячився гетьман. — Але ж вони знані полковники. Та й родичі самого Хмеля — брати його дружин.

— То й що? Затям! Віднині вони твої запеклі вороги, — змовницьки шипів, мов вуж, князь. У нас у Москві цар нікому б не вибачив такого ганьблення, до якого вони вдалися на раді.

— Це може збурити полки, — сп'яну ніяк не міг второпати Брюховецький.

— Та ніхто й не пікне! Навпаки, всі недруги відчують твою силу та й попритискають хвости.

— Я б їх знищив, мов собак! — гетьман знову стукнув по столу. — Та для цього потрібна вагома причина.

— А ти що, не знаєш? І Сомко, і Золотаренко, і ще дехто пов'язані з правобережним гетьманом Павлом Тетерею. А, значить, і з польським королем, — брехав і не кривився московський князь.

— Так ось чому вони так завзято проти мене виступали! — вигукнув гетьман. — Та я їх розчавлю, наче слимаків!

— Оце правильно! Оце по-нашому! Немає ворогів — немає клопотів. Тоді ніхто не заважатиме тобі, гетьмане, вірою і правдою служити нашому государеві Олексію Михайловичу, — Великогагін щиро поплескав Брюховецького по плечу. — Тільки під його правицею ти зможеш об'єднати всю Україну. До речі, наш повелитель щедрий для відданих людей. Можеш не сумніватися, добряче віддячить.

Гетьман різко піднявся, розчинив двері й гукнув:

— Гей, сердюки! Зловіть усіх незгодних, а найперше Сомка та Золотаренка! В кайдани їх!

— Та це ми миттю! — почув у відповідь. І, прислухаючись, як віддаляються копита коней, знову вмовстився за стіл і прохрипів: — Там такі орли! З-під землі дістануть!

— А ми їх з твоєї ясновельможної ласки запропоримо до Сибіру. Там у нас місця для всіх непокірних ого-го скільки, — вдоволено прорік князь, хлюпнув у чару гетьмана горілку і простягнув для цокання: — За це й вип'ємо, гетьмане!

Брюховецький дивився посоловілими очима на князя, покрутив вуса з одного боку, потім з іншого і спитав:

— А як цар ставиться до прихильних людей, своїх однодумців?

— Е, це ціла наука, — радо повчав Великоганін. — До своїх він щедрий, нікого не зобижає. Комусь хлібну посаду, комусь маєток або шмат земельки.

— А народ через це не буянить? — не відставав Брюховецький.

— Нехай тільки спробує ота худобина мекнути! Ми швидко змусимо замовчати непокірних. Я ж казав, у нас Сибір несходимий.

— Таки мудрий Олексій Михайлович, — погодився гетьман. — Є чому повчитися.

Через кілька днів у Борзні гетьманові сердюки після нещадних катувань без слідства й суду страшили Сомка та Золотаренка. А інших супротивників, як і радив московський князь, передали москалям, після чого їхні сліди пропали. За що про що така нагла смерть — толком ніхто не знає й досі. Але та розправа неабияк настрахала полковників, і вони беззастережно виконували всі доручення гетьмана.

Він же завів нові порядки. Мало того, що роздавав маєтності, так ще й розпорядився охороняти будинки своїх старшин за кошт державної скарбниці, тобто посполитих. Народ бунтував, хапався за вила та сокири, вимагав справедливості. Гетьман, не роздумуючи, кидав на них загони козаків, влаштовував самосуди. І так намагався залякати людей. Давно зрозумів: людина, яка боїться, не здатна на спротив чи оборону. Собаки нападають на тих, хто втікає.

— Навіщо так жорстоко? Адже це наш народ, — якось на військовій раді запитали полковники, пам'ятаючи, як ще недавно, перед обранням, Брюховецький захищав посполитих та ганив старшину.

— Бидло має знати своє стійло! — сердито відказав гетьман.

А щоб показати свою відданість цареві, Брюховецький раз-по-раз відправляв свої війська на Правобережжя, де гетьманував Павло Тетеря, який опирався на королівські війська. Розлютований польський король Ян Казимир восени 1663 року очолив похід на Глухів. Біля Білої Церкви до нього приєднався Тетеря. Збиралися взяти ще й Київ та Переяслав, та козаки разом з москалями завзято відбивали усі наскоки. Зрозумівши, що облога Глухова ні до чого не призведе, король відступив. Проти Польщі почало повставати Правобережжя.

Щоб якось виправдати свій невдалий похід та невдоволення населення, король почав шукати винних. Тетеря в своїх доносках звинуватив Івана Богуна, який буцімто вів таємні перемовини з Брюховецьким та московськими воєводами. Хоч це брутальний наклеп. Богун ще за Богдана Хмельницького був противником союзу з Московщиною, так і не присягнув цареві, не підписав Переяславські статті Юрія Хмельниченка. Ніякі доводи на поляків не діяли. Вони заарештували Богуна і 27 лютого 1664 року розстріляли під Новгород-Сіверським. Так загинув один із найсамовідданіших борців за вільну Україну.

Та й цієї жертви польській владі було замало. Той таки Тетеря, аби вислужитися перед королем, звинуватив у зраді й Івана Виговського, як ймовірного супротивника на булаву. Мовляв, і він прагне об'єднання з Московією. Не зважаючи на те, що Виговський був сенатором, полковник Себастьян Маховський ув'язнив його, а військовий суд засу-

див до розстрілу — це сталося **19 березня 1664** року. Дружина Олена, дізнавшись про страту чоловіка, померла від серцевого нападу. Доля його доньки Мар'яни та сина Остапа залишилася невідомою.

Отак розправлялися з українськими патріотами і в Польщі, і в Московщині. Знищували мудрих та самовідданих. Окупанти у всі часи діяли за принципом: кращих — убий.

А Тетеря вогнем і мечем усмиряв непокірних українців у Паволочі та Коростишеві. Спільником його у розправі над повстанцями був Стефан Чарнецький — давній ворог Богдана Хмельницького. Він зруйнував Канів і Білу Церкву, Бужин. В Суботіві познущався над родинним склепом Хмельницьких — розпорядився викинути звідти останки гетьмана та його сина Тимоша.

Така жорстокість з боку поляків тільки сильніше збурювала українців. Це намагався використати Брюховецький і разом з московськими військами нападав на польські залоги. Його запопадливість та старання високо поцінував московський самодержець. Наприкінці літа його послі вручили гетьману запрошення відвідати білокам'яну. Брюховецький заметушився, зібрав старшин та полковників.

— Це велика радість і визначна подія для подальшої долі України, — не вгавав хвалитися він. — Треба у всій красі та величі показати принади та багатства нашого краю! Так що готуйтеся, братове! Розкошелюйтеся!

І в вересні гетьман з півтисячною свитою прибув до Москви. З ним два генеральні писарі, обозний, два осавули, суддя, три полковники, **80** стар-

шин, купці, священики, козаки. Стрічали Брюховецького пишно, як найдорожчого гостя та визначного державного діяча. Це був узагалі перший візит українського гетьмана до Москви. Обіч вулиць аж до Кремля поштиво вишикувалися стрільці, шанобливо вітали квітами урядовці та міщани.

— Бачите, як цінують тут нашого брата! — кивав через плече своїй старшині Брюховецький, привітно кланяючись московитам з відкритою золоченої карети.

А потім його та козаків цар Олексій Михайлович запросив до себе на аудієнцію до тронної зали, що вилискувала золотом, сріблом та безліччю коштовностей. Брюховецький підніс царю дари — зброю, дорогоцінну одягу. Висловив жаль, що не може зараз у цій залі показати арабських скакунів та пишні ридвани — вони тут не вмістилися б. Та найбільшу цікавість цар проявив до воєнних трофеїв, які козаки відібрали в поляків. В свою чергу цар на знак подяки за вірну службу надав гетьману титул московського боярина. Брюховецький не знав, як і дякувати государя. Називав його своїм благодетелем, пресвітлим величеством, а себе вірним царським холопом, найнижчим подножком і просто Івашкою. Чимало старшин отримати титули дворян. І за такі почесті ладні були виконати будь-які просьби та настанови царя.

Обіди, прийоми змінювались — гетьман зі свитою ледь встигав на них. Вони ніби з цепу зірвалися — пили та гуляли, знайомилися з московками і геть забули про державні справи. Під час одного із застіль Брюховецький познайомився з донькою князя Дмитра Долгорукого, дівчиною молодою, з

виду привабливою. Гетьман біля неї впадав, мов рядовий козак.

— А чому б тобі, гетьмане, не обзавестися сім'єю. То ж не просто дівиця, а князівна, — піджартовували царські чини, підносячи кубки. — Такий шлюб ще дужче скріпив би стосунки між Україною та Московією. Віра в нас одна — православна, государ у нас один. І держава має бути єдина. Богдан Хмельницький збирався з нами об'єднатися, та не встиг — смерть завадила. Тепер на тебе, гетьмане, покладається ця велика місія.

Брюховецький, сповнений неабиякої пихи, насолоджувався почестями та медами. І таки одружився з князівною. А 1 листопада в урочистій обстановці підписав новий договір — Московський. Таку угоду можна було підписати тільки в п'яному угарі. За ним Україна зрікалася всього, потрапляла у повну залежність від Москви. Податки направлялися до московської скарбниці. Московитам дозволялося виробляти та торгувати на теренах України горілкою. Вибори гетьмана повинні відбуватися лише під наглядом царських воевод. А гетьман по обранні мав предстати перед ясні очі государя. І ніяких з його боку зносин з сусідами, а лише з дозволу царя. Київську митрополію мав посісти московський єпископ. У кілька разів зросла чисельність московських залог — до **11,6** тисячі стрільців, утримання яких лягало на плечі українських селян та міщан. Тепер такі залози розміщалися в Києві, Чернігові, Ніжині, Новгороді, Полтаві, Кременчуці, Гадячі, збиралися їх ввести в Канів, Остер, Мотовилівку та Запоріжжя. Щоправда, запорожці вигнали з коша московського

боярина Хитрово. А царське посольство, яке очолював Юрій Ложинський, утопили в Дніпрі. Самого ж Брюховецького, якого підтримали на виборах, оголосили зрадником.

Бо ж треба бути зовсім безграмотним та недолугим, щоб отак беззастережно тихо та мирно підпорядкувати власну державу на користь чужинцям. Брюховецький штовхнув Україну у ще сильніший вир руїни.

Навіть, протопіп Максим Филімонович, донедавна палкий прихильник московської влади в Україні, на таємній раді при гетьманові висловив своє обурення:

— Хіба б цар дозволив, аби у московитів відняли їхні права та вольності? Таких би він скарав на смерть. А тут з власної волі ми потрапили в неволю.

І зовсім спантеличило Брюховецького підписання Андрусівського перемир'я між Польщею та Московією **20 січня 1667** року. За ним вони розділили між собою Україну на дві частини — царське Лівобережжя та королівське Правобережжя. І Івашко став непотрібний Москві. Він лише заважав, плутаючись під ногами.

Брюховецький зрозумів, в яку халепу потрапив сам і завів Русь-Україну. Та, схоже, запізно. Все ж на таємній раді він заявив полковникам:

— Закликаю всіх очолити народне повстання проти московської присутності в Україні.

— Ми згодні! — дружно заявили полковники. — Хоч його слід було починати ще позавчора.

Полковники наказали козакам виганяти московські залози з міст. Та здійснити це було непросто-

то. Не так сталося, як бажалося. Як не старався Брюховецький розтормошити козаків та посполитих — нічого не виходило. Люди не бажали воювати за того, хто їх зрадив, брехав, принижував та оббирав.

Царський уряд, посилаючись на Московську угоду, відправив на приборкання своїх православних «братів» війська під командуванням Ромодановського. Невдовзі ті захопили Котельву та Опішню. Брюховецький покликав на підмогу татарські загопи. І рушив на Сербине поле побіля рідної Диканьки, де народився й виріс. Невдовзі поблизу розташувався зі своїми «серденятами» й правобережний гетьман Петро Дорошенко. Він відправив десяток сотників у ставку Брюховецького з вимогою передати гетьманські клейноди.

— Ще чого! Не віддам! — розкип'ятився Брюховецький. — Мене народ обирав на гетьмана! А цих, — указав на сотників, — відправте до темниці в Гадяч. Чули, що велю?

На цей раз козаки мовчки виконали наказ. Та коли наступного дня Дорошенко майже впритул наблизився до табору Брюховецького, вони накинулися на гетьмана. І скоро він, зв'язаний та потовчений, представ перед Дорошенком.

— Чом ти не віддав клейноди? — спитав його правобережний гетьман, сидячи на коні.

Брюховецький мовчав і тільки зиркав не ненависного гетьмана та скрипів зубами.

— Ти зрадив Україну. Тебе судитиме козацький суд! — сказав Дорошенко.

Серед козаків зчинився невимовний гвалт. Вони проклинали Брюховецького як винуватця усіх своїх нещастя і цосили вигукували:

- Московська підстилка!
- Запроданець!
- Боярин вошивий!
- Смерть зрадників!

Осліплені помстою, вони кинулися на Брюховецького. А коли розступилися, замість нього лежало на землі між возами закривавлене місиво. Навіть Дорошенко відвернувся — так вразило його те дике видовище. Та все ж він розпорядився поховати Івашка з усіма козацькими почестями у Гадячі в Богоявленській церкві, збудованій на кошти Брюховецького. Це й було здійснено **18 червня 1668 року**.

А Петра Дорошенка на козацькій раді обрали гетьманом обох берегів Дніпра. Йому вдалося на деякий час відвоювати землі в тих межах, що й за Богдана Хмельницького. Але утворити соборну самостійну державу і йому не дали. Ті ж таки поляки, турки, татари та й власні шукачі булави. Схоже, Русь-Україна їм була потрібна лише для власного збагачення.

29 травня 2013 року

Многогрішний

Темної ночі 13 березня 1672 (7180) року маєток лівобережного гетьмана Дем'яна Многогрішного оточили тіні. Вони нишком підбралися до вхідних та запасних дверей так, що й собаки не гавкнули. Хтось з середини їм відчинив «чорний» вхід. Тіні шаснули вглиб маєтку. І рвонули двері опочивальні гетьмана.

Дем'ян спросоння прожогом скочив з ліжка — і до шаблі та пістоля на широкому кріслі. Одна висока кремезна тінь з оголеною шаблюкою ногою пнула гетьмана. Він упав на сідниці. Четверо інших тіней навалилися на нього. Він намагався боронитися. Та ота кремезна тінь з розмаху вдарила його по голові, аж іскри посипалися, і біль пронизала плече. Його притисли до підлоги, заломили руки назад і туго зв'язали мотузкою. І тільки тепер хтось запалив свічку. Перед Дем'яном стояло п'ятеро московських стрільців Батурицької залози при повному озброєнні, в червоних камзолах.

— Як смієте? Я — гетьман лівобережної України Дем'ян Многогрішний. Що ви собі дозволяєте в моїй оселі? — гетьман намагався послабити вір'ювку на перев'язаних зап'ястях.

— Та будь ти хоть папа римський! Нам приказано — ми исполняем, — підступив рудобородий стрілець, певно, старший, і насмішкувато роздив-

лявся Многогрішного. — Разные птицы мне попадались, но гетман впервые. Закончилась твоя власть! Теперь мы здесь хозяева!

— Що ти верзеш, блазню?! — сіпався Дем'ян. — Це самоуправство, за яке доведеться суворо відповідати!

— Ви только поглядите, братцы! Он еще собирается нами командовать. К сведению, о твоём аресте есть совместное решение казацкой старшины и нашего воеводы, — сміявся рудобородий.

— Хто їм віддав такий наказ? — допитувався Многогрішний, хоч розумів, що без згоди царя на таке ніхто б не насмілився.

— Этот вопрос не к нам, — бородань ткнув пальцем в стелю.

— Пустіть, нелюди! Вам же краще буде! Інакше я народ підніму, з запорожцями та татарами піду на Москву і спалю її дотла, — гетьман люто блискав темними очима на непроханих гостей.

— В Москве ты обязательно будешь. Но без запорожцев, — насміхався стрілець. — Ты лучше подумай, как свою шкуру спасти! Предатель! Нашего царя предал! Взяли его, братцы!

Четверо стрільців силком повели гетьмана до виходу. А рудобородий позаглядав та порився в шафах, тумбочках, надибав на якісь прикраси й хутко вкинув у кишеню. Потім різко розвернувся й плюнув на те місце, де в'язали гетьмана.

Многогрішного заштовхали в карету, обіч нього та навпроти вмостилися стрільці. І четвірка коной спочатку повезла його в Конотоп, далі до Путивля і в Москву, як і обіцяв стрілець. Всю дорогу він перебирав у пам'яті своє чотирирічне гетьма-

нування. За що його отак? Де він помилився? Адже старався ніби все робити для України, і цареві служив справно. Так він думав. А насправді? Чому проти нього виступила старшина та полковники? Трясучись в кареті, він прагнув дошукатися справжніх причин свого арешту на рідній землі...

...Мабуть, тому що він, чигиринський полковник, палко виступав проти Андрусівського миру 1667 року. Вважав його початком зради Русі–України з боку царського уряду. А хіба ні? Той договір розділив Україну на східну й західну. Східні землі відійшли Московії, а західні — Польщі. Тільки через це він у 1668 році підтримав Івана Брюховецького, який, хоч і був довгий час підніжкою царя, та все ж насмілився повстати проти нього. Щоправда, запізно. За ним народ не пішов. А сам Івашка поплатився головою. І тоді Дем'ян подався на службу до правобережного гетьмана Петра Дорошенка. Була надія, що тому вдасться під своєю булавою об'єднати всю Україну. Служив у нього генеральним осавулом.

Однак Москва не вдовольнилася Андрусівським договором і почала тиснути на правобережну Україну. А лівобережна старшина, аби послабити позиції Петра Дорошенка, запропонувала Многогрішному посаду наказного гетьмана на Лівобережжі. Дем'ян погодився. Бо то велика різниця — бути осавулом, хоч і генеральним, чи гетьманом, повелителем. Проте поставив перед царськими представниками умову:

— Щоб на Україну не ступала жодна московська нога.

Він сподівався відстояти на Лівобережжі широкую автономію, а згодом домовитися з Дорошенком про об'єднання обох частин України.

Московські послы погоджувалися, а самі думали зовсім інше. Царату за будь-яку ціну треба було закріпитися в Україні. І щоб це не викликало великого спротиву серед населення. Кандидатура Многогрішного у цьому відношенні влаштувала. На його горбі, як мовиться, вони збиралися в'їхати в рай.

Та Дем'ян калач третій. Він розумів, що наказний гетьман — це ще не правитель. Цей титул козацька старшина надала йому в Новгороді-Сіверському. То ж не випадково козаки дражнили його «сіверським гетьманом». І Петро Дорошенко та козацький старшина Михайло Ханенко дошкуляли його отим прізвиськом. Йому потрібні гетьманські клейноди. Московські переговорники на чолі з князем Григорієм Ромодановським ухилилися від прямої відповіді. Та його підтримав чернігівський архієпископ Лазар Баранович, який користувався авторитетом при царському дворі за свою москвофільську позицію. І таки в березні 1669 року в тому ж Глухові невелика кількість полковників та полкових старшин, так звана генеральна рада лівобережних полків, підтвердила його гетьманські повноваження. І, звичайно, під наглядом представників московського уряду — Ромодановського, Матвєєва, Богданова. Щоправда, за звичаєм, він ще покомизився — двічі награно відмовлявся від булави, а потім погодився. І за високим чостоколом, що оточила охорона, пролунало тричі довгождане:

— Слава гетьманові Дем'яну Гнатовичу Многогрішному!

А потім були довгі й виснажливі перемовини першого селянського гетьмана з досвідченим царським дипломатом Ромодановським.

— Пора уже подумати про присоединення України к Московии, — наполягав князь. — Поверь, это будет очень выгодно Украине. При помощи нашего войска тебе, гетьман, легче будет отстаивать границы от происков Польши, Порты, Крыма.

— Тільки широка автономія України у складі Московської держави! На це ще можна погодитися, — стояв на своєму Многогрішний. — А на входження — ні!

— Почему? Скажи, что мешаает. И мы устраним все препятствия, — хитрував Ромодановський.

— Та тут і пояснювати нічого. Все видно, як на долоні, — Многогрішний став заломлювати пальці. — Московські воєводи в залогах уже зараз зневажають козаків та посполитих, лізуть у поточні справи, обмежують права та вольності козаків, прихоплюють майно та землі...

— Да это дело поправимое. Решается одним росчерком пера, — обіцяв князь.

— А я сумніваюся. Хоча б тому, що царський уряд пропонує ввести на теренах України власну податкову мережу, — жалівся гетьман. — А це означає, що наша скарбниця зостанеться пустою, мов бубон. І ми будемо змушені стояти перед царем з простягнутою рукою. Про яку незалежність чи, навіть, автономію можна буде тоді говорити?

— Какой же ты упрямый! — досадував князь. — Но чем-то надо жертвовать ради общего блага.

Довго судили-рядили. А потім Многогрішний таки підписав Глухівські статті. Серед них і такі: реєстровим козакам забороняється обирати гетьмана без дозволу царя, а також самостійно вести зовнішні зносини з іншими державами. До цього під гетьманською булавою ходило **60** тисяч реєстрових козаків, тепер — **30** тисяч. Гетьману дозволялося мати біля себе лише тисячу найманих воєнків. Селяни позбавлялися права записуватися до козацтва. А московським воєводам в управління передавалися міста — Київ, Чернігів, Переяслав, Ніжин. На що розраховував Многогрішний, коли отак грішив перед Україною, підписуючи Глухівські статті? Не віриться, буцімто він жадав бути ставленником Московії.

Правобережний гетьман Петро Дорошенко у своєму посланні пропонував Многогрішному плюнути на ті статті і разом виступити проти Москви. Та Дем'ян закусив вудила. Йому хотілося гетьманувати. І він відкинув пропозиції свого колишнього бойового побратима. Сподівався на милість та доброту московського володаря. У січні **1669** року відрядив до Москви велике посольство. І, прохаючи царя взяти Лівобережну Україну під царську руку, посольство почало вимагати від самодержця підтвердити Богданові статті, схвалені Переяславською радою **1654** році.

Розмірялися! Адже це означало, що цар повинен вивести свої залоги з українських міст. І не збирати податки з українців. Словом, повернулося велике посольство ні з чим. Козаки та старшина почали бунтувати проти Многогрішного. Дорошенко все ж не полишав надій на спільну боротьбу проти

Москви. Та Дем'ян думав інакше. Він направив війська проти Дорошенка, таким чином показуючи цареві свою відданість. І мав намір з'єднати обидва береги Дніпра під московським скіпетром. До середини літа 1669 року вся Лівобережна Україна опинилася під владою Многогрішного. І знову вона втратила шанс вирватися з-під московського впливу.

І тут Многогрішний розперезався. На посади призначав лише своїх людей, закривав очі на їхнє здирництво та бездумну трату коштів із козацької скарбниці. У тих старшин, які висловлювали своє невдоволення, відбирав маєтки та землі. Гетьманував, як хотілося, а не по совісті та закону. Та при цьому не скупився на відвертості щодо політики царату. Навіть, у розмовах з посланцями государя. Якось він заявив представникові московського уряду Танєєву:

— Треба чітко розмежувати кордони між Україною та Польщею. А місто Гомель має бути українським.

Зрозуміло, такі заяви ішли всупереч Андрусівській угоді про розподіл Русі-України між Польщею та Московією. І цар залишив їх без уваги. Та коли Многогрішний таки взяв під свій захист Гомель, цар не на жарт занепокоївся. А після того, як Дем'ян разом з Дорошенком напав на військо польського полковника під Києвом, цар дуже розгнівався і запропонував обрати гетьманом київського полковника Солонину. Таке самоуправство та непослух українського гетьмана, якого в Москві вважали своїм васалом, вивело самодержця з себе...

...І от він у Москві, змучений та принижений. Після багатоденних тортур Многогрішний постав перед московським судом. Йому пред'явили безліч звинувачень. В основному із скарг полковників та старшин. Суд виніс вирок — скарати, відрубавши голову. Так завжди владоможці чинять з тими, кого використали, як хотіли, а потім стали непотрібні. Таких прикладів у стосунках між Україною та Росією стільки, що не піддаються лічбі.

Ось і плаха. Кат у червоному плащі та з гострою сокирою в руках застиг у чеканні, доки суддя дочитає вирок. Така мить настала. Присутні завмерли. Кат уже збирався натягнути на голову Многогрішному білий мішок, коли біля ешафоту пролунало:

— Прекратить казнь! — на дерев'яне узвишся вибрався молодий урядовець і продовжив: — Наш государь Алексей Михайлович очень милосердный! Он милует гетьмана Многогрішного, дарит ему жизнь.

Гурт міщан полегшено зітхнув.

— Смертная казнь ему заменена на довечную каторгу в Сибири! — чітко виголошував урядовець. — Вместе с ним может отправиться и вся его семья!

Майно гетьмана було конфісковане й нібито було використано на добудову православних храмів. А насправді це лише Богу відомо. На дорогу до Сибіру йому з царської ласки видали 15 карбованців. Це щось на кшталт тридцяти срібляників, які колись отримаю Іуда за зраду Ісуса Христа.

Разом з Многогрішним були вислані до Тобольська і його спільники, в їх числі військовий осавул Грибович та полковник Гвинтівка. Щоправда, звідти колишнього гетьмана відправили до Селенгінська. І, навіть, там він продовжував служити царю — усмиряв повсталіх бурятів. За це його та синів пожалували в «сини боярські».

В кінці свого земного шляху Дем'ян Гнатів син Многогрішний в 1701 році постригся в ченці, а через два роки переставився.

30 травня 2013 року

Холоп царя

Тишком-нишком подалі від простого люду та козаків з'їхалися на раду полковники та отамани міст і селищ до Козацької Діброви, що під Конотопом. Це було 17 червня 1672 року (7180-го від Сотворіння Світу), напередодні свята Купайла. Навколо пости із московських стрільців — заєць не проскочить. Так розпорядився курський князь Григорій Ромодановський.

— Посторонних не пущать! — наказав він.

— Кого? — не зрозумів один із воєводів.

— Не понятно? Казаков и иных хохлов! — сердито відповів він.

На просторій тінистій галявині під високими дубами та липами рядком дебели лави, збиті з товстих розпиляних стовбурів. Спереду дерев'яні крісла для найповажніших людей. Ромодановський та Іван Самойлович поряд, схилившись один до одного, про щось перешіптувалися. Не було лише запорожців та їхнього кошового Івана Сірка. Ще в квітні його підступно схопив та передав царським воєводам полтавський полковник Федір Жученко з одnodумцями. Запорожців звинуватили у тому, що буцімто вони з отаманом відсахнулися від царя. Відверта неправда. Але вона була потрібна, щоб Сірко не завадив змістити з гетьманства Дем'яна Многогрішного та обрати Самойловича. Надто високий був авторитет у

Сірка — міг вплинути на підсумки виборів. Його без суду та слідства заслали в Сибір до Тобольська. Тільки за наполяганням польського короля Яна Собеського царський уряд погодився повернути його на Січ. І тільки тому, що посилювалася загроза з боку Османської імперії та Кримського ханства. Але те сталося задовго після обрання гетьманом Самойловича. Такий метод усунення конкурентів та впливових людей спостерігаємо і в сьогоднішній Україні...

— Не переживай, все пройде, як по маслу, — говорив князь. — С государем согласовано — значит, все в порядке.

— Та я й не сумніваюсь. Воля государя для всіх закон. Просто не хотілося б, аби хтось із прибічників Многогрішного та Сірка слово вставив, — відчувалося, що Самойлович все ж хвилюється, на його чолі проступили краплини поту.

— Здесь нет ненадежных старшин, — запевнив Ромодановський і кистю зробив легку відмашку.

Цього жесту ніби чекали чернігівський архієпископ Лазар Баранович, архімандрит новгород-сіверського монастиря Михайло Лежайський та ніжинський протопіп Симеон Адамович. Вони ступили на середину галявини, проспівали молитву, обійшли присутніх, окропивши святою водою та обдиміли кадилами. Потім думний дяк став поперед священників і зачитав царську грамоту, якою дозволялися вибори гетьмана за Глухівськими статтями 1669 року. Лазар Баранович знову прочитав молитву. Все йшло, як по писаному.

— Кого на гетьмана будем сватать, казаки? — чинно підвівся з крісла і забасив Ромодановський, повернувшись до учасників ради.

— Та кого ж — нашого вельмишановного генерального суддю Івана Самійловича Самойловича. Кращого претендента на булаву немає! — зашуміли полковники.

— Будут еще какие-то предложения? — на всякий випадок, вдаючи з себе демократа, запитав Ромодановський і з веселим усміхом обвів поглядом ряди.

Запала мовчанка. Старшини перемовлялися. Вгорі у кронах дерев перегукувалися пташки, мов свідки.

— Может еще кто-то хочет гетманские клейноды? Или булаву подержать? — посміювався князь, розгляджуючи густу руду бороду.

— Самойловича — на гетьмана! — ревнули ряди.

Переяславський та київський полковники зірвалися з місць, підхопили попід руки дебелиго Самойловича і повели та поставили на стіл. Тут же генеральний обозний Петро Забіла вклав у його руки булаву. Самойлович підняв її високо над головою і вказав у бік Москви.

Як заведено, старшини накрили гетьмана козацьким прапором, схилили перед ним бунчук, а духівники відправили молебень. І тільки після цього Самойлович склав присягу на вірність царю та Русі-Україні перед православним хрестом, поклавши долоню на Євангелію. За ним — і новопризначена старшина.

Доки відбувалася традиційна церемонія, двоє полковників у задньому ряду тихо перемовлялися поміж себе:

— Та булава нічого не варта. Як скаже цар — так і буде.

— Самойловичу справді не позаздриш. Танцюватиме під дудку Москви, аж гай шумітиме. Хіба це вибори? Жодного конкурента!

— Тихіше. Бо почують вивідники царські — біди не оберешся.

— Подивимося, що вдасться Самойловичу. Він козак битий. Може, щось і викроїть для України.

— Та хотілося б...

В кінці того торжества Ромодановський, пригорнувши до свого плеча кремезного, майже на голову вищого Самойловича, наказав:

— А тепер, гетман України, скажи слово гостям, своїм соратникам и народу!

Самойлович, стоячи на столі, обвів проникливим поглядом зібрання, розправив вуса та пригладив коротке волосся, знову підняв булаву догори, вимагаючи уваги.

— Так от, дорогі московські гості і браття-козаки, я бути гетьманом не бажаю. Але ви за царським указом та за нашим військовим правом і вольностями мене обрали. Тому мені вже неможливо відмовлятися від булави та прапора. Тільки я вам ось що скажу: бути нам у підлеглих великого государя з усім Військом Запорозьким! Я служитиму віддано, без будь-яких вагань і зради. Ніколи не чинитиму те, що чинили всі попередні гетьмани.

Козаки при цих словах вдоволено зашуміли. А ті двоє полковників зашухукали:

— А що я тобі казав, Самойлович хоче бути слугою в царя. І нас до цього схиятиме.

— Ич, на що замахнувся оцей Попович — Запорожжя під царя покласти. Іван Сірко на те не погодиться. Гетьман на ньому зуби обламає. Той — не

Многогрішний, якого Самойлович здав царським посіпакам.

— Ой, не скажи. За Самойловичем велике московське військо. А Запорожжя давно вже царю, як більмо в оці. Знаєш, краще б Іван Самійлович пішов у священники, як його брати Василь, Мартин та Тимофій. Менше б лиха зазнала Русь—Україна.

— Тс-с-с! Он уже прибічники гетьмана вуха нашорошили.

Князь Ромодановський, уважно вислухавши гетьмана, похвалив:

— Вот это по-нашему! Вот это по-братски! Слава гетману Ивану Самойловичу! — крикнув що було духу.

— Слава! — тричі дружно гаркнули козаки.

Отак і став син священника гетьманом.

А згодом на раді козацького уряду Самойлович поділився своїми планами:

— От що я, браття, надумав: об'єднати під своєю булавою ще й Правобережну Україну та Запорожжя. Щоб наша матінка-держава стала цілісною, соборною, поважною у цілому світі. Впевнений, що цар мене в таких намірах підтримає.

— Гетьман Правобережжя Петро Дорошенко на це не погодиться. Бо він до Москви не тяжіє. Та й Михайло Ханенко противитиметься, — заперечив хтось із старшин.

— А ми їх і питати не будемо! Доки вони між собою скубляться, ми їх і прикрутимо, двинемо на них полки. А воєвода Ромодановський зі своїми москаліками нам підсобить, — пояснював гетьман.

— Давно треба Україну—Русь збирати до купи, — підтримав гетьмана комонний полковник Іван Новицький.

— Як цар звелить, так і буде! Я своє слово ламати не стану! На цьому раду закінчено, — підсумував обговорення гетьман.

А цар Олексій Михайлович радий, що в нього такий самовідданий намісник в Україні. І повелів в Переяславі, на головному майдані, зібрати козацьку раду. Вона й обрала 17 березня 1674 року Самойловича єдиним гетьманом на обох берегах Дніпра разом з Запорожжям. Тим самим йому було надано право підпорядкувати собі, а точніше Москві, все Правобережжя. Самойлович ще вище задрав носа. Така влада його попередникам тільки мріялась.

Одначе ті землі ще треба взяти. Без бою не обійдеться. Супроти виступили полки Петра Дорошенка та Михайла Ханенка. Та це не лякало Самойловича. Він з військом перейшов Дніпро і обіклав фортецю Чигирин, де засів Дорошенко. Сили були нерівні. І коли московський воєвода Григорій Косагов та бунчужний Леонтій Полуботок запропонували Дорошкові покласти клейноди, той змушений був піддатися. І вже 19 жовтня привіз їх до Градизька, у ставку Ромодановського та Самойловича. Там же присягнув на вірність цареві. Це, схоже, врятувало його від репресій. Самойлович дозволив Дорошкові разом з родиною оселитися в селі Сосниці на Чернігівщині. Та через кілька років його все ж викликали до Москви, під наглядом стрільців він мешкав у дворі Білібіна біля Москви-ріки. Потім його призначили воєводою у Вятці, надали маєток в Ярополчому Волоколамського повіту. Створювали всі умови, аби Дорошенко ніколи не повернувся в Україну. Там він і помер 9 липня 1698 року. До речі, його правнучка —

Наталія Гончарова, дружина російського поета Олександра Пушкіна...

Тепер під булавою Самойловича, а точніше, під скіпетром московського царя, нарешті опинилися обидві частини України-Русі.

Та Оттоманська Порта й Кримське ханство не бажали змиритися з втратою Правобережжя, звідки вони набирали ясир. І направили під Чигирин 60-тисячне військо. Туреччина хотіла посадити в гетьманській столиці «князя Сарматії» — Юрася Хмельниченка, який потрапив до османів у полон. Перший раз військо Самойловича і Ромодановського відбило наступ турків. Польський король також претендував на ті землі. Назрівав серйозний військовий конфлікт.

Самойлович зібрав військову раду:

— Я пропоную залишити туркам і татарам випалену землю на Правобережжі.

— А що з людьми робити? Куди їх? — питали полковники.

— Тут і думати нічого — переселимо їх на лівий берег Дніпра, — впевнено заявив гетьман.

— Та хіба це можливо серед зими? Не по-людськи виходить. Люди зненавидять нас, — переконували полковники.

— Нічого, нехай звикають до нових порядків, — заперечив гетьман.

Ніхто з полковників не захотів займатися такою марудною справою. Тоді Самойлович доручив оте переселення наказному гетьманові — своєму старшому синові Семену. Загони козаків металися від села до села, виганяючи мешканців з хат, і відправляли невідь куди на протилежний берег. Таких набралось понад 20 тисяч.

— Де їх розміщуватимемо? — допитувався Семен у батька.

— Відправимо на Слобожанщину! — розпорядився Самойлович.

Однак його швидко спинили. Царський уряд не дав на це дозволу. Авантюра Самойловича провалилася. Переселенці залишилися без хат, без майна. І кляли гетьмана, на чім світ стоїть.

...Перша поразка не заспокоїла Порту, і султан вдруге відправив Хмельниченка до чигиринської фортеці. Самойлович збирався її знову боронити. Він не відав, що за його спиною Москва віддала наказ знищити гетьманську столицю. Що й успішно здійснили московський воевода Ржевський та генерал Гордон. Вони замінували фортецю. Й коли турки увірвалися — вона вибухнула, поховавши під собою близько чотирьох тисяч нападників. Турецький візир дав команду зруйнувати Чигирин остаточно. «Князь Сарматії» Юрась Хмельниченко зостався без столиці. Люди втікали з правого берега на лівий, боячись стати бранцями османів. Правобережжя пустіло на очах.

Самойлович у відчаї не знав, як йому діяти, й уклінно дослухався до порад царських посланців. Москва хотіла використати Самойловича в ще одній брудній справі. А саме, підпорядкувати автономну українську церкву московському патріархатові. Царські радники запропонували гетьманові всіляко сприяти проведенню в Києві собору з обрання митрополита Київського. А гетьман, чи то не знав, що таке зібрання порушує правила вселенських соборів, до того ж, без відома та благословення Константинополя, чи закривав на те очі.

Його не насторожило, навіть, те, що надто мало зібралось православних ієрархів. Гетьман рішуче заявив:

— Пропоную утвердити митрополитом Київським луцького владику Гедеона Четвертинського!

Духівники погодилися одногolosно. Мало хто відав, що той Гедеон — родич Івана Самойловича, його небіж Юрій був чоловіком наймолодшої гетьманової доньки Анастасії. Та й висвячення Гедеона теж було неправомочним. Просто царгородський патріарх Діонісій самочинно, не за приписом канонічних правил, передав Київську церкву під юрисдикцію Московського патріархату, звісно, не за спасибі. Після цього Царгородський патріарший собор скинув Діонісія з престолу. Та чорну справу зроблено — українська церква втратила автономію. За це Діонісій отримав «три сорока соболів», тобто 120 шкур.

Про це мав би знати Самойлович, який виріс у родині священика. До того ж, три його брати також очолювали православні парафії. Та, видно, він не міг не послухатись Москви. Втім, матеріально вигідно проводити такі «собори». За це Самойловичу піднесли діамантові клейноди, а Гедеон Четвертинський отримав чимало соболів, чудову карету, оббиту оксамитом, та шестеро коней.

До речі, Самойлович не забував про «трудовлаштування» власних синів. Старший Семен отримав полковництво в Стародубі, а після раптової кончини його замінив молодший син Яків. Середній Григорій став полковником в Чернігові. Інші родичі також мали досить «хлібні» місця. То ж булава, отримана з царського дозволу, неабияк спри-

яла збагаченню Самойловичів. А посполиті? Нехай трудяться в поті чола, заробляючи на виживання. Отакі порядки, заведені гетьманами, живучі й понині...

Тим часом Московія ще раз підписала «вічний мир» з Польщею, остаточно закріпивши розділ України–Русі на Лівобережну та Правобережну. Відтепер вони мали розв'язані руки для боротьби з сусідами. Польща збиралася воювати з Туреччиною, а Москва — натиснути на Крим. Уряд самодержави Софії Олексіївни розробив план підкорення Кримського ханства на чолі з Василем Голіциним. Роль Самойловича зводилася лише до участі у військових операціях. Треба ж комусь поставляти з України «гарматне м'ясо» та провіант для майбутніх битв.

— Будем идти на Крым! — попередив його московський князь Василь Голіцин. — От тебя требуется десять казацких полков. Со мной придет сто тысяч стрельцов. Вместе ударим — и Крым будет наш!

Самойлович розумів, що під словом «наш» малось на увазі «московський». Йому дуже не подобався той план. Він якось спересердя сказав старшині:

— Хоче дурна Москва підкорить Кримську державу, а сама себе захистити не може.

Та подітися нікуди. Влітку 1687 року він привів свої полки в межиріччя між Самарою та Оріллю.

— Липень — не кращий час для походу, — завважив гетьман. — Спека насувається. В степу можуть виникнути неув'язки з харчуванням бійців та коней.

— Такой армии, как у нас, никакая жара не страшна! — жартував Голіцин.

— Як знати, — сумнівався гетьман.

Голіцин пропустив ці зауваження мимо вух. І віддав команду рухатися на Перекоп.

Ще збираючись у похід, у Батурині кінь під гетьманом спіткнувся:

— Поганий знак, — сказав він своєму генеральному осавулу Іванові Мазепі.

Вже за Порогами війська відчували, що таке Дике Поле. Суховії так висушили землю, що вона полупалася. Тирса аж дзвеніла на вітрі. Тільки побіля степових річок, що в багатьох місцях попересихали, зосталось трохи зеленої трави та очерету для коней і волів. Та хіба того вистачить на велику ораву. А одного ранку вояки проснулися стривожені — попереду димів степ від кряжу до кряжу. Сизий дим забивав дихання. Худобина тривожно ржала та ревела. Вояки чортихалися та сварилися за кожний кухоль води.

— То татари навмисно степ підпалили, — подійкували козаки. — Не хочуть, щоб ми дійшли до Криму.

— А нам кажется, то запорожские казаки подожгли, чтобы убересть татар от разгрома. Они хоть и враждуют иногда, но друг друга выручают в трудную минуту, — ремствували москалі. — Ничего, придет время, мы и их Сечь посечем.

— Ти, москалику, базікай, та не заговорюйся, — сердилися козаки. — Січ для нас — то матінка рідна.

До Перекопу залишалася ще якась сотня верст. Та військо знемагало, ставало небоєздатним. Чимало стрільців і козаків захворіло на розлад шлунку. У Самойловича загострилася хвороба очей —

йому, як мовиться, й світ не милий. Сподіватися на успіх походу було годі.

— Хай буде проклята ця війна, яку почала Москва і за яку я заплачу здоров'ям! — лютився Самойлович перед старшиною. — Перед усім світом чванилась, що завоює Кримське ханство. Яке нам діло до цієї каторги?

Голіцин, зрозумівши, що похід провалився, **18 липня 1687** року скликав військову раду в долині невеличкої річки Карачарак. Московські воєводи та козацькі полковники бурчали:

— Треба вертати назад, доки не пізно.

— Іти на Крим в такому стані — значить, програти війну.

— Ми можемо повторити безславний похід перського царя Дарія на скіфів дві тисячі років тому. Тоді теж горів степ, — неголосно зауважив хтось із начитаних московських воєначальників.

— Краще зараз відмінити похід та зібратися з силами і наскочити іншим разом. Але це слід починати в березні.

— А что думает по этому поводу гетман Украины Самойлович? — зарозуміло підняв рідку борідку Голіцин і примружився на нього, як кіт на мишу.

— Воєводи правильно міркують. Якщо не хочемо розгрому, треба вертати додому. А щоб даремно сила не пропала, радив би взятися за спорудження фортець побіля Запорожжя і вище по Дніпру, — витираючи хустиною очі, що безперестанку сльозилися, відказав гетьман.

На тому й порішили. Повернули полки назад. Вояки, зголоднілі та змучені, на шляху безцеремон-

но заходили в поселення та під прокляття мешканців відбирали харчі. Це накликало ще більше нарікань на гетьмана. Старшина та полковники за намовою Голіцина відправили скаргу до Москви. Під нею підписалися генеральні судді Вуяхович та Кочубей, генеральний писар Прокопович, полковники Солонін, Гамалія, Лизогуб, Забіла. А керував усім цим Мазепа. Вони звинуватили Самойловича у зраді, у тому, що він на ключові посади призначив своїх родичів, і просили государя відібрати у нього булаву. Таким чином князь Голіцин виправдовував свої прорахунки і всю провину звалив на гетьмана.

Як тільки козацьке військо спинилося на перепочинок на річці Коломак, що на Слобожанщині, гінці принесли царську грамоту. Посилаючись на неї, Голіцин розпорядився арештувати Самойловича. Той з сином Яковом саме виходив із похідної церкви. Все його багатство описали й конфіскували. А це понад **335** кілограмів срібного посуду, п'ять карет, дві коляски, дорогоцінні сідла, **75** бочок меду, золоті прикраси. Половину того майна нібито прибрав до рук Мазепа. Після суду його та Якова відправити до Сибіру. Так він опинився в Тобольську. Розлучили його з дружиною, яку відправили в Седнів до доньки Анастасії. Син Яків потрапив на заслання до Єнісейська. А середнього Григорія відправили в Севськ і в дорозі стратили. Сам Самойлович помер в **1690** році у вигнанні. Отак йому віддячили за вірну службу Москві. Так завжди відбувається з тими, хто служить не своїй державі, не своєму народові, а чужинцям. В чужій хаті волі не буває.

Запізніле прозріння

Повість

25 липня 1687 року (7195-й від Сотворіння Світу). Слобожанщина. Українське селище Коломак. Застояна тиша. Ніде ні шелехне. Вітрець спросоння лїниво ворухив густу листву на липах та дубах. Річка з такою ж назвою під високими вербами, поміж очеретами тихо вилискувала у вранішньому промінні сонця.

Тут зібралася козацька рада. Після того, як гетьмана Івана Самойловича царським указом заарештовано й відправлено до Москви, козакам належало обрати нового володаря клейнодів. На раду пустили тільки дві тисячі козаків. І то найвідданіших. Навіть, запорожців не запросили.

Всі чекали, доки з пишного намету, що білів на середині пагорба, вийде московський воєвода, князь Василь Голіцин. Всі знали, що він фаворит російської цариці Софії Олексіївни. І його думка багато важить. Тому чимало старшин воліли показати йому свою запопадливу відданість. Аякже, від нього, як не крути, залежало їхнє власне благополуччя. Саме йому в разі обрання доручено вручити новому гетьману клейноди.

Заходи щодо безпеки зібрання вжито якнайсуворіші. Майдан, де мала відбутися рада, тісним кільцем оточили озброєні москалі, а далі стояли московські полки. Як кажуть, ззовні й заєць не проскочить. А якщо хтось здумає отут бунтувати — не вирветься. Москалики швидко такому мізки вправлять. Їм не звикати. Так уже не одного гетьмана обрали.

Нарешті князь вийшов, у довгополому роззолоченому каптані, високому боярському головному уборі. Він, добродушно всміхаючись, вітався з усіма легким кивком голови. Відчував себе хазяїном. Спроквола попрямував до першого ряду. Там у святковій одежі, переминаючись з ноги на ноги від довгого чекання, стояли Мазепа, Лизогуб, Гамалія, Забіла, Прокопович, Кочубей. Вони напередодні від царської милості отримали підвищення в рангах. Про це їм сповістив Голіцин. А за ними насторожено роззиралися врізнобіч московські спостерігачі-охоронці.

— Все в сборе? Тогда начинаем! — обізався Голіцин.

Загуділи труби, забили барабани. Священики в білому вбранні провели урочистий молебень. Козаки, знявши шапки, завзято хрестилися й кланялись.

— А тепер, многоуважаемые казаки, дружно изберите себе гетмана за давним обычаем своих предков! — вигукнув Голіцин. — Подчеркиваю — за давним обычаем! Хорошо подумайте и предложайте наидостойнейшего!

Старшина, а за нею і всі козаки, немов чекали цієї команди, зразу ж щосили гаркнули:

— Мазепу! Мазепу! Нехай Мазепа нами верховодить!

Голіцин ступив кілька кроків уперед і звернувся до учасників, піднявши догори відкриту долоню:

— Не спешите, казаки! Прошу внимания! Как повелось, прослушайте условия Переяславского договора между Украиной и Московией! Как вы знаете, он был подписан нашим самодержцем Алексеем Михайловичем и гетманом Богданом Хмельницким еще в 1654 году. Под ними надлежит подписаться новому гетману, а старшинам и полковникам заверить сей документ.

На середину майдану вийшов думний дяк і речитативом, наче виголошував молитву, зачитав статті, за якими мали обирати гетьмана.

— Все правильно? — спитав Голіцин і прискіпливо обвів поглядом козаків. Ніхто з присутніх, навіть, словом не обмовився, що в тих статтях щось не так. Та й хто їх коли читав? За всіх обрань «Богданові статті», переписані московськими чиновниками, сприймалися на слух, їм вірили, як Біблії.

— Вірно! — загуділа старшина, а за нею й усі козаки.

— Раз так, то прошу голосовать! — сказав Голіцин.

— Мазепа! Наш гетьман — Мазепа! — волали козаки. І вгору дружно полетіли козацькі шапки.

— Кто против? — Голіцин обвів поглядом півколо. І вдоволено прорік: — Я рад, что ваше мнение совпало с мнением государыни! Спасибо, казаки! А сейчас самая торжественная минута — избранный гетман на Евангелии принесет присягу на верность

ее величеству Софии Алексеевне, всей Московии и народу Украины!

Мазепа, високий, стрункий, гордий, зосереджений, з суворим поглядом, у святковому синьому каптані, розшитому золотом, повільно наблизився до столу, поклав правицю на серце, а ліву руку на Євангеліє й почав читати заготовлений загодя текст:

— Клянуся...

— Прошу казацких старшин удостоверить акт о присяге гетмана Ивана Мазепы! — командував Голіцин.

Старшини вишикувалися в чергу. Навіть, не читали, що там начертано. З жартами байдуже ставили свої закорючки на загодя заготовлених листах, що визначали долю Русі–України на довгі роки. Таке враження, буцімто їм все одно, що підписувати...

Після того князь весело розпростер руки:

— Сегодня вы славно потрудились! Теперь, братцы, гуляем! На берегу Коломака в тенистой роще вас ждут праздничные столы! — і, взявши Мазепу під руку, повів його з майдану неширокою доріжкою вниз до гаю понад річкою. За ними задріботіла старшина та нижчі козацькі чини. І, перемовляючись, раділи з того, що так швидко обрали нового гетьмана.

В гаю столи ломилися від безлічі страв та медів. Козаки довго пили, гуляли. А полковники на всі заставки вихваляли Мазепу: він і розумака, і гарний дипломат, і вчився в Європі, і вміє знайти спільну мову з поляками, татарами, шведами... Мовляв, кращого гетьмана государині не знайти.

До пізньої ночі грали музики, танцювали й співали парубки та дівчата. Дехто вже спочивав під кущем. І ніхто не виголосив доброго слова за Україну та її людей. А вони ж, до речі, добряче попотіли, щоб на оцих столах всього було вдосталь.

Мазепа уважно вислуховував все, що йому бажали. Дякував. Разом з усіма піднімав кубки, однак пив мало, а лише пригублював напій. Та все гадав, з чого йому починати та як виводити Україну з руїни. А щоб щось зробити, треба на місцях поставити вірних людей, які б могли підтримати його починання. І в першу чергу звільнитися від ставлеників Самойловича — бо ті здатні вставити палиці в спиці.

З перших днів свого гетьманування Мазепа взявся наводити нові порядки. Виїжджав у навколишні міста та селища. Йому треба було пересвідчитися, що не тільки старшина його підтримує, а й низові козаки, голота. Прості люди прямо запитували гетьмана:

— Коли вже знать перестане з нас три шкури драти? — питали люди.

— Допоки наші сини гибітимуть за те, щоб старшина багатіла?

— Гетьмане, хоч ти нас захисти від свавілля московської орди.

Мазепа слухав, не скупився на обіцянки, просив трохи потерпіти, запевняв, що докладе всіх зусиль для покращення життя народу. А сідав у карету і забував. Знав, що більше сюди не повернеться. Головне — вселити віру в людей. Він бачив розвиток України інакше — не так, як сподівається насе-

лення. Хоч достеменно і сам не відав, яким шляхом піти.

А то якось його покликав до себе Голіцин та й заявив майже з порогу:

— Тут такое дело, гетман. Договор, который подписали старшины, уязвимый. Кое в чем он противоречит Глуховским статьям, подписанных Многогрешным в 1669 году.

— То давайте их заменимо Березневими статтями Богдана Хмельницького, — обережно запропонував Мазепа, чекаючи на реакцію князя.

Однак той рішуче запротестував:

— А как же твоя клятва государыне, друг мой? К старому возврата больше нет. Скажи спасибо, что предлагаю Глуховские статьи с дополнениями Самойловича, твоего предшественника, а не что-то более требовательное.

— Так в них же козацькі вольності та привілеї зовсім обмежені, — намагався переконати Мазепа.

— Вот и я об этом же говорю. Сейчас Самойлович, наверное, уже в Сибири. Там ему булава не нужна. Вот что значит идти против царского правительства, — натякав Голіцин.

Мазепа добре зрозумів князя. І погодився нишком замінити щойно підписаний ним договір на Глухівські статті — вони стали називатися Коломацькими.

— Та все ж ти, князю, позбавляєш мене права на свій розсуд формувати, навіть, склад вищої козацької старшини, — ущипнув Мазепа.

— Какая тебе разница? За тебя государи думают! — переконував Голіцин.

— Що я за гетьман, коли мені забороняється налагоджувати дипломатичні стосунки з сусідами? — все ще опирався Мазепа.

— И в этом за тебя царское правительство беспокоится, — напосідав князь.

— За Глухівськими статтями я перетворююся на гетьмана лише Лівобережжя. Хіба не так? Що ж то за гетьман, якому не дозволяється поширювати свою владу й на правий берег Дніпра? — допитувався Мазепа.

— Какой же ты нетерпеливый! Пусть поляки пока потешатся Андрусовским договором. Придет время — и правый берег окажется в руках государя. Слушай, у меня есть дельное предложение: а давай переженем наших великороссов с вашими малороссами. Это ж такая связь образуется между нашими народами! На века! — Голіцин, задоволений такою пропозицією, зі сміхом відкинувся на спинку похідного крісла.

Мазепа глянув на нього підозріло:

— Хочеш новий народ створити?

— А почему бы и нет?!

— І на якій мові він розмовлятиме? — насторожився гетьман.

— Понятно, что не на польском языке и не на татарском. Думаю, ты и сам способен догадаться, — Голіцин засміявся. — Ну, да ладно, не буду тебя мучить. Об этом пока рано рассуждать. Но к войне с Крымским ханством надо готовиться. А то твой предшественник провалил кампанию. Сначала мы построим целую цепь городков по степной границе.

— А як до цього поставляться запорожці? Вони будуть не в захваті, — розмірковував Мазепа.

— Это их хлопоты. Их давно пора поставит на место. Ты начинай потихоньку готовиться к походу на Крым, — закінчив розмову Голіцин.

Мазепа зрозумів, що Москва починає його використовувати в своїх інтересах. І весь тягар війни ляже на козаків та селян: одним доведеться воювати за царицю, а іншим годувати чуже військо. Відмовитися він не міг. А дипломатії, якою так козирав, не вистачало для відвернення біди.

І дійсно, навесні 1689 року більш ніж стотисячна московська армія під командуванням все того ж князя Голіцина рушила на південь. До нього приєднався й Мазепа з своїми полками. У травні спільне військо вже було під Перекопом. Проте далі не пішло. Чи то боячись засухи та пожеж, як під час попереднього походу, чи серйозного конфлікту з Портою. Але силою Москва таки похизувалася перед татарами та османами. За рахунок України. Після цього походу Голіцин почав вдавати з себе неабиякого полководця-переможця. До Москви він повертався ледве не героєм. Цариця Софія пишно вітала свого фаворита з успіхом. Хоч того успіху — кіт наплакав.

Мазепу як учасника кримського походу теж запросили до московської столиці разом з старшиною та свитою з трьох сотень осіб. Його хвалили за відданість царській милості.

— Можеш рассчитывать на царские благосклонность и почести, — по-дружньому обіймав Голіцин Мазепу.

— Поживемо — побачимо, — ухильно відказав гетьман.

Щоправда, той візит гетьманату був не на часі.

В Москві стався переворот. Сімнадцятирічний царевич Петро позбувся опіки своєї старшої сестри Софії, відправив її черницею в дівочий монастир — така форма заслання була популярною в ті часи. Її фаворит Голіцин теж потрапив у немилість — його зіслали до Сибіру, туди, куди він спровадив гетьмана Самойловича. Так що про почесні не могло бути й мови.

— У цій колотнечі треба бути насторожі, аби й нам не потрапити в якусь халепу, — казав Мазепа старшинам. — Царевич Петро хоч і юний, та крутого норову. Слід би заручитися нам його прихильністю.

— Твоя правда, гетьмане, — погоджувалася старшина. — Вліземо у їхні сімейні розбірки — опинимося крайніми.

Мазепа, вбравшись в ошатну одіж, з довіреною старшиною та дарами подався до московського Троїцького монастиря — там царевич Петро вінчався на трон. Вибрав слушну хвилину й урочисто прорік:

— Прийми, ясновельможний царю, оці дарунки від мого щирого серця та всієї Малоросії, — і вручив Петрові золотий хрест із самоцвітами та шаблю, інкрустовану сріблом і золотом.

Петро хоч був молодий, та ранній. Він витягнув шаблю, довго роздивлявся, потім, хизуючись, змахнув нею над головою і весело вигукнув:

— За неповиновение вот этой саблей — голова с плеч! Запомните все!

Мазепа, криво усміхнувшись, перевів його слова на жарт і додав по-московськи:

— Можете не сомневаться в моей преданности, государь!

Потім вони, молодий московський цар і сивоколий гетьман, не раз стрічалися та бесідували. Петро цінував Мазепину мудрість та знання. Між ними зав'язалася дружба на довгі роки. Все таки умів гетьман переконувати владоможців — мав до цього природний дар. У свій час саме завдяки веломовності він користувався великим довір'ям у польського короля Яна Казимира, у гетьманів Петра Дорошенка та Івана Самойловича, у кошового отамана Івана Сірка та інших. Досвід — справді велике надбання і солідна вигода. Щоправда, не завжди та «дипломатія» була порядною. Якось правобережний гетьман Петро Дорошенко відправив його на чолі посольства до Криму. Тоді Мазепа віз з собою з десятків полонених лівобережних козаків у дар ханові. І таке було — українці продавали українців в рабство. Кошовий отаман Іван Сірко біля річки Інгул перехопив оте посольство. Хотів скарати за це Мазепу на горло. Та після розмови з ним і на вимогу царського уряду відправив його до лівобережного гетьмана Самойловича в Батурин. Самойлович же після бесіди з Мазепою взяв його на службу в канцелярію — грамотні люди і йому були край потрібні. Чим їх полонив Мазепа — про це лише їм відомо. Та факт залишається фактом — згодом Мазепа виступив проти Самойловича, аби самому стати гетьманом.

Втім, дружба дружбою з самодержцем Петром, проте за розпорядженням таємної царської канцелярії за гетьманом велося стеження. Про всі його дії доносив «нагору» не хто-небудь, а генеральний суддя Василь Кочубей, який доводився Мазепі ще й кумом. На жаль, в ту пору було немало українців,

які за хабарі та благовоління служили московському урядові. То було нещастя України. Не подолано воно й досі. Чимало й нині в Україні московських служок доволі високого рангу.

Мазепа теж вислужувався, особливо на перших порах. Аякже, треба було підтримувати довір'я справною службою. Петро використовував дружбу з Мазепою, як тільки хотілося — організовуючи походи за походами, брав з собою Мазепу. З військом, зазвичай. Або ж вимагав надіслати козацькі полки. Скільки цар «предписывал», стільки гетьман і відправляв. Всі оті Петрові забаганки важким тягарем лягали на плечі українського народу. Десятками тисяч гинули козаки в боях за самодержця та на новобудовах типу «вікна в Європу». Русь—Україна знемагала від поборів царських намісників та власної старшини. Отак оберталось для українців обіцяне Мазепою «поліпшення».

В середовищі старшин та голоти визрівало невдоволення запопадливістю Мазепа перед московським царем. Петрові надходило безліч скарг на гетьмана — про його збагачення за рахунок сусідів, використання своєї посади в корисливих цілях і, навіть, про його любовні походеньки, що ставали легендами. Та Петро не звертав на них уваги. Він довіряв Мазепі. Навпаки, ті скарги надавали цареві неабиякі козирі для шантажування гетьмана, який змушений бути ще відданішим. Він повідомляв Мазепу про донощиків і забавлявся, здалеку спостерігаючи, як гетьман з ними розправлявся. Хоч, звісно, диму без вогню не буває.

Політика вседозволеності старшини, яка дбала більше про власні інтереси, а не громади, не

могла не призвести до вибуху. Порох уже був. Потрібна іскра. І вона знайшлася в особі Петра Іваненка, полтавського канцеляриста, якого на Запорозжжі, куди він утік, прозвали Петриком. Він без упину закликав до боротьби проти московського засилля в Україні. А винуватцем цього, звісно, був Мазепа. Звертався й до запорожців. Однак ті слухали його доводи, погоджувалися, але встрявати у війну з гетьманом не збиралися. Бо теж були на боці царя.

Тоді Петрик у травні **1692** року уклав договір під символічною назвою «Удільного Князівства Київського, Чернігівського й всього Війська Запорозького, Городового й Народу Українського». Цей договір, за задумом канцеляриста, мав би забезпечити Україну від зазіхань Москви та Польщі. Про все це Петрик розповідав у своїх універсалах, які розповсюджував в Україні і сусідніх державах. «Усіх нас хоче повернути у своїх невільників і холопів», — писав він, маючи на увазі московську деспотію. А щодо Мазепа, то він заявляв: «Теперішньому гетьманові дозволили роздавати маєтності старшині Запорозького війська, а старшина поділилася нашою братією поміж собою, позаписувала її собі й своїм дітям у довічну панщину й тільки ще того не робить, що не запрягає їх до плуга». І продовжує: «Ми йдемо на Україну з тим, щоби визволити братів наших і себе від грабежів Москви та її послухників».

Мазепа викликав до себе писаря й задиктував послання до Війська Запорозького. А гінцеві ще й наказав:

— Поясни кошовому отаману Гусаку: якщо за-порожці допоможуть приборкати отого канцеляри-ста, дам тисячу карбованців золотом.

Однак запорожці на те не клюнули. Вони відмовчалися, але й Петрика не підтримали — їм не хотілося конфліктувати з Мазепою і Москвою. Тільки Василь Бузький з півтисячею шабель став на бік повстанців. Ополчення Петрика разом з ордою підійшло до Кам'яного Затону. Тут татарський калга оголосив Петрика гетьманом і вручив клейноди — булаву, бунчук і хоругву. І повстанці вирушили у бік Полтави. Там на нього вже чекав Мазепа з п'ятьма полками. Козаки оточили петриківців. Та самому вожакові вдалося вислизнути. Втік до Перекопу. Потім знову з 30-тисячною татарською ордою подався до Полтави. Однак під час походу самого Петрика якийсь правобережний козак Яким Вечірко проткнув списом. Мабуть, сподівався на тисячу карбованців від Мазепа, та його самого татари засікли. Після того орда подалася назад до Криму, грабуючи поселення, що траплялися на шляху.

Але сам факт виступу проти політики Мазепа та царського уряду доволі красномовний — українському народові надоїло гнути спину на самодержця і його ставлеників. Після того випадку з Петриком цар Петро I ще з більшою прихильністю ставився до гетьмана. І брав його майже у всі військові походи — на здобуття Азова, на Крим, на приборкання Запорозької Січі, на війни з Річчю Посполитою та Швецією. А тому нікуди було податися. І він на все згоджувався.

— Та скільки ж можна! — інколи виривалося в

нього. — Козаки все дужче ремствують. Так і до повстання не далеко.

Та відмовити Петрові Мазепа не міг. Бо тільки в цареві він бачив свого захисника. І продовжував поставляти «гарматне м'ясо» та рабсилу цареві. Чимало козаків полягло в болотах від холоду та голоду під час будівництва Санкт-Петербургу. Недарма й досі говорять, що він стоїть на козацьких кістках. Іншими словами, у ті часи Мазепа розплачувався з Петром головами десятків тисяч українців. А обіцяв же захищати. Більше того, клявся на Євангелії.

Втім, він мріяв про злуку Лівобережної та Правобережної України. Але заради чого? Щоб країна стала незалежною, самостійною? Чи вся опинилася під десницею несамовитого Петра? У Мазепа була унікальна можливість позбавитися від засилля Москви. І цьому могла посприяти війна фастівського полковника Семена Гурка, якого прозвали Палієм, проти ляхів та татарських загонів.

В 1700 році Палій розгромив польське військо. Його підтримав правобережний гетьман Самусь, а також запорожці. Вони звільнили Білу Церкву, Немирів. Почалися повстання і в інших містах Правобережжя. Щоправда, на той час Мазепа, втягнутий Петром в Північну війну зі Швецією, не міг допомогти повстанцям. Та коли така змога з'явилася, він став на бік самодержця. Москва ж вимагала від Палія та Самуся припинити безчинства проти поляків. І зрозуміло чому — Польща тоді, до 1704 року, була спільницею Росії в битві з Швецією.

А було так. Польща врешті оговталася від випадів Палія і докладала всіх зусиль, щоб утримати Правобережжя під своєю владою. Польний гетьман Сінявський обложив зайнятий повстанцями Немирів. У Самуся не вистачило сили його оборонити. Він відступив. Потім під ударами поляків упало місто Ладижин. Польські жовніри в буквальному сенсі біснувалися. Вони вирізали не лише залогу, а й усе мирне населення — близько 10 тисяч. Полковника Абазина скарали на палі. Чимало загинуло на ешафоті. А сімнадцяти тисячам повстанців пообрізувано вуха. Це було не що інше, як залякування українців — щоб боялися виступати проти Польщі. Тільки Палію вдалося утримати в Білій Церкві.

На Гетьманщині теж почав бунтувати переяславський полк. Запорожці збиралися йти громити старшину. Майже все Правобережжя ладне було повстати. Тоді Мазепа сказав:

— Не так страшні запорожці, як те, що майже вся Україна тим же запорозьким духом дихає.

Мазепу та старшину лякали повстання голоти. Він розумів: якщо з цим не справиться і не приборкає народ, то може втратити і владу, і багатства, несправедно нажиті. Навесні 1704 року Мазепа з козаками ступив на Правобережжя. Його війська зайняли Київщину та Волинь. Палій сподівався, що лівобережний гетьман підтримає порив українців до волі. Та марними були його сподівання. І ось чому.

Палій і Мазепа стояли на зовсім протилежних позиціях. Полковник у своїй діяльності опирався на селян та ремісників. Гетьман — на привілейовану старшину, свою надійну опору. Нині це називається

вається олігархія — всевладна, жадібна до наживи за рахунок народу, ладна на все заради збагачення та свого привілейованого становища.

У Мазепа був свій інтерес. В часи свого гетьманства він володів більш ніж 120 тисячами селян. Генеральні та полкові старшини — а це 540 осіб — на теренах Гетьманщини розпоряджались величезними латифундіями. Монастирям також належало майже три сотні сіл та хуторів. Мазепа підписав 14 універсалів про виділення українській шляхті земель. Багатії правдами та неправдами намагалися перетворити козаків та сірому на своїх підданих. І в цьому вони мало чим відрізнялися від польської шляхти чи російських бояр, дворян та поміщиків. Всі багатії одним миром мазані. І коли постає загроза їхнім багатствам та благополуччю, вони об'єднуються, надають один одному, навіть, військову допомогу. Саме в цьому Палій та Мазепа не знайшли спільну мову.

Мазепа, ще раз розписавшись у своїй відданості російському самодержцю, заманив та звелів арештувати Палія. А потім відіслав до Москви. Звідти того бунтаря відправили до Сибіру. Це була відверта зрада — українець продавав українця в інтересах чужої держави. Та чи остання в житті Мазепа?

Втім, саме цей похід надав можливість гетьманові нарешті майже на чотири роки підпорядкувати собі й Правобережжя. Та вільно на тих землях почувалася хіба що козацька старшина, а не простий люд, змучений поборами польських магнатів та євреїв-орендарів. Правобережжя теж стало територією, де старшина примножувала свої багатства не гірше, ніж шляхта.

Допоміг Мазепа цареві розправитися і з повстанням донських козаків під проводом отамана Кіндрата Булавіна, яке з жовтня 1707 по липень 1708 року охопило Донщину, Слобідську Україну, частину південної Московії. Він на вимогу Петра I відправив на придушення дончаків Полтавський полк Левенця та компанійський полк Кожуховського.

Такі «послуги» та ознаки відданості Мазепи неабияк цінував російський цар Петро I. І справді захищав свого васала. Коли до нього в 1707 році потрапив донос генерального судді Василя Кочубея та полтавського полковника Івана Іскри про те, що гетьман збирається йому зрадити, він не повірив. Викликав Мазепу.

— Ваша величність, то помста Кочубея за мою щирю любов до хрещениці, до його доньки Мотрі. То наклеп! — хитрував гетьман.

Так гетьман виправдовувався. І Петро йому повірив. Хоч напередодні Мазепа уже вів перемовини з польським королем Лещинським, ставлеником шведського короля Карла XII Густава. Петро видав гетьманові донощиків. Той під тортурами змусив Кочубея та Іскру відкликати донос.

А потім під Києвом для них обладнали ешафот.

— Куме, тебе не гризе совість за те, що ти правду називаєш брехнею, а брехню — правдою? — спитав Кочубей, дивлячись в очі Мазепі.

— Куме, ти мене зрадив, — відказав Мазепа, спостерігаючи, як кат готує своє причандалля на помості.

— А тобі не здається, що ти зраджуєш Україну, продаючи її Петру? — дорікав Кочубей. — Ти ж мене з Іскрою знищуєш з помсти. Ти не любиш Україну, ти любиш себе в Україні.

— Якби ти, куме, мовчав, то жив би далі, приспівуючи, і в вус не дув, — визвірився на нього Мазепа. — Ти хотів мене в очах государя принизити. На моє місце захотів?

— Слава Господу, що він завадив тобі бути моїм зятем. Ти продався царю і цар тебе знищить! Ти ще не раз згадаєш мої слова!

— Гей, гайдуки! На ешафот його! — вигукнув нетерпляче Мазепа.

— Будь ти проклят, куме! — вигукнув Кочубей, коли його тягли на дощаний поміст.

Того ж погожого дня Кочубею й Іскрі відрубали голови. Мазепа, навіть, не зглянувся на те, що Кочубей його кум, у якого він часто гостював, і вони разом обговорювали чимало державних потреб, і доньку якого він нібито кохав.

Петро насолоджувався своїми інтригами. Йому на руку те, що в Мазепи в Україні ставало все менше прибічників і більше ворогів. До того ж, після таких скарг у царя виникли підозри щодо українського гетьмана.

Насторожився й Мазепа. Він нутром відчував: цар щось замислив проти України. І тут до гетьмана дійшли чутки, буцімто Петро має намір розпустити козацьке військо, ліквідувати Запорозьку Січ, прогнати українців до Польщі та на Волгу, їхні землі заселити москалями, а гетьманом призначити свого улюбленця, фельдмаршала Олександра Меншикова. А щоб приспати пильність Мазепи, цар під час

приїзду до Києва влітку 1706 року нагородив його орденами Андрія Первозваного, Білого Орла та ще й князівським титулом.

Однак це не заспокоїло гетьмана. Та хіба кому розкажеш про свої перестороги? Адже навколо, як він гадав, одні зрадники, які лише й мріють позбавити його гетьманства.

Його сумніви щодо щирості російського самодержця посилювалися, коли війська шведського короля Карла XII почали наближатися до українських кордонів. Мазепа тоді звернувся в листі до Петра I:

— Прошу надати хоча б 10 тисяч війська для захисту, якщо Карл XII піде на Україну.

— Я не маю змоги дати навіть десять чоловік, — відказав цар. — Чини на власний розсуд і боронися самостійно. Якщо ж швед піде під Смоленськ, то тобі з військом слід прибути до Білоцерківської фортеці для оборони інтересів російської держави.

Зрозуміло, така відповідь шокувала Мазепу.

— Цар не збирається захищати Малоросію, — сказав Мазепа старшинам. — Йому необхідні лише наші землі та робоча сила.

— Йому давно начхати на усіх нас, — докинувся хтось із старшин.

Несподіванкою для гетьмана стало й те, що Карл XII у вересні 1707 року вирішив наступати на Москву через землі України. Мазепа відчував себе загнаним у глухий кут.

А тут гетьман ще й від командувача російською армією Меншикова отримав наказ негайно пристати до нього. Любимчик Петра I ніби передчував, що Мазепа може переметнутися до шведського короля.

— І цей мене хоче посадити під ковпак, — злився гетьман. — Та знову використати в своїх інтересах.

Це його неабияк розгнівило. Йому надоїло догоджати російському цареві. Та де ж вихід? Мазепа прикинувся дуже хворим, аби не виступати проти шведів. І саме тоді прийняв доленосне рішення — 25 жовтня 1708 року з чотирма полками перейшов Десну і направився на з'єднання зі шведами. Він сподівався, що Швеція стане щитом у борні за незалежність України. Мовляв, якщо Карл XII переможе, то на Україні йому буде потрібний довірений управитель. І його обов'язки міг би виконувати він, Іван Мазепа.

Щоб пояснити свою позицію, гетьман виступив перед військом з палкою промовою:

— Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями, готовими нас пожерти, коли не виберемо шляху для себе надійного, щоб їх обминуть... Отже, зостається нам, братіє, з видимих зол, які нас спіткали, вибрати менше, щоб нащадки наші, кинуті в рабство нашою неключимістю, не проклинали... Я нащадків не маю і нічого не шукаю, окрім щастя тому народові, який ушанував мене гетьманською гідністю і з нею довірив мені долю свою...

Гарно говорив, переконливо, сердечно...

Мазепа підписав з шведами та поляками угоду про спільні дії. Король і гетьман присягнули на вірність в селі Дігтярівці побіля Новгорода-Сіверського. Перед цим в гетьманській столиці Батурині Мазепа залишив 10-тисячну козацьку залогоу на чолі з полковником Чечелем.

А ще він виношував надії на те, що українці піднімуться на визвольну боротьбу проти самодержавства. Та чи могло таке статися, якщо гетьман з старшиною протягом довгого часу не рахувалися з сірою, визискували її, вислужувалися перед царем? Українська аристократія не жила інтересами свого люду. Більше того, бунти нещадно придушувала. Козаки та селяни, на відміну від Мазепи та його оточення, не вбачали в шведах своїх визволителів. Навіть, сподвижник гетьмана стародубський полковник Іван Скоропадський відмовився йому допомагати.

Мазепа ж радив Скоропадському:

— Пропоную знищити російський загін, що оточив Стародуб. Якщо ж це зробити неможливо, то поспішити до Батурина і разом з місцевою залогою обороняти місто до приходу шведів.

Та Скоропадський вчинив інакше — об'єднався з росіянами. Бо теж дбав не про самостійність України, а про власні вигоди.

Про перехід Мазепи на бік шведів Петрові І, який перерубував неподалік Новограда-Сіверського, повідомив Меншиков — він за наказом царя відбув до Батурина, щоб контролювати дії гетьмана. Петро І видав маніфест про зраду Мазепи, оголосив його «вором», який забув страх Божий і присягу. Мовляв, гетьман прагне «землю русскую обернуть в рабство». Він закликав українців не підтримувати колишнього гетьмана та не чинити царським військам спротиву. І тут пообіцяв українцям «пряник» — відмінити надзвичайні військові податки, які, за словами царя, ввів Мазепа з метою наживи. В цьому маніфесті Петро І все поставив з

ніг на голову — як йому було вигідно. Потім наказав зібрати у Глухові генеральну раду, обрати гетьманом Івана Скоропадського, а Меншикову взяти Батурин приступом. Аби вислужитися перед царем, перший російський полковник Малоросії Петро Толстой, зять Скоропадського, призначив плату за голову Мазепи в 100 тисяч талерів.

3 листопада 1708 року Меншиков з 10-тисячним військом обступив Батурин. Проте навряд чи зміг би взяти добре укріплену гетьманську столицю з її 23-тисячним гарнізоном та чисельною артилерією. Та йому допоміг зрадник. Прилуцький полковий обозний Іван Ніс, рятуючи власну шкуру, вказав росіянам таємний підземний хід до міста. Російські солдати перебили загони Дмитра Чечеля та Фрідріха Кенігсека, командирів оборони, і влаштували там небачену різанину. Загибло понад 20 тисяч мешканців, в тому числі діти, жінки та літні люди. Поранених козаків прив'язували до дощок і кидали в річку Сейм, щоб ще дужче застрахати українське населення. Кенігсек помер від ран у дорозі до царської ставки в Глухові, а Чечеля колесували на міському майдані.

Отакі вони — браття православні: і Господа не побоялися. А як же Божий заповіт «Не убий!». Для кого він? Для вбивць чи жертв? Саме місто було спалено та зруйновано вщент, окрім маєтку Кочубея. Завойовникам у всі часи не були перешкодою ні віра, ні Творець. Навпаки, вони з допомогою релігії виправдовували усі свої звірства, прикривалися ними, як щитами. Клялися іменем Господа і зраджували Його. Який государ не наслідував Іуду із Каріота?

Коли Мазепа через кілька днів побачив згарища Батурина, то заплакав і вимовив:

— Тепер усе піде інакше. Україна, залякана долею Батурина, буде боятись триматися з нами заодно.

Мазепа занепав духом. Він, навіть, не уявляв, що Петро I, з яким він стільки разів ходив у походи, отак вчинить по-звірячому. Він злякався. Не за Україну, за себе. І, добре обміркувавши, в яку халепу втрапив, направив цареві листа, в якому ладен був видати Карла XII за повернення йому, Мазепі, попередньої гетьманської посади. Петро нібито пристав на ту пропозицію. Та невдовзі йому подали лист гетьмана до польського короля Станіслава Лещинського, ставленика Карла XII, де Мазепа пропонував пристати на свій бік Річ Посполиту і разом вдарити по Московії.

Петро I був сам не свій від такої новини. 5 листопада за його розпорядженням у Глухові відбувся обряд заочного позбавлення Мазепи гетьманства. На майдані встановлено ешафот, на ньому шибениця і опудало в Андріївській стрічці. Кати розірвали ту стрічку, накинувши на шию опудала петлю, потягли вулицею та її повісили на шибениці. А 12 листопада в Глухівському соборі Святої Трійці з участю царя, вельмож та новоспеченого українського гетьмана Івана Скоропадського і генеральної старшини відбулося анафемування Мазепи. Анафемі в той самий день і час він був підданий і в Успенському соборі Москви в присутності всієї царської думи та бояр. І все це вершилося іменем Господа Бога Ісуса Христа та святих апостолів.

— Анафема, анафема, анафема, буді проклят! — оголосив патріарх Стефан Яворський і вдарив посохом у намальоване зображення гетьмана.

В Глухові ту саму місію виконав колишній префект Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович. Обидва вони — недавні сподвижники гетьмана. Анафема проголошувалася протягом двохсот років в першу неділю Великого посту.

Безпринципна позиція церкви... Адже анафема стосувалися людини, яка збудувала в Україні багато храмів і нічого поганого не вчиняла проти християнської віри. Та на це священики не зважили. Бо, бачте, так вимагав цар, який топтав віру та мораль, не рахувався з церковними канонами. Пристосуванство...

Православні патріархи за кордонами Росії не визнавали анафему і вважали її недійсною. Вона поширювалася лише в межах Російської імперії. Тільки в УНР в 1918 році була визнана незаконною, бо накладена за політичний вчинок, а не за злочин проти церкви. Однак, в часи Петра I священики про це промовчали. При ньому церква стала засобом розправи з невгодними.

Не менш кровопролитною була жорстока розправа над українцями в Лебедині, де знаходилася ставка Петра I. Російські вояки хапали козаків, які не мали жодних стосунків з Мазепою, сп'яну колували, четвертували, садили на палі, рубали голови. Отак загинуло понад 900 козаків.

А в кінці квітня Петро I відправив на розправу з Січчю три полки Павла Яковлева і компанійський полк Гната Галагана, який спочатку підтримував Мазепу, був начальником розвідки його війська, а

потім подався служити царю. Захопивши запорозьку фортецю Перевалочну на річці Чортомлик, москалі та галаганівці вирізали не тільки козаків, а й мирне населення. Отакі богобоязливі... Та нічого святого! Звичайнісінькі убивці!

Після цього Галаган обіцяв не чіпати Запорізьку Січ. Вона тоді справді була слабка, обеззброєна. На ній zostавалися лиш старі козаки, отамани і полковники. Та Галаган кинув на них своїх головорізів. Отаман Яким Богуш все ж вирішив оборонятися. Однак сили були не рівні. Багато козаків загинуло. А тих, кого полонили, Галаган велів посадити на кіл. Навіть, не вбити, а змусив прийняти найстрашнішу смерть. Та не сподівався кат, що серед запорожців були й характерники-каверзники. Щоправда, в літах, вони ще немало могли. І прокляли перед стратою Галагана та весь його рід до сьомого коліна. Те прокляття передчасно звело в могилу його нащадків.

А тоді запоряданець Галаган заробляв милість російського вінченосця. Розправившись із січовиками, москалі та галаганівці взялися виловлювати в Дніпровських плавнях мисливців та рибалок, які не мали ніякого відношення ні до Мазепи, ні до війська кошового отамана Кості Гордієнка, що подався на виручку гетьману. Врятувалися лише ті, хто втік на терени Кримського ханства. З часом на місті злиття річки Інгул з Дніпром вони заснували Олешківську Січ.

То були безжальні царські заходи залякування українців з участю самих українців. Здавалося б, так православні християни не можуть знуцатися над такими ж православними. Але, виявляється, здатні на вимогу Сатани, самі стаючи його слугами.

Поряд з цим Петро, конфіскувавши великі маєтності Мазепи та його прихильників, роздавав їх своїм людям — українським запроданцям та власним генералам і полковникам.

І от після тривалих локальних сутичок, що відбувалися протягом суворої зими та весни, **8** липня **1709** року (за новим стилем) війська Карла XII і Петра I стрілися біля Полтави. Російська армія налічувала понад **70** тисяч воїнів, в тому числі майже **20** тисяч українських козаків — це вдвічі більше, ніж об'єднані сили Карла XII і Мазепи. На її озброєнні було більше сотні гармат, у шведів — лише шість. Слід зазначити, що цар особисто командував своїм військом, а Карл, поранений у ногу за десять днів перед битвою, керував опосередковано через генерала Реншільда.

Шведи першими кинулися в атаку на земляні укріплення росіян. І невдало. Довелося відступити. Тим часом російська артилерія засипала шведів ядрами. І тим нічого не залишалось, як розпочати рукопашний бій. Однак їх було значно менше, ніж супротивників. Та тут ще одна невдача — ядро роздробило носилки короля, він пересів на коня, та й його під ним убило. Вояки винесли Карла з поля бою непритомного. У шведському війську почалася паніка. Воно спішно відступило, залишивши близько **10** тисяч убитих. В полон разом з фельдмаршалом Реншільдом і першим міністром графом Піпером потрапило **3** тисячі вояків, а потім ще здалося майже **16** тисяч. Шведська армія перестала існувати. Так безславно для Швеції завершилася двадцятилітня Північна війна. Російське військо втратило **1345** чоловік убитими та **3290** — поране-

ними. Петро I святкував перемогу, а москалики грабували навколишні села.

Перед справжнім проваллям опинився Мазепа. Разом з охороною, відданими полковниками і невеликим військом він на нашвикоруч збитих плотах переправився через Дніпро, а далі через Дніпровський лиман, Одесу й Кучурган пробився до міста Бендери і потім до Варниці. Та все гадав, чому українці не підтримали його? Чому? Чому? Чи зрозумів він свої помилки? Та свою вину перед народом?

Пережите давалося взнаки. Стан його здоров'я різко погіршився. 1 жовтня він втратив пам'ять. Подейкували, що отак на нього подіяла анафема. Мазепа так і не прийшов до тями, не встиг оголосити заповіт. Біля нього постійно перебували Пилип Орлик та Андрій Войнаровський, його провідав Карл XII. І увечері 2 жовтня 1709 року Іван Мазепа помер. Його було поховано в місті Галаці в церкві Пресвятої Богородиці, що належала монастирю Святого Георгія. На сьогодні могила гетьмана не збереглася.

Величезний військовий скарб, яким розпоряджався гетьман, відсудив собі осавул Війська Запорозького, племінник гетьмана Андрій Войнаровський. Він, навіть, намагався відсудити у шведського короля Карла XII 240 тисяч талерів, які той позичав у Мазепа, готуючись до битви з Петром I. Та згодом був спійманий російськими шпигунами і за наказом царя відправлений через Тобольськ до Якутська. Навіщо оті багатства були потрібні Войнаровському? Принаймні, він не виношував ніяких планів спротиву московській навалі. Хотів розбагатіти на чужому горі? А як же доля України?

Наступним гетьманом у вигнанні був обраний в 7010 році Пилип Орлик, генеральний писар при Мазепі. У день його обрання затверджена державна Конституція під назвою «Правовий уклад та конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького». Основні її пункти — проголошення незалежності Малоросії від Польщі та Росії, створення козацького парламенту, який мав збиратися тричі на рік, до нього, окрім козацької старшини, мали входити представники Запорожжя та по одному — від кожного полку. Та це вже інша історія.

А от щодо наслідків Полтавської битви, то вони жахливі для України. Запорожці на чолі Костем Гордієнком з дозволу турецького султана оселилися на непридатних землях, створивши в 7011 році Олешківську Січ. Українське козацтво тануло, як сніг навесні. Козаки збідніли так, що не могли купити, навіть, коня. Українське селянство не тільки мало платити податки, так ще й утримувати величезну російську армію. Лише за п'ять років після битви на різних державних роботах померло понад 20 тисяч козаків. 29 квітня 1722 року на теренах України усім стала розпоряджатися так звана Малоросійська колегія. Наступні гетьмани були обмежені в правах і майже не могли впливати на життя України. Задобрені царатом, вони стали заможними дворянами, поміщиками і визискували земляків не згірш загарбників.

Чи міг бути іншим результат Полтавської битви? Безперечно, якби... Коли б Мазепа не програв, як тепер прийнято говорити, інформаційну та психологічну війну, що послідовно здійснював цар-

ський уряд і особисто Петро І. Фактично козаки та посполиті не знали, заради чого Мазепа відійшов від царя і об'єднався з шведським королем. Це успішно використали російські глашатаї. Обіцянки, погрози, шантаж, використання церковних проповідей на виправдання дій самодержця, терор, демонстративне знищення супротивників — це основні засоби впливу на свідомість українського населення. З іншого боку, гетьман та старшина довгий час не рахувалися з інтересами пересічних українців, бо стали їхніми не захисниками, а визискувачами. Та й ні психологічно, ні технічно козацьке військо не було готове до битви з добре оснащеними москалями. Саме через це Мазепа більше надіявся не на свій народ, а на військові сили Польщі, Швеції, Порту, Криму.

Таке враження, що гетьман забув: без народу не буває перемог. І це мають засвоїти нинішні владоможці. Тільки якщо на їхньому боці буде народ, вони нездоланні. І тоді не повториться поразка, як це сталося під Полтавою.

Та попри все Мазепа є символом незалежності Русі—України.

5 червня 2013 року

Зміст

ОТАК МИ Й ЖИВЕМО

Оповідки про Україну сучасну

Розділ I: «Тарас серед нас». До 200-річчя

від дня народження Т.Г.Шевченка:

Ранок на майдані

Гріх

Потолочена трава-мурава

Розділ II: «**Каверзи долі**»:

Біолокатор (Повість)

Землетрус у Криму

І знову «мертві душі»

Собаче буття

«Благодійник»

«Гладіатор»

Украли корівку

Сигнал

Повія і Христос

Ой, сусідко, сусідко

Тернове кохання

Любов на трьох

Сонячні горобчики

Коли танцюють дельфіни

Розділ III: « На межі непізнаного »	
Повернення з іносвіту (Повість)	
«Тарілки» під балконом.....	
Привид у храмі (Повість)	

А ТАК ЖИЛИ НАШІ ПРАЦУРИ

Розділ IV: « Совість і булава »	
Оповідки про минувшину України, що проявляється сьогодні.....	
Клейноди у спадок (Повість)	
Усіх — на плаху	
Много грішний	
Холоп царя	
Запізніле прозріння (Повість)	

Літературно-художнє видання

Віктор Стус

Повернення з іносвіту

(українською мовою)

Фото Віктора Стулія

В авторській редакції

Технічна редакція і комп'ютерна верстка —

Надія Бондякова

Дизайнер обкладинки —

Марія Новікова

Видавництво «Доля»
95022, м. Сімферополь, вул. Виноградна, 22.
Тел./факс: (0652) 57-30-01
E-mail: vbasyrov@mail.ru
Свідоцтво Держкомінформу України
ДК № 343 від 23.02.2001 р.

Підписано до друку . . . 2013
Формат 84×108 1/32. Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний
Гарнітура **Georgia**
Фіз. друк. арк. 9,75. Ум. друк. арк. 16,38
Тираж 250 прим. Зам. № 357

Віддруковано у ТОВ «Форма»
Генеральний директор Невзоров В.М.
95000, м. Сімферополь, вул. Сергеева-Ценського, 3, оф. 6
Тел./факс (0652) 601-201 e-mail: FormaCrimea@gmail.com